

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
ARHEOLOĢIJAS UN VĒSTURES PALĪGZINĀTŅU KATEDRA

Vēstures maģistra studiju programmas

2.kursa studente

Dace Ševčenko

Stud.apl. Nr. dp07013

POLITISKĀ KRITIKA ARITOFĀNA KOMĒDIJĀS
MAGISTRA DARBS

Darba zinātniskais vadītājs

Dr. Hist., profesors

Harijs Tumans

RĪGA 2012

SATURS

Anotācija.....	3
Annotation.....	3
Darbā izmantoto saīsinājumu saraksts.....	4
Ievads.....	5
Avotu un literatūras apskats.....	8
1. Aristofāna laiks, biogrāfija un daiļrade.....	20
1.1. Atēnas 5.un 4.gs.p.m.ē.....	20
1.2. Aristofāna biogrāfija.....	30
1.3. Vecātiskās komēdijas vispārīgs raksturojums.....	36
2. Aristofāns un demokrātija.....	44
2.1. Demagoģija un Kleons.....	45
2.2. Tiesas.....	51
2.3. Aristofāns un karš.....	56
2.4. Aristofāns – antidemokrāts?.....	62
3. Aristofāns un oligarhija.....	65
3.1. Oligarhija.....	65
3.2. Aristofāns un oligarhi.....	68
3.3. Aristofāns un oligarhija.....	72
3.4. Aristofāns un jaunās kustības izpausmes.....	74
3.5. Aristofāns – oligarhs?.....	81
Secinājumi.....	84
Izmantoto avotu un literatūras saraksts.....	86

ANOTĀCIJA

Maģistra darba tēma ir „Politiskā kritika Aristofāna komēdijās”. Darba mērķis ir izpētīt Aristofāna komēdijās pausto demokrātijas un oligarhijas kritiku un atklāt Aristofāna politiskos uzskatus. Darbs sastāv no trijām pamatnodaļām. Pirmajā nodaļā tiek aprakstīti Aristofāna laikmeta svarīgākie notikumi vēsturē un politikā, paša Aristofāna dzīves gājums un daiļrades specifika. Otrajā nodaļā aplūkoti Aristofāna uzskati par demokrātiju un atsevišķām tās daļām, pret kurām vērsta Aristofāna kritika. Trešajā nodaļā aplūkoti Aristofāna uzskati par oligarhiju, tās izpausmēm, un kritika, kura vērsta pret tendencēm, kuras pretnostatītas oligarhijai. Darba gaitā tiek atklāti Aristofāna politiskie uzskati.

ANNOTATION

Presented master thesis bears topic “Political Criticism in Aristophanes’ Writings”. The objective of the thesis is to investigate the criticism of democracy and oligarchy in Aristophanes’ comedies and to uncover Aristophanes’ political views. The thesis consists of three chapters. The first chapter describes important events in politics and history during Aristophanes’ life, Aristophanes’ own life and the specifics of his creative works. The second chapter looks at Aristophanes’ opinion regarding democracy and several specific parts of it, against whom Aristophanes target's his criticisms. The third and final chapter considers Aristophanes’ position on oligarchy, it's manifestations and criticism directed against tendencies, that oppose oligarchy. Over the course of the thesis, Aristophanes’ political views are discovered.

DARBĀ IZMANTOTIE SAĪSINĀJUMI

- Aristoph.* – Aristofāns
Aristoph. Ach. – Aharnieši
Aristoph. Aves – Putni
Aristoph. Eccl. – Sievietes Tautas sapulcē
Aristoph. Equit. – Jātnieki
Aristoph. Lys. – Līsistrate
Aristoph. Nub. – Mākoņi
Aristoph. Pax – Miers
Aristoph. Plut. – Plūts
Aristoph. Ranae – Vardes
Aristoph. Thesm. – Tesmoforiju svinētājas
Aristoph. Vesp. – Lapsenes
Aristot. – Aristotelis
Aristot. Ath. Pol. – Atēnu konstitūcija
Aristot. Poet. – Poētika
Aristot. Pol. – Politika
Ath. Deipn. – Atēnijs Deipnosofists
Cic. Leg. – Cicerons, De Legibus
Crat. – Kratīns
Dem. XXII – Demostēns, Pret Androtiju
Diod. – Diodors
Diog. Laert. – Diogēns Lāertietis
Hor. S. – Horācijs, Satīras
Isoc. – Isokrāts, Runas
Julius Pollox – Jūlijs Polluks
Plat. – Platons
Plat. Apol. - Apoloģija
Plat. Leg. – Valsts
Plat. Phaed. – Faidrs
Plat. Symp. – Dzīres
Plut. – Plūtārhs
Plut. Kim. – Kimons
Plut. Lys. - Līsijs
Plut. Nic. – Nīkijs
Plut. Per. – Perikls
Ps. Xen. Const. Ath. – Pseido Ksenofonts, Atēnu konstitūcija
Thuc. Hist. – Tukidīds, Peleponēsas kara vēsture
Xen. – Ksenofonts
Xen. Hell. - Hellēnika
Xen. Mem. – Atmiņas par Sokrātu
Xen. Symp. – Dzīres

IEVADS

Mūsdienās ir izplatīta tendence veidot politiskās satīras raidījumus, kuri stāsta izdomātus sižetus, vien simboliski norādot uz konkrētiem politiķiem vai politiski aktuāliem notikumiem pasaulē. Lai arī mūsdienu politiskā komēdija, kura asociējas ar smiekliem un konkrētu darbības sižetu, nav salīdzināma ar Aristofāna daiļradi, kurā nav sastopama mūsdienās saprotama sižeta līnija, starp šīm abām ir kāds vienojošais elements – politiskā satīra. Aristofāns apsmēja politiķus Atēnās savā dzīves laikā, mūsdienās līdzīgi dara neskaitāmi komiķi visā pasaulē. Darba tēmas aktualitāte pamatojama ar satīras, kā sabiedrības un politikas norišu spoguļa, funkcijas nozīmību kā mūsdienās, tā Aristofāna darbības laikā.

Maģistra darba „**Politiskā kritika Aristofāna komēdijās**” temats izvēlēts, jo vien salīdzinoši nesenā pagātnē (20.gs. sākumā) Aristofāna sarakstītās komēdijas tika atzītas par zīmīgu vēstures avotu, kurš parāda ne vien Atēnu sabiedrības atspulgu 5.gs.p.m.ē. otrajā pusē un 4.gs.p.m.ē. pirmajā pusē, kad tās radītas un uzvestas, bet arī šī laika politiskās norises Atēnu iekšpolitikā un ārpolitikā, kā arī paša Aristofāna politiskajos uzskatos. Līdz tam Aristofāna komēdijas bija vairāk literāra vērtība.

Darba hronoloģiskās robežas pamatā aptver laika posmu, kad Aristofāna komēdijas sarakstītas un uzvestas: 427. – 388.g.p.m.ē., tomēr atsevišķās epizodēs ir nepieciešama neliela atkāpe senākā pagātnē, lai parādītu demokrātijas nostiprināšanos Atēnās, tās „zelta laikmetu”, par kuru tik jūsmīgi izsakās Aristofāns savās komēdijās, tādēļ darbā ietvertais laikmeta raksturojams sākas ar 448.g.p.m.ē., kad ar grieķu uzvaru beidzās grieķu-persiešu kari, kuri ievadīja jau pieminēto Atēnu „zelta laikmetu”, kas Senās Grieķijas vēsturē izceļas ar ekonomiskas un kultūras augstāko apogeju. Aristofāns savās komēdijās jūsmo par pagājušajiem laikiem, un rāda sava laika sociālās norises, kultūras pagrimumu un pārmaiņas.

Darba mērķis ir izpētīt Aristofāna komēdijās pausto demokrātijas un oligarhijas kritiku un atklāt Aristofāna politiskos uzskatus.

Darba galvenais posms ir Aristofāna komēdiju un citu attiecīgā laika avotu rūpīga analīze, kuras gaitā tiek izdalītas precīzas pētījumā aplūkotās tēmas. Izdalītās tēmas atspoguļo tādus politiskos aspektus, kuri palīdz sasniegt darba mērķi un izpildīt tā sasniegšanai izvirzītos uzdevumus:

1. Izpētīt 5.gs.p.m.ē. otrās puses un 4.gs.p.m.ē. galvenos notikumus avotos un viedokļus par to literatūrā.
2. Izpētīt Aristofāna dzīves gājumu un daiļrades specifiku.
3. Izanalizēt Aristofāna attieksmi pret demokrātiju un norādīt un izanalizēt svarīgākos demokrātijas kritikas elementus.
4. Izanalizēt Aristofāna attieksmi pret oligarhiju un norādīt un izanalizēt svarīgākos oligarhijas kritikas aspektus.

Darba struktūra sastāv no ievada, avotu un literatūras analīzes, trim nodaļām ar apakšnodaļām un secinājumiem. Darba tematika potenciāli ir ārkārtīgi plašs pētījuma lauks, kurā var izdalīt arvien jaunus Aristofāna politiskās kritikas elementus, tomēr šajā darbā izdalīti svarīgākie kritikas objekti, kuri visspēcīgāk pauž Aristofāna politiskos uzskatus tiešā vai netiešā veidā. Aristofāna komēdijas netiek analizētas pēc hronoloģiskā principa, bet gan pēc tajās apskatītās tematikas, kas ļauj veikt saturīgāku un vispusīgāku analīzi.

Darba pirmā nodaļa sastāv no Aristofāna laika, biogrāfijas un daiļrades analīzes. Lai Aristofāna komēdijas būtu vieglāk saprotamas un lai radītu izpratni par to sižetu, ir svarīgi pēc iespējas pilnīgāk atainot vidi, laiku un citus ietekmējošos apstākļus, kuros tās tapušas. Dažkārt, par spīti pirmajam iespaidam, ka nodaļā aprakstītie fakti un notikumi nesatur redzamu saistību ar komēdiju saturu, ir svarīgi apzināties, ka norises Atēnu iekšpolitikā un ārpolitikā Aristofāna dzīves laikā ir atstājušas iespaidu uz sabiedrību, kuru viņš pats apraksta, pat tad, ja komēdijās konkrētais notikums netiek minēts. Svarīgi apzināt arī vecātiskās komēdijas rašanās principus, īpatnības un raksturīgākās pazīmes, kā arī izdalīt Aristofāna daiļrades posmus, kuri tematiski ir vistiešākajā veidā saistīti ar konkrētajā laikā notiekošajiem procesiem. Aristofāna biogrāfija sniedz ieskatu autora personībā, kas ir ļoti nozīmīgs un subjektīvs faktors, kurš spēlēja lielu lomu komēdiju tematikas izvēlē.

Darba otrā nodaļa konkrētāk pievēršas Aristofāna demokrātijas kritikai, kura izpaužas kā uzbrukumi atsevišķiem demokrātijas aspektiem, tomēr pirms pievēršanās konkrētām detaļām, svarīgi konkretizēt demokrātijas problemātiku. Otrkārt, Aristofāns vērsa kritiku pret konkrētiem demokrātijas pārstāvjiem, kuri, nodarbojoties ar demagoģiju, mainīja valsts pārvaldi no „labāko cilvēku” pārvaldes uz tautas jeb „nabadzīgo” pārvaldi. Treškārt, Aristofāns vērsās pret tiesu sistēmu, kuru demagoģi bija pārveidojuši par uzbrukuma ieroci pret turīgākajiem pilsoņiem. Tiesa

Aristofānam bija netaisnības un negodīgas valsts pārvaldes perēklis, kurš savu eksistences jēgu izkropļojis. Treškārt, Aristofāns nostājas pret karu, kurš viņa uztverē neko labu nav nesis, tikai postu un iznīcību.

Darba trešā nodaļa veltīta Aristofāna uzskatiem par oligarhiju. Oligarhijas temats jāievada ar jēdziena skaidrojumu, kādu to saprata attiecīgajā laikā Senajā Grieķijā. Demokrātijas nestās pārmaiņas izpaudās arī konservatīvajā oligarhu vidē, no kuras ar laiku sāka atdalīties jauno oligarhu paaudze, kura nenostājās pret tradīcijām, kā to darīja vecā kaluma oligarhi. Līdz ar to nodaļas gaitā analizētas Aristofāna un oligarhijas attiecības, kā arī pētīta kritika, kuru Aristofāns pauž pret jaunajām, progresīvajām pārmaiņām un to pārstāvjiem, kuri ienākuši Atēnu sabiedrībā.

Lai sasniegtu darba mērķi tika izmantoti vairāki metodoloģiskie paņēmieni. Klasiskā dokumentu analīzes metode izmantota, lai veiktu avotu iekšējo un ārējo analīzi, kura palīdz uztvert avotu attiecīgā laika vēsturiskajā kopskatā. Veidojot secinājumus un interpretējumus no pieejamiem avotiem tika izmantota ģenēzes jeb aprakstošā metode. Tā palīdzēja identificēt un aplūkot Aristofāna politiskos uzskatus, raksturot tos sīkāk, noteikt šo uzskatu aktualitāti u.t.t. Analizējot Aristofāna komēdijas un citus apjomīgākos avotus tika izmantota kontentanalīze. Kontentanalīze (satura analīze) palīdz veidot argumentētus secinājumus un precīzākus spriedumus. Piemēram, analizējot Tukidīda darbu „*Peleponēsas kara vēsture*”, ar kontentanalīzes metodi var izdarīt secinājumus par Atēnu realizēto politikas kursu Peleponēsas kara laikā kopumā. Salīdzināšanas metode palīdz atklāt līdzības dažādu avotu datos, kā arī salīdzināt un noteikt atšķirības atšķirīgu avotu, atšķirīgu autoru darbos par līdzīgām tēmām.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Avotu apskats

Darba galvenie avoti ir Aristofāna (~450~380.g.p.m.ē.) radītās komēdijas. Aristofāns uzskatāms par vecātiskās komēdijas meistarū, kurš kopumā sarakstījis ap četrdesmit komēdiju. Līdz mūsdienām ir saglabājušās vienpadsmit lugas, kuras iedalāmas trijos Aristofāna daiļrades posmos, katrs no tiem attēlo autora pausto uzskatu kopumu:

1. Agrīnais posms (427.-421.g.p.m.ē.) Šajā posmā ietilpst piecas no vienpadsmit Aristofāna sarakstītajām komēdijām:

- "Aharnieši" („Ἀχαρνεῖς”) - sarakstīta 425.g.p.m.ē. un uzvesta tā paša gada februārī, kad uzvarējusi Līnaijas Dionīsa svētkos, kuros ik gadu norisinājusies dramaturgu sacensība. Luga radīta laikā, kad Peloponēsas karš ritēja jau sesto gadu, tāpēc tā tiek uzskatīta par Aristofāna veidu kā paust savu nostāju pret karu un populistu Kleonu.¹
- "Jātnieki" („Ἰππείης”) - sarakstīta un izrādīta publikai 424.g.p.m.ē., kad uzvarējusi jau pieminētajās sacensībās, kas ik gadu notika Līnaijas Dionīsa svētkos. Luga sevī ietver pretkara noskaņojumu, kas īpaši vērsts pret Kleonu, kas raksturīgs gandrīz visām Aristofāna agrīnajām lugām. Tā ir satīra par sociālo un politisko Atēnu dzīvi laikā, kad notiek Peloponēsas karš.
- "Mākonī" („Νεφέλαι”) - sarakstīta 423.g.p.m.ē., tajā pašā gadā uzvesta Atēnu Dionīsa svētkos. Publikas atsaucību tā neguva, tādēļ tika pārskatīta un labota laika posmā starp 420-417.g.p.m.ē. Komēdija vairāk uzvesta netika un turpināja pastāvēt manuskripta formā.² Šis labotais manuskripts ir saglabājies, oriģinālā komēdijas versija ir

¹ Forrest W. G. Aristophanes' "Acharnians". *Journal of the Classical Association of Canada* , Vol. 17, No. 1, 1963, P. 1-2.

² Dover, K.J. Introduction. In *Aristophanes: Clouds*. Oxford: Oxford University Press, 1970, p. XXIX

gājusi bojā. Tiek uzskatīts, ka labotais manuskripts ir mainīta un nepilnīga vecātkās komēdijas forma.³

- “Lapsenes” („Σφῆ κες”) – sarakstīta un uzvesta Līnaijas Dionīsa svētkos 422.g.p.m.ē. Tas bija laiks, kas Atēnas un Sparta noslēdza viena gada pamieru Peleponēsas kara laikā. Lugā kariķēta Atēnu tiesu sistēma, kas netiešā veidā norāda uz reāla politiķa Kleona darbību Atēnās, kas savukārt ļauj spriest, kāda ir Aristofāna attieksme pret attiecīgajiem politiskajiem procesiem.⁴
- “Miers” („Εἰρήνη”) – uzvesta un ieguvusi otro vietu Atēnu Dionīsa svētku komēdiju sacensībās 421.g.p.m.ē. – neilgi pirms Nīkaja miera ratifikācijas, kas pielika punktu Peleponēsas kara pirmajam posmam. Lugā iezīmējas priecīgas notis, gaidot atgriežamies mieru un pirms kara ierastās dzīves atjaunošanos. Arī šajā komēdijā centrālais apsmiekla objekts ir Kleons.

2. Vidējais posms (414.-405.g.p.m.ē.). Šajā posmā ietilpst 4 komēdijas:

- “Putni” („ὄρνιθες”) – sarakstīta un uzvesta 414.g.p.m.ē, ieguvusi otro vietu Atēnu Dionīsa svētku komēdiju sacensībās. Atšķirībā no Aristofāna agrākajām lugām, „Putni” vairs nerunā par Peleponēsas karu un tikai dažviet skar politikas tēmu.
- “Līsistrate” („Λυσιστράτη”) – tika izrādīta 411.g.p.m.ē. Komēdija stāsta par sievietes centieniem izbeigt Peleponēsas karu.
- “Tesmoforiju svinētājas” („Θεσμοφοριάζουσαι”) – radīta un uzvesta 411.g.p.m.ē. Atēnu Dionīsa svētku komēdiju sacensībās, kādi bija komēdijas panākumi nav zināms. Komēdija tiek uzskatīta par vienu no vislabākajām parodijām par Atēnu sabiedrību. Tāpat kā “Līsistrate”, arī „Tesmoforiju svinētājas” ir komēdija par sievietes lomu sabiedrībā, kurā noteicošais ir vīrietis.⁵
- “Vardes” („Βάρβαροι”) – 405.g.p.m.ē. tika izrādīta Līnaijas Dionīsa svētkos, kur ieguva pirmo vietu komēdiju sacensībās gadu pirms

³ O'Regan, D. *Rhetoric, Comedy and the Violence of Language in Aristophanes' Cloud*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1992. P.6.

⁴ MacDowell, D. Introduction. In *Aristophanes: Wasps*. Oxford: Oxford University Press, 1971.P. 1.-4.

⁵ Barrett, D. Introduction. In *Aristophanes: The Frogs and Other Plays*. Penguin Classics 1964. P. 97.

Atēnu pilnīgas sakāves Peleponēsas karā.⁶ Komēdija ir vecās kārtības slavinājums un jaunās, modernās demokrātijas noliegums.⁷

3. Vēlais posms (393.- 388.g.p.m.ē.). Ietilpst divas komēdijas:

- „Sievietes tautas sapulcē” („Ἐκκλησιάζουσαι”) – radīta 391.g.p.m.ē.⁸ (pēc citiem datiem 392.g.p.m.ē.⁹) Tēmas ziņā saskatāma līdzība ar „Līsitrati” un „Tesmoforiju svinētājām”, kuru sižetos sievietes mēģina norādīt kādus politiskus virzienus. Luga uzskatāma par pārejas variantu starp vecātiskās un vidējās komēdijas formu.
- „Plūts” („Πλοῦτος”) – 388.g.p.m.ē. Komēdija ir politiska satīra par tā laika Atēnu sabiedrību. Arī šī luga iezīmē pāreju no vecātiskās un vidējo komēdiju.

Sīkāka Aristofāna literāro gaitu un arī pašu komēdiju analīze – to ticamības, precizitātes un citu parametru – norit darba gaitā, tādēļ avotu analīzē Aristofāna komēdiju kā darba pamatavotu apskats ir vairāk aprakstošs. Darbā izmantotie Aristofāna komēdiju tulkojumi: latviski tulkotas četras Aristofāna lugas - „Jātnieki”, „Mākoņi”, „Līsistrate”, „Vardes”. 1960.gadā Augusta Ģiezena (1888—1964) izdots šo lugu tulkojums, ir kvalitatīvs, tomēr jāatzīst, ka ir neprecīzs, rupjā leksika, kas izmantota oriģinālajā sengrieķu valodā, latviski bieži tiek tulkota ar aprakstošiem formulējumiem. Tieši komēdijā Aristofāns varēja atļauties izmantot rupjus un nepiedienīgus vārdus, savukārt, Dionīsa svētki bija īstais laiks, lai publiski varētu izbaudīt valodas vaļības.¹⁰ Līdz ar to jāsecina, ka latviskais tulkojums ir pārāk konservatīvs, kas gan skaidrojams ar laiku, kad tulkojums radies, – publicēt atklātas rupjības LPSR bija neiespējami cenzūras un garīgās stājas dēļ. Darba tapšanā izmantoti arī Džefrija Hendersona (Jeffrey Henderson) angļiskie Aristofāna lugu tulkojumi, kas izdoti piecos sējumos laika posmā no 1998. – 2007.gadam.¹¹ Jāpiebilst, ka Džefrija Hendersona devums Senās Grieķijas kultūras izpētē ir vērienīgs, ko pierāda ne vien daudzskaitlīgie sengrieķu literatūras pieminekļu tulkojumi, bet arī

⁶ Dover, K. Introduction. In *Aristophanes: Frogs*. Oxford: Clarendon Press, 1993, P. 2.

⁷ Feldhūns, A. Aristofāns. Grām.: *Aristofāns. Komēdiju izlase*. I, Rīga: LVI, 1960, 31.lpp.

⁸ Sommerstein, A.K. Introduction. *Aristophanes Ecclesiazusae*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

⁹ Feldhūns, A. Aristofāns. Grām.: *Aristofāns. Komēdiju izlase*. I, Rīga: LVI, 1960, 33.lpp.

¹⁰ Skrastiņa, I. Aristofāna aizkulises jeb neķītrais Aristofāns. Grām.: Lāms. O., Rūmniece, I. (sast.) *Hellēņu mantojums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 72.lpp.

¹¹ Aristophanes, Edited and Translated (Loeb Classical Library, Harvard University Press: Cambridge; London), in five volumes: Volume I: Acharnians, Knights (1998), Volume II: Clouds, Wasps, Peace (1998), Volume III: Birds, Lysistrata, Women at the Thesmophoria (2000), Volume IV: Frogs, Assemblywomen, Wealth (2002); Volume V: Fragments (2007).

lielais monogrāfiju un citu publikāciju skaits, kas sarakstīts par sengrieķu literatūrvēstures jautājumiem.¹² Darbā izmantots arī Aristofāna komēdiju 2005.gada angļu tulkojums, ko tulkojis Pols Rošē (Paul Roche, 1916.–2007.). Šis samērā jaunais tulkojums tiek uzskatīts par inovatīvu valodas lietojuma ziņā, kas komēdijas pasniedz svaigā un mūsdienīgā skatījumā, tomēr šim tulkojumam jāpieiet kritiski, jo tajā ir sastopamas neprecizitātes, tādēļ nepieciešamības gadījumā tas jāsalīdzina ar citiem šo pašu komēdiju tulkojumiem. Jāakcentē, ka tulkotājs izmantojis jau minētā Džefrija Hendersona Aristofāna komēdiju tulkojumus un piezīmes, kas tiek uzskatītas par skrupulozām un precīzām, tomēr, par spīti šim faktam, Rošē bieži nesniedz atsevišķu lugu varoņu vārdu etimoloģiskos skaidrojumus, un gadījumos, kad skaidrojumi ir sniegti, tie ir neprecīzi vai pat nepareizi.¹³ Bez jau minētajiem tulkojumiem, izmantoti arī Atēnu biedrības (The Athenian Society) 2006.gadā izdotie visu Aristofāna komēdiju tulkojumi, kuri atzīstami par precīziem – šī sengrieķu kultūrā un literatūrā specializētā biedrība, kura dibināta 1920.gadā, arī līdz šim izdevusi dažādu citu sengrieķu autoru darbus un ieguvusi pozitīvu slavu tulkotāju aprindās, tādēļ tulkojumu pareizību nav pamata apšaubīt.

Bez paša sarakstītajām komēdijām, ir vēl vairāki avoti, kuri attēlo pašu Aristofānu, šāds avots ir, piemēram, Platons „*Dzīres*” (*Plat. Symp. 185d-186a, 189c–193d, 221b-221c*). Pētījumā tiek izmantots Platona „*Dzīres*” latviskais tulkojums, kuru 1980.gadā tulkojis Gustavs Lukstiņš. Tulkojums ir kvalitatīvs, tomēr kā nelielu negatīvo aspektu var minēt teikumu un rindu numerācijas izpalcību, kas gan konkrētā pētījuma gaitā ir maznozīmīgs trūkums, kurš darba tapšanai netraucē. Vēl kāds darbs, kurš ataino pašu Aristofānu ir „*Aristofāna dzīve*”¹⁴, tomēr tā tulkotājs M. Lefkovicis uzskata, ka tam nav reāla vēsturiska pamata un darbs nav ticams.¹⁵ Tādi bieži izplatīti izteicieni kā „daži saka” vai „pamatojoties uz citu teiktā” nerada ticamības iespaidu, daudzi apgalvojumi skan anekdotiski un pamatojas uz paša Aristofāna un citu autoru komēdijās izteiktajiem slēdzieniem. Tomēr, bez jau minētā, avotā ir sastopami vairāki apgalvojumi, kuru izcelsme nav atrodama komiskos avotos, kā, piemēram, kad

¹² Piemēram: Henderson, J. *The Maculate Muse: Obscene Language in Attic Comedy*. Oxford: Oxford University Press, 1991; *Three Plays by Aristophanes: Staging Women*. New York: Taylor & Francis, 2010; *Aristophanes: Essays in Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. u.c.

¹³ Nelson, M. Aristophanes: The Complete Plays (Review). *Mouseion: Journal of the Classical Association of Canada*, Volume 9, Number 1, 2009, P. 85-89.

¹⁴ Lefkowitz M. Life of Aristophanes. *The Lives of Greek Poets*. Johns Hopkins University Press: London, 1981. P.169.-172.

¹⁵ Lefkowitz M. *The Lives of Greek Poets*. Johns Hopkins University Press: London,1981. P. 105.-116.

Platons sūtīja Aristofāna komēdijas Sirakūzu Dionīsam „lai viņš varētu ko iemācīties par Atēnu valdību” (42 ff). Šis avots jāizmanto piesardzīgi un ļoti kritiski, lai spētu atsijāt informāciju, kura nenāk no komēdijām.¹⁶

Tukidīda (~465. – 399.g.p.m.ē.) sarakstītais darbs „*Peleponēsas kara vēsture*” (431.g.p.m.ē.), ir praktiski vienīgais avots, kurš astoņās grāmatās sniedz ieskatu Peleponēsas kara laika notikumos. Tukidīds, atšķirībā no sava priekšgājēja Hērodota, rakstīja par tiem notikumiem, kuri notika viņa dzīves laikā. Šis fakts ceļ avota ticamību un vērtību.¹⁷ Zināms, ka Tukidīds bija atēnietis (*Thuc. Hist. 1.1.1*), skolojies pie sofistiem – runu apguvis pie Antifona, bet filozofiju pie Anaksagora, kas nozīmē, ka viņš piederējis pie jaunās aristokrātu paaudzes, ko pierāda arī viņa paša izteikumi – lojalitāte Periklam (*Thuc. Hist. 2.31*), norādes uz zemes gabalu savā īpašumā (*Thuc. Hist. 4.105.1*) un nepatika pret demokrātiju (*Thuc. Hist. 2.65.*). Viņa progresīvā domāšana parādās arī paša darba izteiksmes veidā – tas ir sarakstīts prozā, kas Senās Grieķijas literatūrai bija neraksturīgi.¹⁸ Avots zīmīgs ar to, ka Tukidīds ne tikai apraksta divdesmit septiņus gadus ilgo karu, bet arī ieskicē politiskās kultūras vidi, diplomātiskās attiecības, kuras valdīja starp grieķu polisām un citus darba tapšanā svarīgus aspektus. Tukidīda darbs izceļas ar precizitāti un uzmanību, kā attiecīgā laika notikumi aprakstīti, tādēļ, par spīti faktam, ka vēlākos laikos „Peleponēsas kara vēsture” piedzīvojusi labojumus,¹⁹ šis avots ir nenovērtējams gan attiecīgā laika notikumu pētniecībā, gan šī maģistra darba kontekstā. Pētījumā izmantots Ričarda Kraulija (Richard Crawley, 1840–1893) 1910.gada tulkojuma 2004.gada izdevums.

Divi avoti, kuri pētījuma kontekstā ir svarīgi kā anti-demokrātiskās domas paudēji, ir „*Atēnu konstitūcija*”. Svarīgi precizēt, ka ir divas dažādas „Atēnu konstitūcijas”, viena no tām, iespējams, ir Aristoteļa sarakstīta, bet otra – Pseido-Ksenofonta, jeb, kā viņu dēvē angļiski sarakstītajā literatūrā – „The Old Oligarch”²⁰.

Aristoteļa „Atēnu Konstitūcija” jeb „Atēnu polītija” īpaša ar faktu, ka neietilpst Corpus Aristotelicum, bet visticamāk bija izpētes piezīmes Aristoteļa un viņa studentu

¹⁶ Storey, I. C. Introduction: Aristophanes. Aristophanes. *Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2000, P.X.

¹⁷ Zagorin, P. Thucydides: an Introduction for the Common Reader. Princeton: Princeton University Press, 2005, P. 18-19.

¹⁸ Hammond. M. Introduction. Thucydides. History of Peleponesian War. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. xxv.

¹⁹ Turpat, P.xlii, xxxvii.

²⁰ Tulk. no angļu val. „Vecais Oligarhs”.

darbam „Politika”, jo idejiski šis darbs saskan ar „Atēnu konstitūcijas” stilu,²¹ tomēr atsevišķi autori norāda uz pretējo – literāri un stilistiski šis darbs ir ļoti atšķirīgs no citiem Aristoteļa darbiem, ko gan var pamatot ar faktu, ka „Atēnu konstitūcija” pēc savas būtības bija cita veida sacerējums, atšķirīgs no pārējiem filozofa traktātiem.²² Jāņem vērā, ka Aristotelis nebija Atēnu pilsonis, līdz ar to nevarēja piedalīties Atēnu politikā, kas nozīmē, ka viņa skatu punkts, rakstot „Atēnu politiju”, bija „skats no malas”.²³ Tomēr ir zinātnieki, kuri apšaubā, vai šis darbs ir Aristoteļa sarakstīts,²⁴ kas gan šī pētījuma ietvaros nav tik būtisks fakts, jo „Atēnu Konstitūcija” atklāj atsevišķas politiskas šķautnes, kuras pēc būtības neskar jautājums, kas ir šī darba autors. Svarīgi, ka šis, iespējams, bija pirmais darbs, kurš memorandā apkopo 158 pilsētu konstitūcijas, vairumā – grieķu pilsētu. Šis darbs 1.-4.gs.m.ē. vairakkārt tika pārrakstīts, tā sākums ir zudis, bet zināms, ka tas bija gājis bojā jau tad, kad konstitūciju pārrakstīja 1.gs.m.ē. sākumā, jo pārrakstītājs sākuma daļu atstājis neaprakstītu, it kā atstājot vietu sākumdaļai.²⁵ Informācijas savākšana, kura ietverta darbā, noteikti bija prasījusi lielu laiku posmu un informatoru skaitu, tādēļ ir pamatoti teikt, ka šis 328-322.g.p.m.ē. radītais darbs, nebija Aristoteļa individuāls darbs.²⁶ Darba tapšanā izmantota Sera Frederika Džordža Keniona (Frederic George Kenyon) 1891.gadā tulkotā un 2002.gadā pārizdotā „Atēnu konstitūcija”

Pseido-Ksenofonta sarakstītā „*Atēnu konstitūcija*” radusies pēc 446.g.p.m.ē., (*Ps. Xen. Ath Pol. 3.11* - Boiotijas notikumi 446.g.p.m.ē.), bet pirms 424.g.p.m.ē. (*Ps. Xen. Ath Pol. 2.5*), līdz ar to laika sprīdis, kad rašanās bija iespējama aptver apmēram divdesmit gadus ilgu posmu.²⁷ Darba saturs, kurā jaušama nepatika pret Atēnās valdošo demokrātiju, patiesi varētu norādīt, ka pamfleta autors ir Ksenofons (~430. – pēc 354.g.p.m.ē.) – vēsturnieks, labs Sokrāta draugs, kuram nepatika demokrātijas

²¹ Kenyon, F.G. Introduction. Aristotle. *Aristotle On The Constitution Of Athens*. Whitefish: Kessinger Publishing, 2004. P.xvii-xviii.

²² Moore, J.M. *Aristotle and Xenophon on Democracy and Oligarchy*. Los Angeles; London: University of California Press, 1975. P.143-144.

²³ Von Fritz, K., Kapp, E. Introduction. Aristotle. *Constitution of Athens and Related Texts*. New York: Hafner Publishing, 1974. P. 57.

²⁴ Rhodes, P.J. *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. New York: Clarendon Press, 1993. P. 346.

²⁵ Moore, J.M. *Aristotle and Xenophon on Democracy and Oligarchy*. Los Angeles; London: University of California Press, 1975. P.143.

²⁶ Turpat, P. 144.

²⁷ Woodruff, P., Gagarin, M. *Early Greek Political Thought from Homer to the Sophists*. Cambridge; New York[.] etc.: Cambridge University Press, 1995. P.133.

valdība Atēnās²⁸ un kurš ir atstājis arī citu rakstisko materiālu, tomēr mulsumu rada fakts, ka literārais stils, kādā sarakstīti Ksenofonta darbi un kādā šis pamflets, ir tik atšķirīgi, ka diezgan droši apgalvojams, ka Atēnu konstitūcijas autors nav Ksenofonts.²⁹ Ir reāla iespējamība, ka tā autors bija kāds Atēnu trimdinieks, jo atēnieši tiek apzīmēti gan ar vārdu „viņi” (*Ps. Xen. Ath Pol. 1.1; u.c.*), gan „mēs” (*Ps. Xen. Ath Pol. 1.12. u.c.*) Tomēr tieši tāpat kā Aristoteļa „Atēnu konstitūcijas” gadījumā, pētījuma tēma pēc būtības neskar jautājumu, kas ir īstais pamfleta autors, jo darba kontekstā daudz svarīgāks ir paša darba saturs un skaidra autora pozīcija, no kuras raugoties darbs sarakstīts, nevis autora persona. Šis darbs ir svarīgs, jo pašā pamatā sevī ietilpina antidemokrātisko uzskatu kopumu, kurš raksturīgs „labāko”, „respektablāko” cilvēku daļai jeb aristokrātijai un norāda uz konkrētiem demokrātijas trūkumiem. Pētījumā izmantots P. Roudsa (P. J. Rhodes) un J.L. Marra (J.L. Marr) 2008.gadā izdoto tulkojumu, kuru recenzijās dēvē par „labāko, visuzticamāko pieejamo tulkojumu angļu valodā; pilnīgāko satura un stila analīzi,”³⁰ līdz ar to nav pamata apšaubīt tulkojuma kvalitāti.

Atsevišķa avotu grupa attiecas uz Sokrāta pētniecību, jo pats filozofs nav atstājis rakstisku mantojumu, taču par Sokrāta izskatu, uzskatiem un filozofiju saglabājušies viņa skolnieku – Platona un Ksenofonta darbi, tomēr jāņem vērā, ka tie var atspoguļot vēlamo Sokrāta tēlu, nevis to, kāds viņš patiesībā bijis. Daudz no Platona rakstītā var tikt uzskatīts par sava viedokļa paušanu caur Sokrātu kā literāru tēlu, savukārt, Ksenofonta gadījumā – tas var būt atstāts no citiem avotiem, jo, piemēram, Sokrāta tiesā viņš nevarēja būt aculiecinieks.³¹ Tāpat pastāv viedoklis, ka viņš nevarēja būt aculiecinieks arī „*Dzīrēs*” – Kolemans Phillipsons (Coleman Phillipson, 1875.-1958.) izvirza viedokli, ka Ksenofonts dzīru laikā bijis vien mazs bērns, ko pamato paša Ksenofonta darbs „Anabāze”, kurā minēts, ka viņš 401.g.p.m.ē. bijis jaunāks par trīsdesmit gadiem, kas nozīmē, ka simpoziju laikā 422.g.p.m.ē.

²⁸ Zināms, ka Ksenofonts dzīvojis Spartā (*Diog. 2.51*), Korintā (*Diog. 2.59*). Badian, E. Xenophon the Athenian. In: Tuplin, C. *Xenophon and His World: Papers from a Conference Held in Liverpool in July 1999. Xenophon and His World*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2004. P. 37-38.

²⁹ Šī iemesla dēļ pētnieki Pseido-Ksenofontu sauc par Veco Oligarhu. Thorley, J. *Athenian Democracy*. 2.ed. New York: Routledge, 1996. P. 74.

³⁰ Osborne, R. J.L. Marr - P.J. Rhodes: The 'Old Oligarch'. *ExClass*, Nr. 13, 2009, P. 239-243. Rec.par.grām.: The 'Old Oligarch'. *The Constitution of the Athenians attributed to Xenophon*. Oxford: Aris & Phillips, 2008. P.178.

³¹ Guthrie, W. K. C. *Socrates*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971. P.5.

Ksenofons bijis bērns³², taču pastāv arī pretējs viedoklis, ko pamato Diogena Lāertija izteikums, ka Sokrāts palīdzējis pakritušajam Ksenofontam izglābties (*Diog. Laert. II. 5. 22*)– šī kauja notika 424.g.p.m.ē. un karadarbībā drīkstēja piedalīties vien par divdesmit gadiem vecāki vīrieši, kas nozīmē, ka Ksenofons dzīru laikā bijis gana vecs, lai būtu aculiecinieks.³³ Šis viedoklis stipri kontrastē ar Fillipsona izvirzīto, ko pamato arī tas, ka Platona „*Dzīrēs*” sarunā par Dēlija kauju šis gadījums nav pieminēts (*Plat. Symp.221a-b*), tātad faktiski sanāk, ka Fillipsons apšaubā Diogena Lāertija teikto par Ksenofonta piedalīšanos kaujā. Šajā darbā netiks pieņemts Fillipsona vispārīgi noraidošais viedoklis pret Ksenofonta darbiem, to pamatojot ar argumentu, ka Ksenofons nebija filozofs, kas nozīmē, ka viņa ieinteresētība caur Sokrāta tēlu paust savu viedokli, ir krietni mazāka nekā Platonam.³⁴ Taču Fillipsona viedoklis tiek daļēji akceptēts attiecībā uz Ksenofonta „*Dzīrēm*”, noraidot šo kā informatīvu avotu par Sokrāta uzskatiem, taču pieņemot kā ticamu avotu par Sokrāta vizuālo tēlu, jo tas atbilst citos avotos (piemēram, Platona „*Dzīres*”) aprakstītajam. Izmantotās Ksenofonta darbu publikācijas latviski ir: Ābrāma Feldhūna 2005.gadā izdotās „*Atmiņas par Sokratu*” un „*Dzīres*”. Minētās Ksenofonta darbu publikācijas latviski ir visnotaļ jaunas, tāpēc nav pamata apšaubīt to precizitāti. Par Sokrāta uzskatiem un izskatu vēsta arī Platona darbi, pēc lingvistikas stilistikas tie tiek uzskatīti par Platona agrīnā perioda darbiem. Šie darbi izvēlēti, jo pēc vispārpieņemtā uzskata, tieši agrīnie Platona dialogi attēlo vairāk Sokrāta uzskatus nekā paša Platona.³⁵ Avots, kurš ir izņēmums šajā uzstādījumā, ir Platona „*Dzīres*” (~385.–380.p.m.ē.) – šis dialogs pieskaitāms pie Platona vidējā perioda darbiem, taču tas pauž uzskatus, kuri varētu tikt interpretēti gan kā Sokrāta, gan Platona filozofijai piederīgi, turklāt dialogā aprunātais Sokrāts ir līdzīgs tam, kuru apraksta Ksenofonta „*Dzīrēs*”, kas kalpo par vienu no argumentiem, lai „*Dzīres*”, vismaz šī pētījuma kontekstā, būtu ticams avots.

Plūtarha (~46.–120.g.m.ē.) sarakstītais darbs „*Paralēlās dzīves*” ir informācijas bagāts, bet diskutabls avots, jo Plūtarhs dzīvoja gandrīz sešus gadsimtus pēc, piemēram, Perikla, kas nozīmē, ka viņš atstāsta citus avotus, turklāt, kā norāda zinātnieki, Plūtarhs darbu sauc par „*Paralēlās dzīves*”, kas gan nav īsti atbilstošs

³² Phillipson, C. *Trial of Socrates*. London: Stevens, 1928. P.27.

³³ Feldhūns, Ā. *Ksenofonta citādās dzīres*. Grām.: Ksenofons. Dzīres. Rīga: Zinātne, 2005. 7.-9.lpp.

³⁴ Guthrie, W. K. C. *Socrates*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971. P.15.

³⁵ Turpat, P.7-8.

nosaukums kaut vai tādēļ vien, ka tajā tiek līdzās nostatīti grieķu un romiešu zināmie cilvēki, politiķi un citi sabiedriskie darbinieki, kuru vienīgās līdzības bija maznozīmīgas sakritības, piemēram, Nīkija un Krassa kopīgais bija lielā bagātība un smagā militārā sakāve mūža beigās.³⁶ Tomēr šī pētījuma kontekstā Plūtarha darbs ir visnotaļ nozīmīgs, jo ir viens no retajiem avotiem bez Tukidīda darba, kurā tiek minēts Kleona vārds un dots kāds apraksts (*Plut. Nic. 8.3*), līdzīgi – arī Perikla paša darbi nav saglabājušies, un vēl, neskaitot Tukidīdu, tieši Plūtraha sarakstīt Perikla biogrāfija sniedz kādu priekšstatu par viņa darbību. Darba tapšanā izmantots Gustava Lukstiņa 1978.gadā latviski izdots Plūtarha darba tulkojums „Hellāda no Perikla līdz Aleksandram”.

Ir arī sekundāri avoti, kuri netiešā veidā saistīti ar Aristofāna komēdijās paustajām idejām, tāds, piemēram, ir Platona darbs „*Valsts*”, kas sarakstīts ap 380.g.p.m.ē. Šajā darbā paustās idejas varētu būt parodētas Aristofāna komēdijā „Sievietes tautas sapulcē” 391.g.p.m.ē. Lai arī komēdija tapusi pirms Platona darba, tomēr nav izslēgts, ka Atēnu sabiedrība un, līdz ar to arī Aristofāns, Platona idejas bija iepazinuši vēl pirms darba iznākšanas.³⁷ Darba tapšanā izmantots Gustava Lukstiņa latviskā tulkojuma otrais, papildinātais izdevums (2001.g.).

Avotu apstrādes galvenā metode ir avotu analīzes metode. Izmantoto avotu skaits ir visnotaļ liels, tādēļ avotu saturs jādala pēc darba plāna tematikas. Sīkāka avotu analīze norit darba gaitā. Lai iegūtu visaptverošākus secinājumus, avotu analīzes rezultāti tiek sintezēti. Vairāku avotu izpētē svarīga loma ir arī avotu salīdzināšanas metodei, kura sniedz iespēju savstarpēji salīdzināt vai papildināt ziņas par vienu un to pašu dažādu autoru minētu faktu.

Literatūras apskats

Darbā izmantotā literatūra atlasīta tā, lai tās analīze pētījuma gaitā atklātu Aristofāna paustos uzskatus par politiku. Kā svarīgākie darbi šī pētījuma tapšanā nosaucami tie, kuri kalpojuši par pagrieziena punktu tēmas pētniecībā vai kuri īpaši spilgti pārstāv kādu no viedokļiem par Aristofāna politisko pārliecību. Tāpat nozīmīga

³⁶ Warner, R. Introduction. Plutarch. Fall of The Roman Republic: Six Lives by Plutarch. New York: Penguin Books, 1972. P.8.

³⁷ Feldhūns, A. Aristofāns. Grām.: *Aristofāns. Komēdiju izlase*. I, Rīga: LVI, 1960, 33.lpp.

ir literatūra, kura pēta Aristofāna personību, tā palīdzot atklāt atsevišķus aspektus, kas skaidro viņa politiskos uzskatus.

1938.gadā Arnolds Gomms (Arnold W. Gomme) publicēja rakstu „*Aristophanes and Politics*”, kurš piedāvāja citu pieeju jautājumam par Aristofānu un viņa politiskajiem uzskatiem – tematu, kurš bija karstu diskusiju temats jau dekadēm ilgi. Tā kā Gomms bija britu klasiskās skolas pārstāvis, grieķu valodas un vēstures lektors, viņš bieži saskārās ar Aristofāna darbu nozīmes pārvērtēšanu vai, gluži pretēji, nenovērtēšanu, kura noveda līdz, viņaprāt, maldīgiem secinājumiem par Aristofāna komēdiju un paša Aristofāna politiskajiem uzskatiem. Protams, ka raksta radīšana nenozīmēja problēmas atrisinājumu, tomēr tiem pētniekiem, kuri bija pārliecināti, ka Aristofāna politiskie uzskati ir piederīgi vienai vai otrai politiskajai grupai³⁸, Gomms piedāvāja atņemt politisko prizmu un palūkoties uz Aristofānu kā dramaturgu, kuram bija savi personīgie uzskati par politiku, bet tiem nebija obligāti jāizpaužas komēdiju saturā kā propagandai. Šī bija jauna pieeja Aristofāna komēdijām, kuras līdz tam tika uztvertas kā politisks vēstījums un ideoloģisks ierocis, kuram Atēnās nebija lielas ietekmes uz sabiedrību. Šāda pieeja Aristofāna komēdijām ir pārņemta un paplašināta neskaitāmos citos pētījumos par Aristofānu un politiku³⁹, arī šajā pētījumā politika ir Aristofāna komēdiju materiāls, kurā izpaužas paša Aristofāna uzskati, kuri šī pētījuma gaitā ir jāatklāj.

Mauriss Kroisē (Mauriss Croiset) savā darbā „*Aristophanes and the Political Parties at Athens*” (1909.) atkāpjas no uzskata, ka Aristofāns bijis konservatīvās partijas pārstāvis, uz viedokli, ka viņš piederējis mērenās demokrātijas piekritējiem. Visa darba garumā Kroisē meklē atbildes uz jautājumiem, kas saistīti ar Aristofāna politiskajiem uzskatiem un attieksmi pret demokrātiju, un beigās secina, ka visvairāk Aristofānu vadīja viņa paša viedoklis par politiskajiem procesiem.⁴⁰ Maģistra darba kontekstā bija svarīgi akcentēt šī autora viedokli, jo viņa darbs ir viens no retajiem, kurā notiek viedokļa maiņa, kas citos darbos nav raksturīgi, bet pētījuma ietvaros var

³⁸ De Ste Croix G. *The Origins of the Peloponnesian War*. Ithaca: Cornell University Press. 1972. P. 371, 356.

³⁹ Heath M. *Political Comedy in Aristophanes*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1987; Halliwell S. *Comedy and Publicity, in the Society of the Polis*. In: Sommerstein, A. [..]etc. (ed.). *Tragedy, Comedy and the Polis*. Bari: Levante Editori, 1993. P. 321–340. u.c.

⁴⁰ Calhoun, G. M. *Classical Philology*, 1911, Vol. 6, No. 1, P. 111-113. Rec. par. grām. Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London: Macmillan, 1909. P.220.

palīdzēt norādīt uz ne tikai Kroisē viedokļa maiņu, bet arī uz paša Aristofāna viedokļa attīstību.

Viktors Ērenbergs (Victor Ehrenberg) sarakstījis darbu „*The People of Aristophanes: a Sociology of Old Attic Comedy*”, kurš pētījumā izmantots ļoti bieži un uzskatāms par vienu no galvenajām literatūras vienībām darba tapšanā. Šī darba autors pēta vecātisko komēdiju, kurā atrod ticamus ikdienas dzīves ritma aprakstus, kuri sniedz interesantus faktus par Atēnu sabiedrību 5.gs.p.m.ē. otrajā pusē un pirmos trīsdesmit gadus 4.gs.p.m.ē. Ērenbergs argumentēti norāda uz komēdijas kā vēstures avota ticamību un izdara dažādus secinājumus, kuri attiecas uz Atēnās valdošo politisko noskaņojumu un norāda arī uz konkrētu paša Aristofāna politisko piederību. Lai arī darbā atrodamas daudz pozitīvas īpašības, tomēr jānorāda uz nepilnībām – bieži autors no īsa komēdijas fragmenta izspriež vairāk kā tajā reāli attēlots, kas atsevišķos brīžos rada iespaidu, ka tiek veikta fragmentu un faktu atlase, kas pamato viņa izvirzītās teorijas, tomēr šādas nepilnības grāmatā ir viegli pamanāmas un atsevišķām epizodēm tiek īstenota īpaši kritiska pieeja, lai šādi negatīvi aspekti neatsauktos uz maģistra darba kvalitāti.

Filipa Harša (Phillip Whaley Harsh) grāmata „*A Handbook of Classical Drama*” ir plaši zināma un vairakkārt pārpublicēta (1944., 1964) antīkās dramaturģijas monogrāfija, tomēr šī pētījuma ietvaros izmantota tikai viena tās daļa, kura apskata konkrēti vecātisko un Aristofāna komēdiju. Zīmīgi, ka 1964.gada izdevums tika pārpublicēts bez labojumiem, jo tādi nebija nepieciešami – Haršs, izdodot grāmatu jau pirmajā reizē, bija atklājis atsevišķu, līdz šim pieņemto datu neprecizitāti, kurus savā darbā norādījis.⁴¹ Tiesa gan, šie fakti attiecas uz antīko traģēdiju, kas maģistra darba kontekstā nav būtisks fakts, tomēr kopumā norāda uz darba augsto līmeni. Grāmatas lielākā vērtība ir sistemātiskais izklāsts, tomēr kā trūkums jāmin minimālā piepūle, kādu grāmatas autors veltījis Aristofāna dzīves aprakstam, kas komēdiju interpretācijā ir būtisks aspekts.

Darba tapšanā svarīgs darbs, kurš koncentrēti pēta tieši Aristofānu, ir klasiskā Viktora Jarho (B.H. Ярхо) monogrāfija „*Апυκμοφαν*” (1954.). Viktora Jarho devums sengrieķu literatūras izpētē ir tiešām grandiozs – kopumā sarakstītas 340 literatūras

⁴¹ M. S. Silk. Ancient Drama. The Classical Review. New Series, Vol. 18, No. 2, 1968. P. 182-184. Rec.par.grām.: Harsh, P.W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944.

vienības.⁴² Darbs lieliski apraksta Aristofāna personību, arī atsevišķas šķautnes viņa daiļradē, tādēļ tieši šī autora darbs bieži izmantots, pētot Aristofāna biogrāfiju un daiļradi, tomēr attiecībā uz Aristofāna politiskā viedokļa pētniecību, darbs jāizmanto ar piesardzību, jo tas sarakstīts PSRS laikā, kad vēsture, īpaši politiskā, cieta no ideoloģijas spiediena.

Nedaudz citādāk Aristofāns atklājas Alekseja Soboļevska (А. И. Соболевский) 1957.gadā sarakstītajā, bet 2001.gadā izdotajā darbā „*Аристофан и его время*”. Pētījums uzskatāms par vispusīgu un informācijas bagātu, tomēr atsevišķas sadaļas šajā darbā ir liekas un traucē uztvert grāmatas galveno domu. Tā, piemēram, Soboļevskis apraksta ne vien vecātiskās un vidējās komēdijas nozīmi, bet samērā lielu darba daļu velta arī jaunajai komēdijai, kurai ar Aristofānu nav praktiski nekādas saistības. Tāpat, nedaudz aizdomīga liekas verdzības un vergu tēla Aristofāna komēdijās izpēte gandrīz 45 lapaspusņu garumā, turklāt – šajā aprakstā ir ideoloģijas pieskaņa, kura būtu saprotama, ja darbs tiktu izdots 1957.gadā, bet šādas nepilnības un ideoloģija ietekme uz darbu varēja tikt novērsta 2001.gada izdevumā. Atmetot jau minētos trūkumus, darbs ir vērtīgs tieši Aristofāna personības un daiļrades izpētē, tomēr kļūst mazāk vērtīgs, kad skar politiskas un arī sociālas tēmas.

Valtera Merija (Walter Merry) komentētie un skaidrotie komēdiju „*The Wasps*” (1893.) un „*The Knights*” (1895.) izdevumi, kuri sadalīti divās daļās – pirmā no tām ir ievads un komēdijas oriģinālais teksts grieķu valodā, savukārt otra – piezīmes un skaidrojumi, ir svarīga literatūras vienība, kura palīdz interpretēt atsevišķus šo komēdiju momentus atšķirīgi vai precizēt tajos pausto domu. Svarīgi norādīt, ka šie darbi nav komēdiju tulkojumi, bet gan skaidrojumi, kas šīs padara nevis par tulkotajiem un publicētajiem avotiem, bet par literatūras vienībām. Trūkums ir nelielās neprecizitātes, tomēr tas skaidrojams ar laiku, kad šie darbi radušies un kopumā darba kvalitāti neietekmē.

Vēl, bez minētajām monogrāfijām, darba tapšanā izmantotas uz šauru specifiku vērsta literatūras vienības, kuru sīkāka izpēte literatūras apskatā nav nepieciešama, jo bieži šādi darbi tiek minēti tikai vienu reizi visa darba gaitā.

⁴² Skat. http://librarius.narod.ru/personae/vnj_bibl.htm [aplūkots: 12.04.2012.]

1. ARISTOFĀNA LAIKS, BIOGRĀFIJA UN DAIĻRADE

Ir maz antīko autoru, kuru biogrāfija mūsdienās būtu sīki zināma, arī Aristofāns šajā jomā nav izņēmums. Par viņu saglabājušās ziņas ir skopas, diskutablas un ne tuvu vienmēr uzskatāmas par patiesām. Tas, kas ir zināms droši – viņš bija atzīts komēdiju autors, Cicerona vārdiem izsakoties, *facetissimus poeta veteris comoediae*⁴³ (*Cic. Leg. II, XV, 37.*) No mūsdienu skatu punkta, viņa daiļrade ir pat kas daudz vairāk – viņa komēdijas ir unikālas, jo pārstāv vecātiskās komēdiju virzienu, kurš bija raksturīgs tikai Atēnām un Attikai 5.gs.p.m.ē. otrajā pusē un 4.gs.p.m.ē. pirmajā pusē. Lai gan Aristofāns nebija vienīgais, kas šādas komēdijas radīja un uzveda, tomēr tikai viņa darbi, kaut kopumā neliela daļa⁴⁴, ir pilnā apjomā saglabājušies līdz mūsdienām. Pārējo autoru darbi ir vai nu pavisam zuduši, vai saglabājušies tik fragmentāri, ka to sižetu rekonstruēt ir neiespējami,⁴⁵ līdz ar to tieši Aristofāna darbi ir vecātisko komēdiju definējoši lielumi. Aristofāna darbu unikalitāte ir viens no aspektiem, kāpēc tos pieņemts vērtēt arī kā vēsturiskus avotus, kuros atklājas ne vien paša autora politiskie un sociālie uzskati, bet arī sabiedrības noskaņojums pret procesiem, kas tolaik bija aktuāli.⁴⁶

1.1. Atēnas 5. un 4.gs.p.m.ē.

Literārajā kritikā visnotaļ ierasta prakse ir Aristofāna komēdijas saistīt ar tiem notikumiem, kas risinājušies attiecīgajā reālajā laikā un personām, kas tajā laikā darbojušās. Lugas ir grūti izprast bez padziļinātām zināšanām par notikumiem 5.gs.p.m.ē. (īpaši pēdējā ceturkšņā) un 4.gs.p.m.ē. sākumā grieķu zemēs, bet īpaši jau minētajās Atēnās un to apkārtnē – Attikas pussalā, kur attiecīgie darbi radušies un uzvesti.

Atēnas ir darbības vieta deviņām no vienpadsmit komēdijām, izņēmums ir vien komēdijas „Putni” un „Vardes”. Vieta Atēnās, kuru Aristofāns apspēlēja visvairāk, ir

⁴³ „Asprātīgākais vecātiskās komēdijas dzejnieks”.

⁴⁴ Tiek lēsts, ka kopumā Aristofāns sarakstījis ne mazāk kā 40 komēdijas, no kurām līdz mūsdienām saglabājušās vienpadsmit.

⁴⁵ Bez Aristofāna pie vecātiskās komēdijas pārstāvjiem minami: Kratīns, Eupolīds, Magnets, Kratēts un Ferekrāts, Frinihs, Platons.

⁴⁶ Ehrenberg. V. *The People of Aristophanes: a Sociology of Old Attic Comedy*. New York: Barnes & Noble Books, 1974. P.11.

Agora, kas bija ikdienas dzīves centrs, kurš lieliski iederējās Aristofāna komēdijās, jo attēloja attiecību dinamiku sabiedrībā. Tā, piemēram, viena no visdzīvīgākajām ainām no 5.gs.p.m.ē. Agoras redzama lugā „Aharnieši” Dikiapola monologā: „Sapulces diena ir klāt, bet te neviena nav, kaut visiem bija jābūt klāt. Tomēr Pniksa ir tukša. Viņi visi spēlē spēles, tenko un aprunā cits citu Agorā, pie Agoras un ap Agoru.” (*Aristoph. Ach. 20-25*).⁴⁷ Šīs ainas skaidrojums rodams faktā, ka sabiedrības struktūra bija iedalījusies neloģiskās proporcijas - demokrātiskā iekārta bija attiecināma tikai uz aptuveni 20 tūkstošiem cilvēku, kuri baudīja pilsonības statusa sniegtās privilēģijas un drīkstēja pilnvērtīgi piedalīties valsts pārvaldē, kamēr 400 tūkstoši vergu un 100 tūkstoši metoiku atradās krietni beztiesīgākā statusā (*Ath. Deipn. 272c*).⁴⁸ 400 tūkstoši vergu gan ir pārspīlēts skaitlis. Min iespējamību, ka šajā skaitā ietilpa arī brīvie amatnieki un pārējās iedzīvotāju kategorijas, kas nebija vergi, bet nebija arī pilsoņi.⁴⁹ Metoiki un citi brīvie, bet ne pilntiesīgie polisas iedzīvotāji, protams, nebija līdz galam apmierināti ar savu tiesisko stāvokli, tomēr tieši viņi nodrošināja pilsoņiem tādu dzīvesveidu, kādu tie piekopa, arī darbošanos politikā, jo citus izdzīvošanai svarīgus darbus viņu vietā padarīja vergi un kalpi.⁵⁰ Nebrīvo un brīvo nepilsoņu iedzīvotāju skaits bija lielāks par pilsoņu skaitu, kas nozīmē, ka sistēma, lai arī formāli demokrātiska, patiesībā bija aristokrātiska polisas pārvaldes sistēma, jo pašas demokrātijas privilēģijas bija pieejamas vien šauram iedzīvotāju lokam.⁵¹ Sākotnēji šis faktors nešķiet svarīgs, tomēr tas ir ārkārtīgi būtisks, ja par sabiedrības disciplīnas pamatu pieņem darbu. Konkrētajā situācijā, kad zīmīga sabiedrības daļa ir vergi jeb bezmaksas darba darītāji, zūd pilsoniskās sabiedrības disciplinētība, jo, ja līdz tam dzīve pamatā nozīmēja iztikas nopelnīšanu paša rokām, tad tagad šo funkciju paveica vergu darba spēks. Līdz ar to pilsoņiem parādījās daudz laika, lai nodarbotos ar vaļībām, kas sabiedrības attīstību nestimulēja ekonomiskā un kulturālā progresa virzienā, bet gan tās attīstību bremzēja.

⁴⁷ Murphy, C.T. Aristophanes, Athens and Attica. *The Classical Journal*, Vol.59, No.7,1964, P.306.-323.

⁴⁸ Hansen, M.H. *Three Studies in Athenian Demography*. Copenhagen: Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, 1988. P.10.-12.

⁴⁹ O'Sullivan, L. *The Regime of Demetrius of Phalerum in Athens, 317-307 BCE: A Philosopher in Politics*. Leiden; Boston: Brill, 2009. P.108.-116.

⁵⁰ Sinclair, R.K. *Democracy and Participation in Athens*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. P. 196.-200.

⁵¹ Osborne, R. *Athens And Athenian Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 100.-102.

Šāda sociālā diferenciacija un pienākumu sadalīšana, protams, izpaudās arī ikdienā pamanāmās izpausmēs – no strādīgā un pieticīgā dzīves stila grieķu pilsoņi pievērsās nevis polisas pārvaldīšanai un savu pienākumu pildīšanai, kas pamatā izpaudās tautas sapulču apmeklēšanā, bet gan savstarpējām sarunām, tenkošanai tirgus laukumos un citiem izklaidējošiem laika kavēkļiem, par spīti tam, ka tautas sapulču kavēšana bija sodāma un tas reāli tika praktizēts. Vairākos avotos tiek norādīts, ka Erekteja celtniecībā piedalījās kā vergi, tā arī metoiki un pat pilsoņi, svarīgi, ka vergi par darbu saņēma tik pat lielu maksu, kā pārējie (*Plut. Lys. 12.19; Xen. Mem. 2.7.3-6*). Šis norāda, ka pilsoņa tiesības obligāti nenozīmēja lielas bagātības esamību, tādēļ bieži bagātie pilsoņi un iedzīvotāji piekukuļoja mazāk turīgos pilsoņus, tādā veidā lobējot sev izdevīgākos tautas sapulces lēmumus.⁵² Situāciju labi un kodolīgi noformulē Pseido-Ksenofons, kurš saka, ka tas, „kurš, nepiederot tautai⁵³, tomēr dod priekšroku dzīvot demokrātiskā [...] nevis oligarhiskā valstī, tam padomā ir kādi noziedzīgi nolūki un viņš redz, ka krāpnieks nemanāmāks var palikt demokrātiskā nevis valstī, ne oligarhiskā” (*Ps. Xen. Const. Ath. 2. 20*). Iepriekšminētais citāts norāda, ka sabiedrība bija apmierināta ar izveidojušos situāciju, katrs pats meklēja un atrada labumu šādā valsts iekārtā, kurā dzīvoja. Faktiski, Atēnu labklājība un varenība, radīja pateicīgu augsni cilvēciskajam vājumam – mantkārībai, kura noved pie tautas sašķeltības, naida, tiesas sēdēm, kuras bieži kļuva par bagātīgāk apmeklētām „izrādēm” kā valstiski svarīgās tautas sapulces.⁵⁴

Pirms demokrātu izvirzīšanās vadībā (462.g.p.m.ē., kad Efiāls, kurš tobrīd bija demokrātu vadonis, iesniedza tautas sapulcei likumu, kurš paredzēja, ka areopags zaudē valsts svarīgākā orgāna nozīmi (*Aristot. Ath. Pol. 27, 1; 3-4.*)), Atēnas bija piedzīvojušas aristokrātijas valdību, līdz pirmajai aristokrātu liktenīgajai neveiksmei 465.g.p.m.ē., kad aristokrāts Kimons piedzīvoja visnotaļ apkaunojošu neveiksmi Itomes cietokšņa ieņemšanā (*Plut. Kim. 16, 8-10*) un tika padzīts trimdā (*Plut. Kim. 17, 3*). 462./461.g.p.m.ē. Efiāls tika nogalināts.⁵⁵ Precīzi rekonstruēt to, kā norisinājās Atēnu demokratizācija tālāk, ir grūti, tomēr zināms, ka Aristoteļa demokrātijas

⁵² Иловайский Д. И. Древняя история. Средние века. Новая история. Москва: Современник, 1996.С.97.

⁵³ Tātad – nav pilsonis.

⁵⁴ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: a Sociology of Old Attic Comedy*. P. 360.-373.

⁵⁵ Дэвис К. Дж. Демократия и классическая Греция. Москва: РОССПЭН, 2004. С. 71.

apraksts, par spīti laika novirzei starp notikumiem un rakstīšanas laiku, ir ticams, jo demokrātijas forma Atēnās 4.gs.p.m.ē. būtiskas izmaiņas nepiedzīvoja.

Atēnas bija savas varas un autoritātes augstākajā punktā, kad polisū vadīja Perikls, kurš piecpadsmit gadus no 444.g.p.m.ē. ieņēma pirmā stratēga posteni. Tukidīds saka: „Pēc nosaukuma, tā bija demokrātija, īstenībā vara piederēja pirmajam pilsonim” (*Thuc. Hist. 2, 65, 9*). Šajā laikā tika celts Partenons – Atēnu varas un ietekmes simbols, Atēnas bija spēcīgākais tirdzniecības centrs visā Vidusjūras reģionā, tika izbūvēti mūri, kas savienoja Atēnas ar Pireju ostu, tas bija arī intelektuālais centrs. Plūtarha rakstītais norāda uz to, ka Perikls labi apzinājās, ka jau pieminētais lielais vergu skaits Atēnās rada situāciju, kad amatnieku darbs tiek noniecināts no pilsoņu un bagātnieku puses, tādēļ „negribēja, lai vienkāršā tauta, kas necīnās kaujas ierindā un nodarbojas ar amatniecību, paliktu bez valsts atbalsta vai saņemtu to, bez darba dzīvodama” (*Plut. Per. 12, 5*).⁵⁶

Par Perikla iedibināto demokrātiju fakti atrodami arī Plūtarha sarakstītajā Perikla biogrāfijā. No minētajiem avotiem zināms, ka Perikls turpināja un attīstīja Efiāla iesākto demokratizācijas politiku⁵⁷ – viņš ieviesa atalgojumu sistēmu pilsoņiem par viņu pildītajiem sabiedriskajiem pienākumiem, lai arī samaksa nebija liela, viņš spēja piesaistīt nabadzīgāko pilsoņu slāni savu pienākumu pildīšanai, jo, piedaloties sabiedrības dzīvē, viņi nezaudēja dienas izpelni. Vienlaikus ar atalgojumu sistēmu Perikls mainīja arī amatpersonu ievēlēšanas kārtību – viņus vairs neievēlēja, bet gan amatus sadalīja lozējot.⁵⁸ Tautas sapulce bija augstākais valsts varas institūts, tajā piedalījās visi pilngadību sasniegušie pilsoņi, kuriem bija likumu un priekšlikumu iniciācijas tiesības. Otrais nozīmīgākais pārvaldes orgāns bija piecsimtvēru padome, kurai pamatā bija padomdevēja funkcijas un kura nodarbojās ar priekšlikumu izskatīšanu, pirms tie nodoti tautas sapulces apspriešanai, vēlāk tai tika piešķirtas arī administratīvās funkcijas. Visa izpildvara piederēja dažādām kolēģijām, kuras katru gadu pārvēlēja un kuras pakļāvās tautas sapulcei un padomei. Svarīgākā no visām kolēģijām – desmit vīru kolēģija – tika ievēlēta katru gadu, tas notika tautas sapulces atklātā balsojumā – paceļot roku. Šī bija vienīgā kolēģija, kurā amatpersonas varēja tikt ievēlētas neierobežoti daudz reizi, lai kara gadījumā armijas komandēšana būtu

⁵⁶ Avdijeva, V., Bokščaņina, A., Pikuss N. (red.) *Senās Grieķijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1979. 170.-172., 177.-178.lpp.

⁵⁷ Par Efiāla iesāktās politikas kursu – Aristot. *Ath.Pol.*XXV 1-2.

⁵⁸ Thorley, J. *Athenian Democracy*. 2.ed. New York: Routledge, 1996. P.69.-70., 93.

vienu un to pašu amatpersonu rokās. No 5.gs.p.m.ē. vidus stratēgu loma Atēnu politiskajā dzīvē palielinājās, viņi pārņēma arī ārpolitikas vadību un finanšu lietas, nodibināja tiešo saikni ar tautas sapulci un tā ietekmēja visu jautājumu izlemšanu Atēnās. Zīmīga institūcija bija arī zvērināto tiesa jeb hēliaja, kuru ievēlēja lozējot, tomēr tiesas funkcijas nebija vienīgā, tai bija vēl kāds svarīgs uzdevums – tiesības apstiprināt likumus. Atēnu tautas sapulces pieņemtajam likumam nebija juridiska spēka tikmēr, kamēr to nebija izredīgējusi padome un apstiprinājusi hēliaja. Šāda sarežģīta likumu pieņemšanas procedūra tika izveidota, lai izvairītos no nepārdomātu lēmumu pieņemšanas. (*Aristot. Ath. Pol. 7 – 28*)⁵⁹

Tukidīds saka, ka Perikls nemēģināja uz tautu atstāt iespaidu runājot to, kas bija ausīm tīkams, bieži viņš pat runāja pretim tautas vēlmēm (*Thuc. Hist. 2, 65, 8*), tomēr slavenajā bērū oratorijā Perikls runāja to, kas bija atbilstoši situācijai un ko tauta gribēja dzirdēt – Atēnu varenību, tās likteni, tautas vienotību (*Thuc. Hist. 2, 35-46*). Perikls, par spīti elitārajai izcelsmei, tomēr nodalīja sevi no elites un demonstrēja personīgu solidaritāti ar tautu. Ironiski, ka laikā, kad Atēnām bija tik izcils līderis, spēcīgs vadonis, kas bija arī atēniešu vienojošais elements, tauta kļuva aizvien sašķeltāka, bet tajā pašā laikā - vēl ambiciozāka. Šīm tendencēm attīstoties, rezultāts bija visatļautība, iedomas par nesodāmību, savu tiesību pārvērtēšana, kas izpaudās jau iepriekš minētajās izpausmēs sabiedrībā. Iespējams, ka tieši Perikls bija līderis, kurš Atēnas spēja vest uz labklājības un varenības pusi, bet tajā pašā laikā, spēja savaldīt tautas ambīcijas - viņa harizma spēja ap sevi pulcēt un ieklausīties visdažādākās personības – gan māksliniekus un arhitektus, gan sofistus. Pēc Perikla šādu personību politikā vairs nebija, līdz ar to tauta turpināja ieņemt „devalvējošo” kursu.⁶⁰

Kas attiecas uz ārējo politiku, lielākie konkurenti – Sparta un Atēnas spēja sadzīvot un vienoties cīņā tik ilgi, kamēr tām bija kopīgs ienaidnieks – Persija. Kad 478.g.p.m.ē. briesmas no Persijas impērijas puses pierima, abas grieķu pavalstis kopīgu valodu vairs nespēja atrast, lielā mērā tādēļ, ka grieķu – persiešu kari izmainīja politisko situāciju visā Egejas jūras baseinā. Pirms tam pastāvējusī Spartas un Peleponēsas savienības politiskā hegemonija bija iedragāta Spartas piekoptās nepastāvīgās ārpolitikas dēļ. Grieķu polisu sistēmā Atēnām un Spartai bija līdzīgs stāvoklis, taču Atēnas 5.gs.p.m.ē. vidū un otrajā pusē tiecās pēc hegemonijas visā

⁵⁹ Дэвис К. Дж. *Демократия и классическая Греция*. С. 62., 67.-68.,71.-73.

⁶⁰ Ober, J. *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton: Princeton University Press, 1991. P.88.-90.

Grieķijā, kas Spartu ne vien neapmierināja, bet pat izraisīja tās politisko vadītāju naidīgu aktivitāti, cenšoties pakļaut Atēnas un to sabiedrotās⁶¹, savai kontrolei.⁶² Saprotams, ka Sparta izjuta bailes augošās Atēnu ietekmes priekšā.

Atēnu Arhē bija Dēlas savienības attīstības forma, kas prezentēja pilsētu militāri politisko savienību, kurā pastāvēja Atēnu hegemonija un pilsētas faktiski tika pakļautas Atēnām, kas radīja neapmierinātību ne vien pretinieku pusē, bet arī sabiedroto vidū – Atēnu virskundzība bija slogs, tomēr tā sniedza arī priekšrocības, kas izpaudās kā kuģošanas un aizjūras tirdzniecības drošības garants, iespēja veidot sakarus starp dažādām pilsētām, apgūt jaunus, attālākus tirgus. Tomēr, lai arī cik daudz pozitīvo aspektu Atēnu hegemonijai būtu, tie nespēja apturēt neapmierinātības palielināšanos un savienības pilsētu alkas pēc neatkarības, kas bieži izpaudās kā pilsētu sacelšanās, kuras Atēnas nesaudzīgi apspieda. Šāda ārpolitika bija izdevīga visiem sabiedrības slāņiem, tomēr 5.gs.p.m.ē. 30-tajos gados opozicionārās noskaņas pastiprinājās – Perikls sastapās ar pretestību ne vien no oligarhu puses, bet arī pašā demokrātijas iekšienē – Kleons, ar Perikla darbību neapmierināts demokrāts, uzskatīja, ka Perikla piekoptā politika nav pietiekami aktīva (*Plut. Per. 33, 35*). Tieši šīs iekšējās nesaskaņas pašu demokrātu vidū strauji satuvināja Atēnu Arhē un Peloponēsas savienības militāro sadursmi.⁶³ Jāatzīst, ka zināmā mērā pats Perikls bija vainojams pie šāda notikumu pavērsiena – jaunā izglītoto un politisko ambīciju pilno jauniešu prātā, Perikls bija neefektīvs politiķis, jo, viņuprāt, neizmantoja visas iespējas, ko Atēnu varenība sniedza. Patiesībā – Perikls bija ieņēmis prātīgi nogaidošu pozīciju. Arī tauta un tās atbalsts, kā nozīmi Perikls respektēja un novērtēja, jaunajiem bija vien pakāpiens mērķu sasniegšanai. Neapdomība, mantkārība un godkārība bija īpašības, kuras raksturoja politiku paaudzi pēc Perikla.⁶⁴

Turklāt, kā nesamierināms strīdus objekts abu polisu starpā bija Atēnu pārliecība par demokrātiskas pārvaldes pareizību un tieši šīs partijas atbalstīšana citās grieķu pilsētās, Aristotelis norāda: „Atēnieši visur postīja oligarhiju” (*Aristot. Pol.*

⁶¹ Liela daļa Egejas jūras salu un piekrastes pilsētu, liela daļa Hellespontas un Propontīdas piekrastes pilsētu, Mazāzijas joniešu un aioliešu pilsētas, dažas Kārijas un Likijas pilsētas. Kopumā aptuveni 250, bet to skaits variēja mainības dēļ.

⁶² Avdijeva, V., Bokščaņina, A., Pikuss N. (red.) *Senās Grieķijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1979. 160.-161.lpp.

⁶³ Kennedy, R.F. *Athena's Justice: Athena, Athens and the Concept of Justice in Greek Tragedy*. New York: Peter Lang Publishing, 2009. P.5.-7.

⁶⁴ Ober, J. *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. P. 91-95.

1307 b 23). Sparta līdzīgi atbalstīja oligarhiju un postīja demokrātiju. Tā palēnām nesaskaņas, par spīti 445.g.p.m.ē. noslēgtajam miera līgumam starp Atēnām un Spartu, pārauga smagā un ilgā militārā konfliktā – Peleponēsas karā.⁶⁵ Tukidīds jau par kara laiku raksta: „Katrā pilsētā tautas partijas vadītāji sauca palīgā atēniešus, bet oligarhu vadoņi – peloponēsiešus. Miera laikā partiju vadoņiem, ticams, ka pēc tā nebija nedz vēlmes, nedz iemesla” (*Thuc. Hist. 3, 82*).⁶⁶

Kara laikā savu ietekmi zaudēja Perikls, kurš tika vainots Atēnu likstās (*Thuc. Hist. 2, 65*), drīz pie varas nāca Kleons, kara populists, kurš krita kaujā 422.g.p.m.ē. (*Thuc. Hist. 5, 6-10*), bet jau gadu pēc viņa nāves (421.g.p.m.ē.) Nīkajs noslēdza miera līgumu, kas pielika Peleponēsas kara pirmajam posmam punktu, tomēr ambīcijas saglabāja gan Atēnas, gan Sparta, bet Spartas sabiedrotās – Korinta, Megaras un Tēbas miera līgumam vispār nepiekrita (*Thuc. Hist. 5, 27, 2; Thuc. Hist. 5, 17, 2*). Pēc Kleona nāves, radikālā demokrātija zaudēja savu ietekmi, jo tās agresīvie kara plāni bija cietuši neveiksmi.⁶⁷ Tagadējais demokrātu līderis Hiperbols nespēja cīnīties ar tautas mīlēto Nīkaju: „Par Nīkaju mēdza teikt, ka viņš ir cilvēks, kurš tīkams dieviem” (*Plut. Nic. 9*). Tomēr pēc laika priekšgalā izvirzījās ļoti ambiciozais Alkibiāds, kurš bija Perikla attāls radnieks un gribēja ieņemt Perikla slavu līdzīgu vietu.⁶⁸ 420.g.p.m.ē., kad viņš tika ievēlēts par stratēgu, Alkibiāds kala plānu, kā iekarot Sicīliju un Kartāgu (*Thuc. Hist. 6, 15, 2; VI, 6,1*), tomēr šie plāni nepiepildījās, jo viņš bija spiests bēgt uz Spartu – Atēnās viņu apsūdzēja zaimošanā un aizmuguriski notiesāja uz nāvi. Alkibiāds nodeva Atēnas, izstāstot spartiešiem visus kara plānus, kas viņam bija zināmi un sniedza padomus, kā uzvarēt Atēnas (*Thuc. Hist. 6, 92 – 93*). Alkibiāda posteni pie Sicīlijas krastiem pārņēma Nīkajs, kurš karadarbību izvērta gausu un neaktīvu, jo cerēja, ka viņa flote tiks vai nu atsaukta atpakaļ uz Atēnām, vai atsūtīti spēcīgi papildspēki (*Thuc. Hist. 7, 11-15*), kas arī notika – tika atsūtīts Demosfēns ar palīdzību (*Plut. Nic. 21*). Tomēr šāda neizdarība un vilcināšanās sniedza Sirakūzām iespēju sagatavoties kaujām un likumsakarīgi

⁶⁵ Иловайский Д. И. *Древняя история. Средние века. Новая история*. Москва: Современник, 1996. С.109.

⁶⁶ Powell, A. *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*. New York: Routledge, 1988. P.82.-83

⁶⁷ Kagan, D. *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*. New York: Cornell University Press, 1991. P.19.

⁶⁸ Паневин К.В. (сост.) *История древней Греции*. Санкт –Петербург: Полигон, 1999. С. 306.

pavēra ceļu graužošanai uzvarai pār Atēnām (*Thuc.Hist. 7, 87, 5-6*).⁶⁹ Pa to laiku Sparta ieņēma Attikas kalnu cietoksni Dekeleju, kas Atēnām nogrieza svarīgus sauszemes ceļus un piesolīja pārbēgušajiem vergiem brīvību: „Pie ienaidniekiem aizbēga apmēram 20 000 vergu, visi lopi gāja bojā” (*Thuc. Hist.7, 27, 3, 5*). Spartas noslēgtais sadarbības līgums ar Persiju, lai uzvarētu Atēnas, ļāva aizšķērsot jūras ceļus, kas izraisīja pārtikas trūkumu Atēnās. Vairākās Mazāzijas pilsētās oligarhi ar spartiešu atbalstu izdarīja apvērsumus.⁷⁰ Likumsakarīgi, ka arī pašās Atēnās 411.g.p.m.ē. aktivizējās demokrātijas pretinieki. Aristokrāti, apvienojušies hetairijās⁷¹, ar viltību panāca demokrātijas izmaiņas, padzina picsimtvīru padomi un vajāja demokrātijas vadoņus (*Thuc. Hist. 8, 70, 2*). Principā, Atēnās tika ieviesta oligarhija, kad vara koncentrējās dažu labāko rokās. Oligarhi piedāvāja Spartai mieru, bet pēdējā atteicās, jo neticēja, ka Atēnu oligarhija ir stabila. Savukārt pašu Atēnu flotē notika sacelšanās, jo tā neatzina oligarhu varu Atēnās un pieprasīja atjaunot demokrātisko konstitūciju, kas 410.g.p.m.ē. arī notika (*Aristot. Ath. Pol. 34, 1*). Alkibiāds, kurš ar intrigu palīdzību bija izbēdzis no Spartas un guvis atbalstu no Persijas, un atkal kļuvis par Atēnu flotes vadoni, tika ievēlēts par Atēnu stratēgu autokratoru (*Thuc. Hist. 8, 82, 1; Diod. XIII, 69*).⁷² Lai arī Atēnās bija iestājies relatīvs miers, spartiešu klātbūtne Dekeleju cietoksnī traucēja saimniecisko dzīvi, tomēr Atēnas bija spējīgas ne vien karot, bet arī uzvarēt vairākas nozīmīgas kaujas, līdz 407.g.p.m.ē. spartieši, precīzāk to vadonis Līsandrs ar persiešu vadoni Kīru (*Plut. Lys. 4*), atkal veiksmīgi uzbruka – Alkibiāds neprata uzbrukumu atvairīt. Pēc zaudējuma viņu apsūdzēja arī vēlmē kļūt par tirānu un citos smagos pārkāpumos, par ko tika nosūtīts trimdā (*Isoc, XVI, 38*). Atēnas pēc pazemojošā zaudējuma saņēma pēdējos spēkus, pēdējos resursus, visus pieaugušos Atēnu iedzīvotājus, arī vergus, kuriem dāvāja brīvību un pilsonību un izveidoja varenu kara floti, kuru vadīja astoņi stratēgi (*Diod. 8, 97; Xen. Hell. I, 6, 24*). 406.g.p.m.ē. Atēnas deva Spartai graužošu triecienu, taču Atēnu tautas sapulci maldināja viens no kuģa komandieriem, kurš vainoja stratēgus bezdievībā, par ko tos sodīja ar nāvi (*Xen. Hell. I, 7, 1-35*). Pēc šiem notikumiem atēnieši vairs nespēja

⁶⁹ Ehrenberg, V. *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC*. New York: Taylor and Francis, 1968. P. 242.-246.

⁷⁰ Kagan, D. *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*. P. 250-254.; Ehrenberg, V. *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC*. P. 245.

⁷¹ Politiskas apvienības.

⁷² Паневин К.В. (сост.) *История древней Греции*. Санкт –Петербург: Полигон, 1999. С. 318. – 319., 320.-324.

nostiprināt savus panākumus, kamēr Sparta ar Persijas palīdzību atkal atjaunoja floti (*Xen. Hell. 2, 1, 6-7*) un 405.g.p.m.ē. jūras cīņā sakāva Atēnu floti. Spartas nauarhs Līsandrs nobloķēja Atēnu jūras ceļus un pēcāk arī sauszemes ceļus, izveidoja blokādi, kas pilsētu pakļāva badam.⁷³ 404.g.p.m.ē. bada nomocītie atēnieši pieņēma visus Spartas izvirzītos nosacījumus, kas noteica, ka Atēnu Jūras savienība tika likvidēta, Atēnas jāiestājās Peloponēsas savienībā, jālikvidē flote, izņemot divpadsmit kuģus un demokrātijas vietā jāievieš oligarhija (*Xen. Hell. 2, 2, 20*). Līdzīgi noteikumi bija arī pārējām Grieķijas polisām. Karš beidzās ar pilnīgu Spartas uzvaru.⁷⁴

Drīz pēc miera noslēgšanas Atēnās tika ieviesta oligarhiska pārvalde. Līsandrs iekuģoja Pireiju ostā; demonstrējot autoritāti, viņš Akropolē sniedza ziedojumu Atēnai. Svētku noskaņā, mūzikai skanot tika nojauti mūri, kuri savienoja Atēnas un Pireijas. Daudzi domāja, ka šī būs diena, kura iezīmēs brīvas Grieķijas sākumu, tomēr patiesība bija skarba – atēniešiem viens karš nomainīja otru. Iekšējās nesaskaņas sadalīja polisu karojošās daļās un daudzi mira vēl pirms bija iestājies patiens miers.⁷⁵ Oligarhi izrēķinājās ar demokrātijas piekritēju vadoņiem. Līsandrs bieži personīgi piedalījās sodu piespriešanā un izpildīšanā, „nežēlīgais raksturs Līsandra varu padarīja smagu un baisu” (*Plut. Lyc. 13; 19*). Tautas sapulcei tika piespiests ievēlēt trīsdesmit oligarhu komisiju, kuriem būtu jāizveido jauna konstitūciju un līdz tās rašanās laikam jāvada polisa. Ļoti negribīgi tautas sapulce piekrita komisijas locekļu sarakstam, kuru vēlāk iesauca par trīsdesmit tirāniem (*Plut. Lys. 12, 71ff*). Laikā, kamēr Atēnās valdīja šī komisija, pilsēta bija pastāvīgās bailēs no izrēķināšanās. Tirāni zaga, nogalināja un citādi izrēķinājās (*Aristot. Ath. Pol. 52, 1; Lys. 12*). Daudzi iedzīvotāji bēga no Atēnām. Demokrāti, kuri bija izrēķināšanās galvenie mērķi, sasparojās un nolēma atkarot savu pilsētu, kas izdevās - Spartas valdnieks Pausanijs 403.g.p.m.ē. ierosināja miera slēgšanu (*Aristot. Ath. Pol. 38, 4*). Sparta atteicās iejaukties Atēnu republikas iekšējās lietās, tirāni tika sodīti un savu spēku atguva Atēnu demokrātiskā konstitūcija, kura 4.gs.p.m.ē. būtiski neizmainījās.⁷⁶

⁷³ Turpat, C. 332.

⁷⁴ Tritle, L. A. *A New History of the Peloponnesian War*. Chichester: John Wiley & Sons, 2010. P. 197-200., 205-217.

⁷⁵ Turpat, P.218.

⁷⁶ De Souza, Ph. *The Peloponnesian War, 431-404 BC*. Colchester: Osprey Publishing, 2002. P.85.-86.; Avdijeva, V., Bokščaņina, A., Pikuss N. (red.) *Senās Grieķijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1979. 211.-213.,237.lpp.

Sparta bija kļuvusi par hegemonu, tomēr tai bija saistības pret Persiju, kura tām bija palīdzējusi sakaut Atēnas. Šīs saistības paredzēja, ka Sparta atdos Persijai Mazāzijas grieķu polisas, tomēr Sparta norunu nesteidzās pildīt. Konflikts gala rezultātā pārvērtās par visnotaļ pasīvu Spartas un Persijas karu, kas ilga no 399.-394.g.p.m.ē. Formāli Sparta bija spēcīgāka un guva uzvaras kaujas laukā, bet patiesais uzvarētājs bija Persija, kuras diplomātija sekmēja pret Spartu vērstas grieķu polisu koalīcijas izveidošanos, kas karadarbību pret Spartu sāka 395.g.p.m.ē. un kuru sponsorēja Persija. Šajā koalīcijā ietilpa Atēnas, Korinta, Megaras, Argosa un citas vidusgrieķijas valstis. Atēnas sacēlās pret Spartu par spīti faktam, ka pilsēta nebija fortificēta un flote nebija atjaunota, par spīti tūkstošiem atēniešu, kuri ikdienas cīnījās par izdzīvošanu, kuri kara laikā no bagātiem pilsoņiem bija kļuvuši par trūkcūcietējiem.⁷⁷ Tā kā karadarbība vairākumā tika izvērsta Korintas tuvumā, to mēdz dēvēt par Korintas karu, kurš ilga 395.-387.g.p.m.ē. Karš noslēdzās ar Spartas kapitulāciju un Antalkīda miera līgumu, kurš paredzēja to, ka Sparta Persijai par labu atsakās no visiem grieķu – persiešu karā gūtajiem iekarojumiem, līdz ar to Mazāzijas grieķu polisas atkal nokļuva Persijas varā. Persijas flotei tika atvērta Egejas jūra, kas Spartai deva garantu, ka Atēnas neatjaunos Jūras savienību. Tāpat līgumā tika noteikts, ka drīkst pastāvēt tikai viena – Peloponēsas savienība. Pēc kāda laika – 378.g.p.m.ē. – gan Atēnām izdevās šo miera līgumu apiet un nodibināt Atēnu Otro jūras savienību, kas gan nekad nekļuva tik varena kā pirmā (*Xen. Hell. 3 - 4*).⁷⁸

Karš mainīja sabiedrības sastāvu. Gan skaitliski, gan idejiski. Vēl pusgadsimtu pirms kara sākuma, kad Atēnas jutās neuzvaramas, politikā darbojās aristokrātisku ģimeņu atvases, kuri varas garšu bija sajutuši vēl pirms Solona reformām. Arī Perikls, demokrātijas nostiprinātājs, bija cēlies no sena, bagāta ģimenes nama. Kara laikā, vēl izteiktāk pēc kara, politiķi bija cilvēki bez augstdzimušas izcelsmes, bet kuri varēja atļauties izglītoties pie sofistiem un ar dārgām dāvanām, ziedojumiem un citiem sabiedriski svarīgiem darbiem, kas skāra finanses, palīdzēt polisai. Bieži viņi nāca no ģimenēm, kuras turībā bija iedzīvojušās ražojot dažādas plaša patēriņa preces. Citi savu laimi veidoja uz tradicionālu vērtību pamata – zemniecībā. Katrā gadījumā,

⁷⁷ Strauss, B. S. *Athens After the Peloponnesian War: Class, Faction and Policy 403-386 BC*. Worcester: Billing & Sons, 1986. P.1.

⁷⁸ De Souza, Ph. *The Peloponnesian War, 431-404 BC*. Colchester: Osprey Publishing, 2002. P. 91.-93.; Avdijeva, V., Bokščaņina, A., Pikuss N. (red.) *Senās Grieķijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1979. 243.-250.lpp.

blakus ienākumi bija katram politikim. Atēnas pārvaldīja bagāti fermeri, tirgotāji, vergu tirgotāji. Šo tendenci lieliski raksturo: „Protams, ka ir personas, kuras iztērē vairāk un ātrāk naudas kā citi [..], lai iegūtu divtik vairāk ienākumus, kā esat iedomājušies, ka viņi nopelna” (*Plut. Lys. 19.56*) Sociālajā jomā pēc kara mainījās vien tas, cik ļoti cilvēki novērtēja brīvību, kuru sniedza demokrātiskā iekārta, bet, kas attiecas uz noskaņām sabiedrībā, atēnieši bija apjautuši, ka nav neuzvarami un neievainojami. Sabiedrība bija iedalījies jau iepriekš bijušos sastāvos – „bagātie, nenodarbināties cilvēki” un „cilvēki, kuriem jāstrādā, lai izdzīvotu”.⁷⁹

Īsāk formulējot, Atēnas bija grieķu pilsētu savienības vadībā, kas ar laiku noveda pie impērijas, bet tas, savukārt, pie konfrontācijas ar Spartu, kas pārauga Peleponēsas karā, kurš sākās 431.g.p.m.ē. un beidzās 404.g.p.m.ē. ar Atēnu sakāvi. Šis karš bija ne vien militārs, bet arī idejiska cīņa, kurā lielu lomu spēlēja jau minētās nesaskaņas pareizas valsts pārvaldes modeļa jomā – cīņa bija ne vien starp Atēnām un Spartu un to sabiedrotajiem, bet arī starp demokrātiem un aristokrātiem ne tikai kā politiķiem, bet kā personu grupām ar fundamentāli atšķirīgu pasaules un sabiedrības kārtības uztveri. Aristofāna karjera pieredzēja gan laiku, kad Atēnu hegemonijas eksistence tika iedragāta, gan laiku, kad Atēnas atjaunojās un kļuva citādākas kā pirms ilgā kara. Aristofāna daiļradē var saskatīt gan Atēnu pirmskara dominances laika garu, gan pašu Peleponēsas kara laiku, gan pēckara Atēnu atgūšanos no trieciena.⁸⁰

1.2. Aristofāna biogrāfija

Par Aristofānu zināms mazāk kā par viņa lugām, kuras, savukārt, ir galvenais avots par pašu autoru. Vecātiskajai komēdijai bija raksturīgi, ka koris parabāzē izteica paša autora viedokli un uzskatus par kādu tēmu. Tieši Aristofāna lugu parabāzes ir tās, kuras sniedz arī atsevišķus biogrāfiskus faktus par autoru, tomēr jāatzīst, ka šie fakti vairāk attiecas uz Aristofāna biogrāfiju un dzīves gājumu kā dramaturgam un sociāli aktīvam kopienas loceklim, nevis uz viņa privāto dzīvi un personību.⁸¹

⁷⁹ Strauss, B. S. *Athens After the Peloponnesian War: Class, Faction and Policy 403-386 BC*. P. 11.-15., 42-43.

⁸⁰ Bloom, H. (ed.) *Comprehensive research and study guide Bloom's major dramatists: Aristophanes*. Santa Barbara: Chelsea House Publishers, 2002. P.13.-14.

⁸¹ Ford J.H. (ed.) *The Greek Classics: Aristophanes - Eleven Plays*. I.Ed. El Paso: Norte Press, 2006. P.

Nav zināms pat precīzs Aristofāna dzimšanas gads, tomēr dažādi pētnieki, pamatojoties uz komentāriem, kas atrodami autora lugās, viņa dzimšanas laiku ir noteikuši ar precizitāti līdz 5.gs.p.m.ē. vidum.⁸² Tā kā Aristofāns 427.g.p.m.ē., kad uzveda savu pirmo komēdiju „Līksmojošie”, sevi uzskatīja par pārāk jaunu, lai pašrocīgi uzvestu lugu (Aristoph. *Nub.* 528ff), ir iespējams secināt, ka diezin vai viņš ir dzimis pirms 460.g.p.m.ē., šī pati domu gaita noved pie slēdziena, ka viņš ir dzimis līdz 450.g.p.m.ē.⁸³ Daži interpretē jau minētās rindas komēdijā „Mākoņi”, lai norādītu, ka autors 427.g.p.m.ē. vēl nav sasniedzis astoņpadsmit gadu vecumu, un datējuši viņa dzimšanas gadu ap 444.g.p.m.ē, savukārt, citi, apelējot pie autora politisko uzskatu nopietnības, nepiekrīt viedoklim par Aristofāna jaunību, un Aristofānam tobrīd piedēvē 24 – 25 gadu vecumu, kas viņa dzimšanas laiku atliek līdz 451. vai 452.g.p.m.ē. Sergejs Soboļevskis ļoti loģiski norāda, ka grūti noticēt, ka pieaudzis 25 gadus vecs vīrietis sevi salīdzinās ar meiteni – jaunavu, kā tas tiek darīts jau minētajās rindās „Mākoņos”.⁸⁴ Tāds autors kā Kārtledžs norāda, ka, ja par dzimšanas gadu pieņem 444.g.p.m.ē., tad 426.g.p.m.ē., kad Kleons pirmo reizi apsūdzēja Aristofānu par nomelnošanu, Kleons to darītu legāli, jo Aristofāns jau būtu sasniedzis pilngadību.⁸⁵ Pasaulē Aristofāna 2400 dzimšanas dienu atzīmēja 1954.gadā, līdz ar to par vispārpieņemto viņa dzimšanas gadu pieņemts uzskatīt 444.g.p.m.ē.⁸⁶ Līdzīgi arī lielā daļā literatūras par dzimšanas gadu tiek pieņemts tieši 444.g.p.m.ē., tomēr jāatzīst, ka tas ir tikai minējums, tādēļ optimāli būtu par dzimšanas gadu pieņemt aptuveni 450.g.p.m.ē.⁸⁷

Kas attiecas uz Aristofāna miršanas gadu, arī to var datēt vien aptuveni. Soboļevskis aprēķinus veic šādi: Aristofāna pēdējā līdz mūsdienām saglabājusies komēdija „Plūts” tika uzvesta 388.g.p.m.ē. Pēc tam tika uzvestas vēl divas komēdijas, kas miršanas laiku attiecina uz aptuveni 380.g.p.m.ē. Tomēr Soboļevskis norāda, ka šādi aprēķini ir vien aptuveni, jo iespējams, ka slavenais komēdiju autors nodzīvojis

⁸² Dover, K.J. *Aristophanic Comedy*. Berkeley; Los Angeles: The University of California Press, 1972. P. 13.

⁸³ Bloom, H. (ed.) *Comprehensive research and study guide Bloom's major dramatists: Aristophanes*. P.13.

⁸⁴ Соболевский, А. И. *Аристофан и его время*. Москва: Лабиринт, 2001. С. 81.

⁸⁵ Cartledge, P. *Aristophanes and his Theatre of the Absurd*. Bristol; London: Bristol Classical Press 1990. P.23.

⁸⁶ Feldhūns, A. Aristofāns. Grām.: *Aristofāns. Komēdiju izlase* _____, A. Ф. Античная литература. Москва: Асар, 2001. С.177.

⁸⁷ Storey, I. C. Introduction: Aristophanes. In book: *Aristophanes. Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2000. P. xii.

vēl daudzus gadus, bet nav rakstījis slimības vai kāda cita iemesla dēļ.⁸⁸ Storejs norāda, ka Platona „Dzīres” ir attiecināmas uz aptuveni 380.g.p.m.ē., ja Aristofāns bija nesen devies aizsaulē, tad ļoti iespējams, ka Platona darbā sniegtais komediānta tēls bijis veltījums Aristofānam.⁸⁹ Sergejs Radcigs gan norāda iespējamību - Aristofāna dēls jau pēc tēva nāves uzveda vēl divas komēdijas – „Kokāls” un „Eolosikons”, tomēr tās nav saglabājušās, kas norāda, ka miršanas gads bijis ap 385.g.p.m.ē.⁹⁰ Šajā darbā par miršanas gadu pieņemts 380.g.p.m.ē., jo šo gada skaitli par miršanas gadu sauc vairumā apskatītās literatūras.

Līdzīgu diskusiju vērti avoti ir, piemēram, Aristofāna vizuālais portrets, kurš sakās attēlojam Aristofānu ar bagātīgu, cirtainu matu rotu. Jāpiebilst, ka tas ir kļūdainš, jo ir zināms, ka komēdiju autors cieta no plikpaurības jau agrā vecumā (*Aristoph. Pax* 767-74). Arī tāds Aristofānu aprakstošs avots kā Platona „Dzīres” ir daļējs slavenā filozofa iztēles auglis, tomēr tiek pieņemts un tiešām ir ļoti ticams, ka „Dzīrēs” aprakstītais Aristofāns ir tas pats, kurš rakstīja Atēnās tik ļoti populārās komēdijas – viņš ne vien lieliski iederas kopējā „Dzīrēs” aprakstītajā sabiedrībā, bet arī tas, kā viņš formulē savu viedokli par Erotu, ļauj atpazīt Aristofāna satīrisko izteiksmes veidu (*Plat. Symp. 185d-186a, 189c-193d, 221b-221c*).⁹¹ Aristofāns bijis Dionīsa un Afrodītes pielūdzējs (*Plat. Symp. 177e*), kas ir likumsakarīgi komēdiju autoram, tomēr reliģiskus motīvus Aristofāns nebaidījās arī kariķēt, bet tāpēc nevajadzētu pieņemt, ka viņš tos noliedza.⁹² Runājot par Aristofānu Platona darbā, ir svarīgi atcerēties, ka Platons reālajā laikā, kad notika simpoziji, iespējams, bija vien zēns, kas nozīmē, ka ir liela iespējamība, ka „Dzīres” ir iedomāts atstāsts par personām, kas tajā piedalās.⁹³

Ir vēl vairāki biogrāfiski fakti, kuriem tomēr jāpieiet ar zināmu piesardzību. Aristofāns bija dzimis atēnietis, Filipa dēls no Kidatēnu dēma. Attika bija sadalīta 139 dēmos un Kidatēnas bija turīgs dēms uz ziemeļrietumu pusi no Akropoles. Aristofāna piederība šim dēmam drīzāk uzskatāma par vietu, no kuras nācis un kur dzīvojis viņa vectēvs, kad 6.gs.p.m.ē. beigās tika izveidota dēmu sistēma, jo pats Aristofāns bija

⁸⁸ Соболевский, А. И. *Аристофан и его время* С.81.

⁸⁹ Storey, I. C. Introduction. In book: Meineck, P. (ed.) *Aristophanes I: Clouds, Wasps, Birds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 1998. P. xviii

⁹⁰ Радциг, С. И. *История древнегреческой литературы*. Москва: Высшая школа, 1977. С.319.

⁹¹ Bloom, H. (ed.) *Comprehensive research and study guide Bloom's major dramatists: Aristophanes*. Santa Barbara: Chelsea House Publishers, 2002. P.13.

⁹² , А. Ф. Античная литература. Москва: Асар, 2001. С.176.

⁹³ Dover, K.J. (ed) Introduction. *Aristophanes. Clouds*. Oxford: Oxford University Press, 1970. P. ix.

ieguvis ļoti labu izglītību un ļoti ticams, ka piederēja privilīģētajam iedzīvotāju slānim. Par spīti iespējamajai piederībai lauciniekiem nevis pilsētniekiem, Aristofāna lugās viegli sajūtama mīlestība tieši pret pilsētu.⁹⁴ Tas gan nav pretrunā ar daudzināto Aristofāna mīlestību pret dabu un lauku dzīvi. Par šo nav jābrīnās, jo, lai arī Atēnas bija attiecīgajam laikam liela pilsēta, tomēr nelielu gabalu prom no Akropoles bija zaļš un daba bija uzvarētāja cīņā ar pilsētu.⁹⁵ Aristofāns lieliski pazina pilsētu, tās paražas un īpatnības, kas lieliski izpaužas komēdijā „Putni”: „Visi lec ārā no gultām, līdz ar pirmo ausmu. Kalēji, podnieki, ādmiņi, kurpnieki, labības tirgotāji, liru meistari, pirtnieki, ieroču pārziņi, viņi visi auj kājas un dodas uz darbu pirms rītausmas” (*Aves*. 490-492).⁹⁶

Soboļevskis norāda, ka Aristofāns bijis pilsonis, bet nav zināms nekas vairāk,⁹⁷ kas tomēr ir kļūdainis pieņēmums. Par Aristofāna sociāli – politiski aktīvo ir zināms fakts, ko saglabājis kāds 4.gs.p.m.ē. sākuma uzraksts, kurā pieminēts Aristofāna vārds kā Piecsimt vīru Padomes prītana Pandionīdas filā.⁹⁸ Un, kā norāda Aristotelis – iekļūšana šajā padomē bija iespējama tad, ja pilsonis piederēja pie vienas no trijām augstākajām klasēm (*Arist. Ath. Pol.* 7, 4). Bez tam, Piecsimt vīru Padomes locekļiem tautas sapulcēs bija jāpiedalās katru reizi, izņemot tos, kuriem bija jādodas kādos karagājienos vai bija citi iemesli, kas attaisnoja neierašanos; prītani pat pusdienoja tolosā (*Arist. Ath. Pol.* 43, 3). Šie faktori norāda, ka piecsimtvīru padomē dominēja pilsētas iedzīvotāji, jo lauciniekiem bija grūti atstāt savus ikdienas darbus saimniecībā, tomēr sākot ar 4.gs.p.m.ē. politiskais abscentisms pieaug arī pilsētnieku vidē (*Dem. XXII. 36–38; Plat. Leg. VI. 758b*). Piecsimt vīru Padome bija „elitāru” pilsoņu darbības vieta. Acīmredzams, ka padomē, vismaz 4.gs.p.m.ē., ietilpa augstāko slāņu politiski aktīvie pilsētas iedzīvotāji, pie kuriem piederējis arī Aristofāns.⁹⁹

⁹⁴ Storey, I. C. Introduction: Aristophanes. *Aristophanes. Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2000. P. xii.

⁹⁵ Ярхо, В.Н. *Аристофан*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1954. С.30.

⁹⁶ Ярхо, В.Н. *Аристофан*. С.31.

⁹⁷ Соболевский, А. И. *Аристофан и его время*. С. 81.-82.

⁹⁸ Карпюк С.Г. *Общество, политика и идеология классических Афин*. Москва: ИВИ РАН, 2003. С. 229. – 230.; Радциг, С. И. *История древнегреческой литературы*. Москва: Высшая школа, 1977. С.319.

⁹⁹ Jones N.F. *The Associations of Classical Athens: The Response to Democracy*. New York: Oxford, 1999. P. 98–99.; Rhodes. P.J. *The Athenian Boule*. Oxford: The Clarendon Press, 1972. P. 39.; Карпюк С.Г. *Общество, политика и идеология классических Афин*. Москва: ИВИ РАН, 2003. С. 230.

Ironiski, ka atsevišķi autori, pamatojoties uz sholijām¹⁰⁰ lugai „Aharnieši” (*Schol. Acharn. 378*) un „Aristofāna biogrāfiju”¹⁰¹ norāda, ka Aristofāns bijis Kleona apsūdzēts arī it kā ārzemju izcelsmes dēļ¹⁰², kas ir neticami, jo pats Aristofāns šādas apsūdzības nekur nemin un, kas ir būtiskākais, ja arī šādas apsūdzības ir bijušas, tad jāsecina, ka Aristofāns ticis attaisnots, jo vēlāk uzvedis komēdijas arī pats savā vārdā. Turklāt, šādas apsūdzības par negodīgi iegūtu Atēnu pilsonību Atēnās bija bieža parādība.¹⁰³ Jāmin, ka Atēnu pilsonība ilgi tika dāvāta dažādos veidos, līdz 451.-450.g.p.m.ē. Perikls ievieša likumu, kurš Atēniešu pilsoņu loku padarīja ļoti šauru un privilīģētu (*Aristot. Ath. Pol. 26, 4*).¹⁰⁴

Aristofāna lugas „Aharnieši” dēļ, tiek uzskatīts (nav izslēgts, ka tas varētu būt kļūdaini), ka Aristofāns ir dzīvojis, vai viņam piederējis īpašums uz Aigīnas salas (*Aristoph. Acharn. 652-54*), kura 5.gs.p.m.ē. bija populāra Pindara sarakstīto odu dēļ, kas bija veltītas sporta spēļu uzvarētāju un viņu sasniegumu godināšanai. Odas, kas veltītas šādiem sasniegumiem, bija īpašā politiskā un reliģiskā statusā.¹⁰⁵ Tādēļ nav zināms, vai Aristofāns reāli uz salas ir uzturējies, vai atsaucei uz to „Aharniešos” ir kāda simboliska nozīme. Viktors Jarho uzskata, ka Aristofāna tēvs bijis salas īpašnieks, bet pēc tēva nāves šī sala mantojumā pārgājusi arī Aristofānam. Viņš no tās guvis nelielus ienākumus, tomēr pats lielāko daļu laika pavadījis Atēnās – viņam bija jāuzturas visu politisko notikumu centrā, lai varētu būt nozīmīgs komēdiu autors.¹⁰⁶ Tomēr Sergejs Radcigs pieņem, ka Aristofāns bijis Aegīnas klēruhs jeb Atēnu kolonists.¹⁰⁷

Ir svarīgi saprast, ka tas, kādu tēlu Aristofāns būvēja savās komēdijās, bija viņa paša izvēle, kurai ne obligāti bija jāsakrīt ar īstenību, tātad – jāpatur prātā, ka komēdijās rakstīto par autoru, nedrīkst pieņemt par absolūtu patiesību. Pirmajās piecās savās komēdijās (parabāzēs, prologos u.c.) Aristofāns sniedz savu portretu,

¹⁰⁰ Sholija – no Bizantijas (10.gs.) saglabājušies paskaidrojošie, precizējošie u.c. veida komentāri pie Aristofāna lugām.

¹⁰¹ Bergk, T. (ed.) *Aristophanis Fragmenta*. Lipsiae : B.G. Teubneri, 1877.-1878, P. XLIV.

¹⁰² Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.20.

¹⁰³ Соболевский, А. И. *Аристофан и его время*. С.86.

¹⁰⁴ Дэвис К. Дж. *Демократия и классическая Греция*. Москва: РОССПЭН, 2004. С. 103.

¹⁰⁵ Bloom, H. (ed.) *Comprehensive research and study guide Bloom's mayor dramatists: Aristophanes*. Santa Barbara: Chelsea House Publishers, 2002. P.14.

¹⁰⁶ Ярхо, В.Н. *Аристофан*. С.30.

¹⁰⁷ Радциг, С. И. *История древнегреческой литературы*. Москва: Высшая школа, 1977. С.319.

kurā sevi attēlo kā jaunu, inovatīvu komiķi, un atkal – tas, iespējams, bija tikai tas, kādu viņš sevi gribēja attēlot publikai, nevis viņa īstenā būtība.¹⁰⁸

Pirmajā daiļrades periodā, līdz 421.g.p.m.ē., Aristofāns rakstīja lugas lielākajiem reliģiskajiem festivāliem, kuru ietvaros norisinājās dramaturgu sacensības, un daudzkārt ieguva pirmās godalgas. Viņa lugu centrālais tēls bieži bija Kleons – Atēnu politiķis, skaļākais līderis kopš Perikla laika. 426.g.p.m.ē. Aristofāna nepatika izpaudās Atēnu Dionīsa svētkos, kad tika uzvesta viņa komēdija „Babilonieši”, kura nopelnīja pirmo vietu. Kaut šī komēdija tika uzvesta Kallistrāta vārdā, visi zināja, ka tās patiesais autors ir Aristofāns. Lugas fragmenti nepadodas rekonstrukcijai, tādēļ par tās sižetu ir tikai nojausma. Skaidri zināms ir tikai viens – šajā komēdijā satīras objekti ir svarīgus polisas amatus ieņemoši cilvēki, ar Kleonu priekšgalā. Tā kā Dionīsa svētkos dalību ņēma arī Atēnu ārējie sabiedrotie, Kleons, kurš bija publiski apsmiets, ierosināja pret Aristofānu tiesas procesu par Atēnu un viņa paša nomelnošanu.¹⁰⁹ Autors gan no šīs tiesas izspruka sveikā, tomēr divas savas vēlākās lugas nolēma izrādīt Lenajas svētkos, lai varētu brīvi izteikt savas domas par Kleonu, viņa īstenoto politiku un paša pārciestajiem apmelojumiem (*Aristoph. Acharn. 502-504; 630-631*).¹¹⁰ Daļa patiesības tomēr rodama katrā jokā, tādēļ ir pamatoti uzskatīt, ka starp Aristofānu un Kleonu bija sastapšanās 426.g.p.m.ē. un noteikti arī pēc tam (*Aristoph. Acharn. 377-82, 502ff., 630ff.; Vesp. 1284-91*),¹¹¹ tomēr nedrīkst pieņemt komēdiju meistara sacīto par neapstrīdamu patiesību, jo Aristofāns dažkārt pats uzstājās aktiera lomā, piemēram, viņš spēlēja Paflagonieti-Kleonu komēdijā „Jātnieki”. Grūti izskaidrot, kāpēc, iespējams, ka tādā veidā viņš gribēja paspīlgtināt savu nepatiku pret Kleonu, vai varbūt paironizēt par izveidojušos situāciju un abu savstarpējām attiecībām.¹¹² Aristofāns kultivēja ģeniāla, bet nenovērtēta autora imidžu. Reālajai biogrāfiskajai patiesībai obligāti nebija jāsakrīt ar komēdijās kultivēto.¹¹³

¹⁰⁸ Storey, I. C. Introduction: Aristophanes. Aristophanes. *Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2000. P.xi

¹⁰⁹ Pēc likuma gan pie tiesas jāsauc Kallistrātu, kura vārdā uzveda komēdiju. Tā norāda arī sholistu piezīmes pie komēdijas „Lapsenes” (*Schol. Vesp. 1284*).

¹¹⁰ Ярхо, В.Н. *Аристофан*. С.32-33.

¹¹¹ Storey, I. C. Introduction: Aristophanes. Aristophanes. *Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2000. P.xi

¹¹² Радциг, С. И. *История древнегреческой литературы*. С.319.

¹¹³ Storey, I. C. Introduction: Aristophanes. Aristophanes. *Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2000. P.xi.

Aristofāna misija lieliski izpaužas frāzē: „Kas attiecas uz jums, nekad nezaudējiet viņu, kurš savās komēdijās vienmēr cīnīsies taisnības vārdā; viņš apsola, ka viņa rīkojumi nesīs jums prieku, kaut viņš neizmantos nedz glaimus, nedz korupciju, nedz intrigu, nedz viltu; tā vietā, lai pildītu jūs ar lepnību, viņš jums norādīs labāku ceļu” (*Aristoph. Acharn. 655-658*). Tātad viņam liekas, ka tauta tiek mānīta un viņš ir patiesības nesējs. Šādus skaļus vārdus gan viņš atļaujas teikt tikai tad, kad viņa pirmās lugas, kuras ieguva skatītāju atzinību, kā jau minēts, bija uzvestas ar cita autora vārdu. Arī vēlāk, neilgu laiku viņš savas lugas ļāva uzvest Kallistrātam vai Filonīdam, nav gan zināms, kāpēc – vai tādēļ, ka nejuta aicinājumu uzvest tās, vai tādēļ, ka nedrīkstēja, jo bija pārāk jauns.¹¹⁴ Sholisti pie komēdijas „Mākoņi” norāda, ka ir bijis likums, kurš noteicis, ka autors, kurš jaunāks par trīsdesmit gadiem, pats savas lugas neesot drīkstējis uzvest (*Schol. Aristoph. Nub. 526*), tomēr tas drīzāk varētu nozīmēt to, ka valsts gluži vienkārši negribēja sponsorēt izmaksas¹¹⁵, kuras saistītas ar nepieredzējuša un reputāciju nenopelnījuša autora komēdiju uzvešanu, līdz ar to šķiet loģiski, ka arī daļa Aristofāna darbi tika uzvesti zem cita autora vārda.¹¹⁶ Soboļevskis norāda, ka sākotnēji Aristofāns šādi demonstrē, ka ir nepieredzējis un neizlēmīgs. Ar laiku kļuva zināms, ka viņš ir patiesais komēdiju autors, tomēr tas nenozīmēja, ka viņš ieguva honorāru par to lugu uzvedumiem, kuriem nebija norādīts kā autors. Viņš laiku, kuru ietaupīja neesot oficiālais komēdijas autors, kormaistars, horeogrāfs, komponists, scenogrāfs un režisors vienā personā, izmantoja, lai rakstītu jaunas komēdijas. Acīmredzams, ka pats radīšanas process viņam bija nozīmīgāks par honorāru.¹¹⁷

1.3. Vecātiskās komēdijas vispārīgs raksturojums

Vecātiskā komēdija, kura attīstījās Attikā 5.gs.p.m.ē. daudzos aspektos saglabā folkloras iezīmes, kas norāda uz tās izcelšanos no auglības kulta rituāliem. Aristotelis komēdijas izcelsmi skaidro ar vārdu „komos” – jautras apreibušu cilvēku izdarības, cieši saistītas ar falliskā rituāla dziesmām par godu Dionīsam, kuras dziedātas vēl

¹¹⁴ Ярхо, В.Н. *Аристофан*. С.32

¹¹⁵ Valsts apmaksāja aktieru darbu, pārējās izmaksas sedza bagāts sponsors.

¹¹⁶ MacDowell, D.M. *Aristophanes and Kallistratos. The Classical Quarterly, New Series*, 1982, Vol. 32, No. 1, P.21.

¹¹⁷ Соболевский, А. И. *Аристофан и его время*. С.84.

Aristoteļa laikā (*Aristot. Poet. III, 1448; Poet. IV, 1449*). Pastāv arī viedoklis, ka Attikas zemnieki, kuri izmantoja Dionīsa svētkos pieļaujamās vaļības, devās uz pilsētu, kur pie sabiedrībā zināmu cilvēku mājām dziedāja jau minētās zobgalīgās un izsmējīgās dziesmas, kas saprotami pašos apsmiešanas objektos radīja nepatiku. Ar laiku Atēnu vadība pieļāva šo dziesmu dziedāšanu arī publiski, ja vien tās neizmantoja personīgos ļaunprātīgos nolūkos. Šādā veidā pakāpeniski attīstījās un nostiprinājās vecātiskā komēdija.¹¹⁸ Josifs Tronskis šo min kā svarīgu vecātiskās komēdijas iezīmi: brīvību zobgalībai un apsmiešanai, kas vērsta uz kādu konkrētu personu, kuras vārdu publiski un atklāti nosauc.¹¹⁹ Kā jau minēts, tieši Aristofāna komēdijas ir tās, kuras ir vecātiskās komēdijas definējošais lielums, līdz ar to starp tām var likt vienādības zīmi.

Valsts rīkotos pasākumos un sacensībās komēdija savu vietu ieņēma vēlāk kā traģēdija. Iemesls skaidrojams ar to, ka ilgi tās saturam nebija nopietnas jēgas un tās uzbūvei bija nepastāvīgs raksturs, bieži uzvedums bija improvizācija.¹²⁰ Sacensībās pieci autori izrādīja savas komēdijas trīs no kopumā sešām Dionīsa svētku dienām. Lai arī Dionīsa svētki bija lielāki un nozīmīgāki svētki par Lenejas festivālu, tomēr tieši Lenejās komēdija bija nozīmīgāka. Peleponēsas kara laikā Dionīsu svētku norise tika saīsināta līdz piecām dienām, bet komēdiju autoru skaits līdz trijiem.¹²¹ Aleksandrijas iedalījums „vecātiskajā” un „vidējā” komēdijās bija balstīts uz atšķirīgajām iezīmēm to formā un saturā, tomēr tas nenozīmē, ka sholisti novilka precīzu robežu, kad sākas un beidzas katrs no minēto komēdiju veidiem. Kas attiecas uz laiku, kuru aptver vecātiskā komēdija – pirmās ziņas par komēdijas uzvaru Dionīsa svētkos ir no 487./486.g.p.m.ē., kad uzvaru izcīnīja Hionīds.¹²² Laika posma, kuru aptver vecātiskā komēdija, sākumu datē tieši ar jau minēto 486./487.g.p.m.ē., kad uzvesta pirmā zināmā komēdija, bet beigas - 388.g.p.m.ē., kad uzvesta pēdējā Aristofāna komēdija „Plūts”.¹²³ Jau vēlāk tika izveidota aptuvena hronoloģija, kas vidējo komēdiju ietilpināja laika periodā no 404.g.p.m.ē. līdz 338.g.p.m.ē. (vai

¹¹⁸ Sommerstein, A. H. *Greek Drama and Dramatists*. London: Routledge, 2003. P.25-26.

¹¹⁹ Тронский, И. М. *История античной литературы*. Москва: Высшая школа, 1983. С. 156.

¹²⁰ Segal, E. *The Death of Comedy*. Harvard: Harvard University Press, 2001. P. 34.

¹²¹ Hart, M.L. *The Art of Ancient Greek Theater*. Los Angeles: Getty Publications, 2010. P.10-11.

¹²² Storey, I.C. (ed.) *Fragments of Old Comedy, Volume I: Alcaeus to Diocles*. Harvard: Harvard University Press, 2011. P.193.

¹²³ Henderson, J. (ed.) *Three Plays by Aristophanes: Staging Women*. 2.ed. Oxon: Routledge, 2010. P.4.

336.g.p.m.ē.), kā izņēmumu šī tipa komēdijām pievienojot pēdējās divas Aristofāna komēdijas – „Sievietes tautas sapulcē” (392.g.p.m.ē.) un „Plūts”(388.g.p.m.ē.).¹²⁴

Sengrieķu vecātiskā komēdija bija spilgta sabiedriski – politiskās domas atainotāja, ko vecātiskās komēdijas meistari un arī Aristofāns izmantoja, lai varētu tajās izteikt savu viedokli par poliskajiem, sociālajiem, ideoloģiskajiem procesiem.¹²⁵ Līdz ar to, vecātisko komēdiju definē kā politisku komēdiju, bet ne šaurā šī vārda nozīmē – tā bija komēdija, kura nodarbojās ar visiem sabiedrībai svarīgajiem aspektiem – literatūru, audzināšanu, zinātnei, attiecībām sabiedrībā, reliģiju, tiesu, sieviešu stāvokli sabiedrībā un citiem sociāli aktuāliem tematiem.¹²⁶ Soboļskis gan norāda, ka vecātiskajai komēdijai ir divi veidi: politiska un nepolitiska, pie kuras pieder tādas tēmas kā filozofija, sociālie jautājumi, mūzika u.c.¹²⁷

Aristofāns sāka rakstīt komēdijas būdams ļoti jauns – pirmās lugas „Babilonieši” un „Līksmojošie” radušās 427.-425.g.p.m.ē., taču, diemžēl, ir saglabājušās vien fragmentāri, tomēr Jarho norāda, ka jau pirmajā Aristofāna lugā, kura tika uzvesta Lenajās 427.g.p.m.ē. „Līksmojošie” var nojaust, ka tēma, kura tur iezīmējas, vēlāk kļūs par vienu no galvenajām viņa daiļradē – jaunā, progresīvā pretnostatījums vecajai, patriarhālajai pēctecībai audzināšanā. No saglabājušā fragmenta ir grūti spriest par kaut ko vairāk vai kaut nedaudz restaurēt sižetu.¹²⁸ Iepriekš formulētā tematika ir labi saprotama, jo aktīva Aristofāna literārā darbība noritēja no 427.g.p.m.ē. līdz 388.g.p.m.ē. – viegli saprotams, ka lielu radošās dzīves posmu aptvēra Peleponēsas karš un Atēnu demokrātijas krīze, kas diktēja Aristofāna komēdiju tematiku: karš un miers, pilsēta – lauki, tradicionālās ideoloģijas krīze – jaunās tendences filozofijā un literatūrā.¹²⁹

Tā kā vecātiskā komēdija cēlusies no tautas folkloras, tā saglabāja tās iezīmes: svarīgs komēdijas elements bija agons jeb sacensība, kad folklorā viena puse zobgalīgi smējās par otru, kura, savukārt, atbildēja ar tādām pašām zobgalībām – no tā cēlusies parabāze jeb kora vēršānās pie skatītājiem. Parabāze ir komēdijas autora

¹²⁴ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: a Sociology of Old Attic Comedy*. P.15.

¹²⁵ Федоров, Н. А., Мирошенкова В. И. (Сос.) *Античная литература Греции: Антология*. Часть II. Москва: Высшая школа, 1989. С.3.

¹²⁶ Harsh, P.W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944. P.264-266.

¹²⁷ Соболевский, А. И. *Аристофан и его время*. С. 62.

¹²⁸ Ярхо, В.Н. *Аристофан*. С.32.

¹²⁹ Тронский, И. М. *История античной литературы*. С. 158.

personīgā viedokļa izteikšana, komēdijas pamatdomas un ideju izklāstīšana.¹³⁰ Tāpat, parabāzē korifejs (kora vadītājs) skatītājiem centās uzsvērt komēdijas autora nopelnus, līdz ar to parabāze bija komēdijas darbības gaitas pārrāvums. Aristofāns visai bieži savās komēdijās iekļāva nevis vienu, bet divas parabāzes – tādas komēdijas bija: „Aharnieši”, „Jātnieki”, „Mākoņi”, „Lapsenes”, „Miers”, „Putni”. Otrās parabāzes dalās aktiem līdzīgās septiņās daļās: iestāšanās, galvenā daļa, gara frāze, liriska kora dziesma, papildinājums, dziesma, papildinājums. (*Julius Pollox, IV, III*).¹³¹

Aristofāna pārstāvētais komēdijas žanrs no vienas puses sevī ietilpina Dionīsa kulta elementus, bet no otras puses – nesaudzīgu satīru un parodiju par pilsētas kārtību. Tēli, kurus viņš izveido, spēj skaidri paust tās idejas, kuras autors grib nodot publikai, tomēr tie nav ar individualitāti apveltīti tēli, bet gan vispārīgi kariķēti apveidi. Karikatūras nozīme novērojama arī tad, kad darbojošies tēli ir reāli, kā, piemēram, Sokrāts, kura tēlā praktiski nenotiek pieskaršanās filozofa personībai, bet gan tiek ieskicēts sofista tēls kopumā.¹³² Aristofāna komēdijas ir pilnas ar atkāpēm, nejausām epizodēm, it kā nekārtību, tomēr komēdijas ideja ir skaidra un vijas cauri visai lugas darbībai.¹³³ Sergejs Radciģs saka, ka, ieliekot komēdijā kādu morāla satura ideju, Aristofāns zināmā mērā arī izveidoja ne vien iekšējo saturu, bet arī ārējo komēdijas struktūru: Aristofāns savu komēdiju sākumā izvirza kādu jaunu tēzi, kura tiek pretrunīgi vērtēta sabiedrībā, notiek šīs tēzes attīstība, bet pēc tam parādās no tās izrietošās sekas, kā tas redzams, piemēram, „Mākoņos”. Tomēr ir arī otrs scenārijs – autors izvirza savas idejas pret tēzes attīstību un pēcāk ataino spīdošos rezultātus, kādi tiek sasniegti, ja idejas tiek realizētas, tā notiek „Aharniešos”, „Mierā”. Tātad secināms, ka lugas uzbūve un darbības secība ir šāda: sākumā notiek dramatisācija, pēc tam neliels periods, kurā aktīva darbība nenotiek, lai būtu iespēja aprakstīt situāciju, un beigās notiek jautājuma risināšana un secinājumu izdarīšana.¹³⁴

Nedaudz sīkāk par vecātiskās komēdijas uzbūvi: tā sākas ar prologu, kurā sniegts ieskats darbībā. Tajā darbojas divas-trīs darbojošās personas, kuras „izspēlē”

¹³⁰ Segal, E. *The Death of Comedy*. Harvard: Harvard University Press, 2001. P.35.

¹³¹ Gruber, W.E. *Comic Theaters: Studies in Performance and Audience Response*. Athens: University of Georgia Press, 2011. P. 38-39.; Радциг, С. И. *История древнегреческой литературы*. Москва: Высшая школа, 1977. С. 311., 317.

¹³² Тронский, И. М. *История античной литературы*. С. 156.

¹³³ , А. Ф. *Античная литература*. Москва: Асар, 2001. С.177.

¹³⁴ Радциг, С. И. *История древнегреческой литературы*. Москва: Высшая школа, 1977. С. 335.

dažas ainas. Pēc prologa seko parods, kurā komēdijā iestājas koris ar dziesmu. Jāpiebilst, ka koris bija svarīga komēdijas daļa, jo ar savu dziesmu tas vai nu atbalstīja galvenā personāža idejas, vai ar savu dziesmu cīnījās pret to. Koris kopumā bija 24 cilvēku sastāvā, kas sadalījās puskoros – attiecīgi katrā pa 12 cilvēkiem. Parodā koris bija dramatisks, tas dziedāja un rečētēja, strīdējās ar aktieriem un radīja dzīvīgu gaisotni. Pēcāk sekoja epizodiji, kuri sastāvēja no dialogiem, atdalītiem ar kora dziesmām. Dialogu garums bija dažāds, tāpat kā to skaits. Starp epizodijiem bija agons, kurā divi pretinieki aizstāvēja katrs savu, otram pretēju viedokli, bet koris tos kūdīja. Starp kora partijām jāatzīmē parabāze – tā epizodija beigās, kas sekoja pēc paroda, koris nometa maskas un spēra soļus pretim skatītājiem. Dažkārt koris nodziedāja īsu dziesmu, bet pēc tam sekoja korifeja runa. Pēc tam sekoja oda un epirema, t.i. viena pusкора korifeja runa, pēc tam anti-oda un otra pusкора korifeja runa. Parabāzes idejiskā loma apskatīta jau iepriekš. Pēdējā komēdijas daļa bija eksods, kurā koris pameta skatuvi.¹³⁵ Lai arī visa komēdijas gaita ir kādas konkrētas idejas virzīta, tomēr tā ir vairāk fantāzija un farss, nekā dažādu tēlu attiecību sižets, kādu parasti sastopam komēdijās. „Sižets” nav termins, kuru burtiski varētu piemērot Aristofāna komēdijai, varbūt tikai „Tesmoforiju svinētājas” ir komēdija, kurā varam atrast ko līdzīgu lineārai sižeta attīstībai kā modernās komēdijās.¹³⁶

Aristofāna komēdiju mākslinieciskais stils ir īpaši spilgts klasikas laikmeta paraugs – tā pamatā nav psiholoģija vai pārdzīvojumu analīze, bet gan individuāla jaunrade. Dionīsa svētki bija jautrības un vaļības laiks, kad fantāzija, un izdomātas pasaules iederējās atmosfērā – tieši tad Aristofāna komēdijas, kurās notika visfantastiskākie notikumi – tika uzvestas. Keramikas gleznojumi no 5.gs.p.m.ē. parāda, ka komēdijās ierasta prakse bija aktieru pārgērbšana. Tas norāda, ka Aristofāns savās komēdijās izmantoja vispārpieņemtus paņēmienus, jo zināms, ka pirmā plāna aktieru tērpiem obligāts atribūts bija falls (*Schol. Aristoph. Nub. 538*), bet koris tika ietērpts zirgu, varžu, putnu vai lapseņu kostīmos.¹³⁷ Īpaši jāatzīmē Aristofāna valoda, kuras pamatā ir apvienota Attikas pilsētu sarunvaloda. Autors komēdijas piesātina ar neparastiem vārdu salikumiem, daudzvārdīgiem

¹³⁵ Cornford, M. F. *The Origin of Attic Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. P. 2-3.; Головня, В.В. *Аристофан*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1955. С. 58.

¹³⁶ Storey, I. C. Introduction: Aristophanes. In book: *Aristophanes. Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2000. P. vii.

¹³⁷ Harsh, P.W. *A Handbook of Classical Drama*. P.258.

salīdzinājumiem, rupjībām, kas dialogiem piešķir dzīvīgumu un tieši Aristofānam raksturīgu stilu.¹³⁸ Arī Horācijs raksta, ka Aristofāns un citiem vecātkās komēdijas autoriem tika dota liela vaļa valodas ziņā (*Hor. S. 1.4*).

Aristofāna sociāli – politisko uzskatu attīstība labi redzama katra viņa daiļrades posma darbos, tie evolucionē no ļoti uzbrūkošas un izaicinošas satīras par demokrātiju un tās līderiem, līdz utopijai un fantāzijai: viņš uzbrūk militārisma, Atēnu jūras ekspansijai, radikālai demokrātijai un pilsētu civilizācijai, kurā pilns ar pilsoņiem, kuri nesaprot, cik nozīmīga ir polisa un valsts, viņš parāda negatīvu attieksmi pret sofistiem, kara līderiem un populistiem un visbeidzot nosoda naudas fetišu.¹³⁹

Jau vairakkārt minēts, ka līdz mūsdienām ir saglabājušās vienpadsmit Aristofāna komēdijas. Lai arī tā ir tikai viena ceturtdaļa, tas nerada problēmas autora daiļradi iedalīt trijos posmos, kuri katrs raksturīgi ar kādu īpašu iezīmi, tematiku, turklāt jāatzīst, ka liktenis pret Aristofāna daiļradi bijis labvēlīgāks kā pret cietiem viņa laika biedriem, kuru darbi līdz mūsdienām pilnā apjomā nav saglabājušies.¹⁴⁰ Nav sarežģīti pamanīt, ka pirmais periods beidzas ar komēdiju „Miers” (421.g.p.m.ē.), kura pati par sevi ir norāde uz Nīkija mieru, kas noslēgts šajā pašā gadā. Otrais periods beidzas gadu pirms Peleponēsas kara beigām – 405.g.p.m.ē., savukārt pēdējais periods sevī ietver pēdējās divas Aristofāna komēdijas, kurās atrodamas vidējās komēdijas iezīmes.

1. Agrīnais posms (427.-421.g.p.m.ē.)

Šajā posmā ietilpst komēdijas: „Aharnieši” (425.g.p.m.ē.), „Jātnieki” (424.g.p.m.ē.), „Mākoņi” (423.g.p.m.ē.), „Lapsenes” (422.g.p.m.ē.), „Miers” (421.g.p.m.ē.).

Kleons un viņa īstenotā politika ir šī posma komēdiju galvenais temats. Jau iepriekš minēts, ka komēdijā „Babilonieši” Aristofāns ar savu kritiku piesaista Kleona uzmanību, kurš Aristofānu apsūdzēja nomelnošanā.¹⁴¹ Komēdijā „Jātnieki” Aristofāns savu uzbrukuma spēku dubulto, savukārt komēdija „Lapsenes” pievēršas Kleona politiskajam ierocim – tiesai. Kleons bija viens no visaktīvākajiem Atēnu-Spartas kara

¹³⁸ Skraștiņa, I. Aristofana aizkulises jeb neķītrais Aristofāns. Grām.: Lāms, O., Rūmniece, I. (sast.) *Hellēņu mantojums*. - , А. Ф. Античная литература. Москва: Асар, 2001. С.177.

¹³⁹ , А. Ф. Античная литература. Москва: Асар, 2001. С.175.-176.

¹⁴⁰ Dover, K.J. *Aristophanic Comedy*. Berkeley; Los Angeles: The University of California Press, 1972. P.1.

¹⁴¹ Skat. 15.-16.lpp.

aizstāvjiem, kas Aristofānam derdzās, jo mīlestība pret dabu un ne-pilsētnieciskā izcelsme Aristofānam vistiešākajā veidā lika redzēt, ka tieši laucinieki ir lielākie kara cietēji.¹⁴² Komēdija „Miers” bija prasība pēc Peleponēsas kara beigām un tas prieks, kas nojaušams lugā, kad miers sasniegts, ļauj nojaust, ka arī tas ir mājiens uz Kleona pusi, viņa kļūdu un neapdomības norādīšana. Lugas izrādīšanas un miera noslēgšanas laiku šķir vien dažas dienas (*Thuc. Hist. V, 20*). Vienīgais šī posma darbs, kurš būtiski atšķiras no pārējiem, ir komēdija „Mākoņi”, kura uz pārējo šajā etapā esošo lugu fona redzama kā izņēmums, jo tajā netiek skarta ne politikas, ne kara tēma – tā ir satīra par jaunajām sociālajām un sociālajām kustībām, kuras kļūst aktuālas 5.gs.p.m.ē. Atēnās.¹⁴³ Īpatnēji, ka citos viņa darbos šīs ne-politiskās tēmas nav skartas (varbūt kādā ziņā līdzīga tematika saskatāma komēdijā „Līksmojošie”, kura gan nav saglabājusies), kas liek aizdomāties, ka Aristofānam rakstīšanas laikā nebija politiski aktuāla materiāla, tādēļ uz īsu mirkli viņš izņēmuma kārtā pievērsās citai, ne mazāk aktuālai tematikai.

Pēc komēdijas „Miers” „politiskais periods” Aristofānam noslēdzas, jo viņa centrālais uzbrukuma objekts Kleons ir miris. Līdz ar to, no 421.g.p.m.ē. Aristofāns vairs nevirza visu savu enerģiju, lai rakstītu satīru par kādu konkrētu politiķi, bet gan sāk radīt savu oriģinālu komēdijas stilu, kas arī izvirza viņu antīkās komēdijas priekšplānā - viņš nebaidījās improvizēt ar komēdijas formu un izteikšanās veidu, tā radot jaunus stilus un komēdiju veidus.¹⁴⁴

2. Vidējais posms (414.-405.g.p.m.ē.)

Šajā posmā ietilpst komēdijas: „Putni” (414.g.p.m.ē.), „Līsistrate” (411.g.p.m.ē.), „Tesmoforiju svinētājas” (411.g.p.m.ē.), „Vardes” (405.g.p.m.ē.).

Nākamā komēdija pēc „Miera” iznāca vien septiņus gadus vēlāk. Visu šo laika sprīdi Aristofāns neko netika rakstījis vai uzvedis.¹⁴⁵ Nīkaja miers vairs nebija spēcīgs esošs un karš atkal pieņēmas spēkā. Bija zudis viss, par ko Aristofāns priecājās komēdijā „Miers”. Šis Aristofāna daiļrades posms būtu nosaucams, vadoties pēc tajās

¹⁴² Arrowsmith, W. Notes. In: Aristophanes. *Three Comedies: The Birds, The Clouds, and The Wasps*. Michigan: University of Michigan Press, 1969. P.110.

¹⁴³ Marianetti, M. C. (ed.) Introduction. In: Aristophanes. *The Clouds: An Annotated Translation*. Lanham; London: University Press of America, 1997. P.8.

¹⁴⁴ Bloom, H. (ed.) *Comprehensive research and study guide Bloom's mayor dramatists: Aristophanes*. Santa Barbara: Chelsea House Publishers, 2002. P.14., 29.

¹⁴⁵ Maine, J.P. Introduction. In: Aristophanes. *The Acharnians and three other plays of Aristophanes*. Dent: 1924. P.X.

pārstāvētās tematikas, par literārā kriticisma un fantāzijas posmu.¹⁴⁶ Ar šādu raksturojumu ir gana, lai būtu skaidrs, ka šajās komēdijās ir maz politiskas tematikas. Pat tad, ja šī perioda komēdijās Aristofāns bija ieplānojis kādas politiskus mājienu, tad diez vai vidējais skatītājs tos spēja atpazīt. Tad, kad Aristofāns bija jauns puisis, saprotams, ka viņš savus uzskatus nebaidījās izteikt skarbā, tiešā veidā, tomēr tad, kad Aristofāns rakstīja otrā daiļrades posma komēdijas, viņš bija pieaudzis vīrietis, kuram jaunības maksimālisms bija atkāpies, lai aptvertu, ka komēdiju tematika, kura skar sabiedrību, var būt efektīvāka sociālā viedokļa veidotāja, kā skarba politikas un politiķu kritika, kura dominēja iepriekšējā daiļrades posmā.

3. Vēlais posms (393.- 388.g.p.m.ē.)

Šajā posmā ietilpst komēdijas: „Sievietes tautas sapulcē” (391.g.p.m.ē. vai 392.g.p.m.ē.) un „Plūts” (388.g.p.m.ē.).

Par Aristofāna literārajām gaitām trīspadsmit gadu garumā pēc komēdijas „Vardes” sarakstīšanas, praktiski nekas nav zināms. Tas, ko var droši apgalvot – Aristofāns pieredzēja Atēnu sagrāvi, smagas iekšējās cīņas un polisas atjaunošanos. Pēc šīm divām pēdējā daiļrades posma komēdijām vecātiskā komēdija izzuda, arī šīs abas pēc savas formas ir tuvākas vidējai komēdijai, tomēr būtiskākais ir tas, ka, lai arī bieži savās komēdijās nostājies pret jaunām kustībām, viņš spēja ne tikai pieņemt, bet arī adaptēt un iedibināt vidējās komēdijas iezīmes savos darbos.¹⁴⁷ Iemesls ir gluži saprotams, tik daudz pārdzīvojis teātra publika vairs nespēja koncentrēties uz vecātiskās komēdijas varoņiem, kuri bija dziļu ideju un jēgas pilni. Turklāt – līdz ar 404.g.p.m.ē. iestājās būtisks finansiālais un enerģiskais panīkums – vairs netika piešķirta nauda aktieru un kora izdevumiem, kas noveda līdz kora izzušanai no komēdijas formas. Komēdijas tematika no politikas un sociālām tēmām pievērsās mitoloģiskām parodijām un erotiskiem sižetiem, kuri bija viegli uztverami un ļoti izklaidējoši.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Ruden, S. Preface. In: Aristophanes. *Lysistrata*. Indianapolis: Hackett, 2003. P.viii.

¹⁴⁷ Hughes, A. *Performing Greek Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. P. 31-33.

¹⁴⁸ De Mele, W. (ed.) General introduction. Plautus. *Amphitryon. The Comedy of Asses. The Pot of Gold. The Two Bacchises. The Captives*. Harvard: Harvard University Press, 2011. P.xxi.

2. ARISTOFĀNS UN DEMOKRĀTIJA

Vēsturiskā retrospekcijā redzams, ka nav eksistējusi ideāla valsts pārvalde. Utopijas ideja saskatāma arī paša Aristofāna komēdijās, kas norāda uz to, ka viņš meklē un iztēlē rada ideālu sabiedrības iekārtu, kas realitātē neeksistē.¹⁴⁹ Nepievēršoties utopijas jēdziena sīkākam iztirzājumam, svarīgi vien konkretizēt, ka arī Atēnu demokrātija tāda nebija, tomēr Atēnu pilsoņu vairākums mīnusus nemanīja vai izlikās nemanām. Tieši šī tautas daļa kļuva par Aristofāna uzbrukumu mērķiem. Bieži Aristofāna kritiķi norāda, ka komediogrāfs nav spējis saskatīt pozitīvo Atēnu pārvaldes sistēmā.¹⁵⁰ Pat par spīti faktam, ka komēdija zināmā mērā bija pilsoņu izglītošanas veids un iespēja tiem pasmieties par sevi un saviem līderiem, kā obligāts faktors jāmin Aristofāna subjektivitāte, kura noteica autora idejas un kritikas mērķus komēdijās – bieži tie bija brīdināt pilsoņus un norādīt uz viņu rīcības sekām.¹⁵¹ Svarīgi pieminēt arī faktu, ka Aristofāns nebija vienīgais demokrātijas kritiķis, tādi bija arī citi grieķu dižgari – filozofs Platons (*Plat. Apol. 31e-32a, Resp. 488a-489a, 558b, 557.a – 563 b*), vēsturnieks Tukidīds (*Thuc. Hist. 2, 65, 5–9; u.c.*), vēlāk arī Aristotelis (*Aristot. Pol. 1304b-1305b, 1320a, 1301a 27, 1280a 11-12, 1310a 25-35 u.c.*).¹⁵²

Jau iepriekš norādīts, ka Perikla demokrātijā bija aristokrātijas iezīmes (*Thuc. Hist. 2.65.9*), tomēr Van Huks norāda uz pretējo, sakot, ka Perikla laikā starp pilsoņiem pastāvēja līdztiesība un vienlīdzība, ka nabadzība, bagātība, ģimene, nodarbošanās un prestižs bija maznozīmīgi rādītāji.¹⁵³ Šajā sakarā jāpatur prātā, ka Atēnu demokrātija sākotnēji tika veidota uz privilēģiju pamata, tieši tāpat kā aristokrātija jau pirms tās, līdz ar to saknes šīm abām pārvaldes sistēmām bija vienas. Demokrātijā vienkārši tika paplašināts šis privilēģēto cilvēku loks un tas aptvēra lielāku daļu Atēnu populācijas kā aristokrātijā.¹⁵⁴ Izmaiņas, kuras ienāca polisā līdz ar

¹⁴⁹ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.43-44; Harsh, P. W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944. P. 289.

¹⁵⁰ Gomme, A.W. Aristophanes and Politics. *The Classical Review*, Vol. 52, No. 3, 1938, P.97-98.

¹⁵¹ Ober, J. *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton: Princeton University Press, 2001. P.126.

¹⁵² Euben, J.P., Wallach, J.R. *Athenian Political Thought and the Reconstruction of American Democracy*. New York: Cornell University Press, 1994. P.165.

¹⁵³ Van Hook, L. Was Athens in the Age of Pericles Aristocratic? *The Classical Journal*, Vol.14, No. 8., 1919, P.478.

¹⁵⁴ Ober, J. *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton: Princeton University Press, 1991. P.251.

Perikla valdības beigām, Aristofāna prāt', bija nospiedoši negatīvas, tādēļ Aristofāna uzbrukuma mērķi konstanti ir tie, kuri iedragā politisko un sociālo stabilitāti, tie, kuri polisu nostāda bīstamā situācijā, ievazājot tajā gan iekšpolitiskas dabas neiecietību, gan neiecietību starp citām Grieķijas polisām. Tie ļaunumi, kuri tiek izcelti īpašam uzbrukumam ir trīs – demagoģija¹⁵⁵, tiesas un politisko līderu kara politika.

2.1. Demagoģija un Kleons

Maz izglītota sabiedrība ar zemu kultūras līmeni demokrātijas apstākļos viegli pārvērtās par nekontrolējamu anarhiju, kurā varu viegli sagrāba avantūristi, populistu un demagogi. Tā tas notika arī Atēnās. Lai arī Tukidīds gandrīz neizmanto vārdu „demagoģija”¹⁵⁶, tas ir viņam mazpazīstams un tiek maz lietots ne vien viņa darbos, bet visā sengrieķu literatūrā kopumā, tomēr viņš sniedz skaidru ieskatu par demagoga dabu. Pārsteidzošs fakts ir, ka sengrieķu literatūrā nav vairāk aprunātas tēmas par demagogiem un to nodarīto ļaunumu. Demagoģija ir slikta – tā nozīmē neprasmī vadīt, nepareizi vadīt. Demagogs ir paštaisns un savtīgs, tas ir cilvēks, kurš grib kļūt varens, bet vara nozīmē arī bagātību. Lai sasniegtu savus mērķus, viņš met pie malas vispārpieņemtos principus, kas nosaka darboties tautas interesēs. Viņš piedāvā cilvēkiem visu, lai izpatiktu tautas kaprīzēm.¹⁵⁷

Pat ja Periklu neieskaita demagogu rindās¹⁵⁸, tomēr jāatzīst, ka viņa oratora māksla un politiskās prakse ieviesa pārmaiņas, kas bija demagoģijas uzvaras gājiena aizsākums. Pārsvarā demagogi un to aizstāvji bija piederīgi tam iedzīvotāju slānim, kurš pelnīja naudu uz kara izraisīto svārstību rēķina, kad varēja regulēt cenas, atkarībā no preces pieprasījuma daudzuma. Šis slānis ar laiku pletās plašumā, turklāt, dzīvojot Atēnu pilsētā vai Pireju ostas apkaimē, tas kļuva par demokrātijas ietekmīgāko spēku, jo par lietderīgāku nodarbi viņi uzskatīja tautas sapulču apmeklēšanu, nevis zemes kopšanu, kas nozīmēja šī slāņa politiskās lomas nozīmīguma augšanu, īpaši

¹⁵⁵ Aristofāns vārdu “demagoģija” un “demagoģisks” izmanto vien divas reizes: “Jātnieki” 191, 217, bet “būt demagogam”: “Vardes” 419. Citur komēdijās šis vārds neparādās.

¹⁵⁶ Šis vārds sastopams vien Thuc. Hist. 4.21.3 un 8.65.2.

¹⁵⁷ Finley, M.I. Athenian Demagogues. In: Rhodes, J. (ed.) *Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P.164-165.

¹⁵⁸ Tukidīds Perikla tēlu un darbību izmanto, lai parādītu, kāds ir patiesi labs līderis (*Thuc. Hist.* 2.65.8.).

Peleponēsas kara laikā, kad Atēnas bija atvērtas jaunu politiķu priekšlikumiem.¹⁵⁹ Tas, kas demagogus atšķīra no citiem politiķiem – viņi droši izteica dažādus politiskas dabas priekšlikumus, tomēr ne vienmēr par tiem nesa arī atbildību. Tā kā demagogi neizveidoja partiju, konstitūcija bija bezspēcīga pret demagogu patvaļu, jo no viņiem nebija iespējams pieprasīt atbildību – politiskā atbildība bija ekvivalenta oficiālajai atbildībai un bija iespējama tad, ja bija noorganizēta partija ar vadītāju tās priekšgalā. Tā kā šāda vadītāja un partijas demagogiem nebija, viņi palika nesodīti.¹⁶⁰ Bez demagogu kustības neoficiālā rakstura, jāatzīmē arī to sociālais raksturs – atšķirībā no iepriekšējiem Atēnu politiskajiem līderiem, ja neskaita Temistoklu, kuri bija augstdzimušas izcelsmes un bija sociālas un politiskas tradīcijas mantinieki, demagogi tādi nebija. Viņi citos veidos pārliecināja cilvēkus par savu politisko lēmumu pareizību.¹⁶¹

Starp demagogiem visvairāk izcēlās Kleons un tieši viņš kļuva par Aristofāna uzbrukumu galveno mērķi, un tas, ka Aristofāna uztverē tieši Kleons bija ļaunākais no demagogiem, parāda arī viņa ietekmīgo pozīciju Atēnu politikā.¹⁶² Nav līdz galam izprotams, vai Aristofāns uzbruka tieši Kleonam vai Kleona tēlam kā visas demagoģijas simbolam – nepiesātināmam un nekontrolētam.¹⁶³ Ābrams Feldhūns pārspīlēti, bet trāpīgi norāda, ka nav nelietību, kuras Aristofāns nebūtu pārmetis Kleonam.¹⁶⁴

Pirmkārt, tas par ko Aristofāns apvaino Kleonu, ir zemais izglītības līmenis, norādot, ka tas ieguvis cūkas izglītību:

„Taču brīnums par viņu man –

Cūkas talants tam mūzikā!

Skolas biedri, kas mācījās

Kopā viņu tā raksturo:

¹⁵⁹ Finley, M.I. Athenian Demagogues. In: Rhodes, J. (ed.) *Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P.165-166, 171.

¹⁶⁰ Tieši šis aspekts Periklu neļauj pieskaitīt pie demagogiem, jo viņš bija partijas pārstāvis un oficiāla amatpersona.

¹⁶¹ Finley, M.I. Athenian Demagogues. In: Rhodes, J. (ed.) *Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P.180-182.

¹⁶² Thornton, B.S. *Greek Ways: How the Greeks Created Western Civilization*. San Fransico: Encounter Books, 2002. P. 172.

¹⁶³ Wohl, V. *Love Among the Ruins: The Erotics of Democracy in Classical Athens*. Princeton: Princeton University Press, 2002. P.78.

¹⁶⁴ Feldhūns, Ā. Aristofāns. Grām: Aristofāns. *Komēdijas*, I. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1960. 20.lpp.

Tikai doriešu tonkārtā
Bieži liru viņš noskaņo,
Citu netikās mācīties,
Bet tik meistarū sadusmo.

Beidzot meistarš ir sašutis,
Padzen viņu, jo audzēknis
Nespēj mūziku mācīties,

Sapņo tikai par kukuļiem.” (*Aristoph. Equit. 985-997*)¹⁶⁵

(Tulk. A.Ģiezens)

Visticamāk, ka tas nozīmē, ka Kleons ieguvis izglītību, kādu varēja atļauties bagātais, ar rociņu apgādātais atēniešu amatnieku slānis, taču nerodas iespaids, ka viņš būtu apguvis grāciju, kas raksturīga atēniešu izglītojamajam slānim. Kā izsakās Valters Konors – viņam smalkums nebija iedzimts.¹⁶⁶ Par Kleona izglītību „Jātniekos” atrodams vēl kāds fragments:

Desinieks: „Nudien, mans draugs, par zinātni man jēgas nav!

Mazliet tik grāmatā un diezgan vāji vēl.

1.vergs: „Nemaz nav vajadzīgs – tas var tik kaitēt tev.

Tak demagoga darbi vīram mācītam

Un krietnam raksturam nav piemēroti vairs,

Bet muļķiem, neprašām.” (*Aristoph. Equit. 188-193*) (Tulk. A.Ģiezens)

Kleons bija apdāvināts orators un valstsvīrs, tomēr viņa trūkumi izcēlās uz klaigu un rupju žestu fona. Par Kleona ne-intelektualitāti un nepierasto uzvedību zināms samērā daudz, tomēr, ņemot vērā faktu, ka bieži jaunie politiķi, pie kuriem piederēja arī Kleons, bija jaunbagātnieki, kuri prāta treniņus uzskatīja par lieku, vai labākajā gadījumā elegantu un bezjēdzīgu greznību un kurus vislabāk raksturotu vārdu salikums „paši savas laimes kalēji”,¹⁶⁷ jāatzīst, ka Kleonam bija lieliskas pārliecināšanas spējas, tāpat viņš bija nepieķāpīgs - stingri un ar nopietnību turējās pie saviem uzskatiem.¹⁶⁸ Jau iepriekšējā nodaļā minēts, ka Kleons publiski kļuva

¹⁶⁵ Dažkārt tulkojumos sastopams: „Jūs arī zināt, kādu cūkas izglītību viņš ieguvis” (*Aristoph. Equit. 985-87*) (Merry, W.W. (ed.) Notes. In: Aristophanes. *Knights*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1895, P.57 Pieejams: <http://archive.org/stream/knights00arisuoft#page/57/mode/1up> [aplūkots: 14.05.2012.]

¹⁶⁶ Connor, W.R. *The New Politicians Of Fifth-Century Athens*. Indianapolis: Hackett, 1992, P.155.

¹⁶⁷ Turpat, P.167-168.

¹⁶⁸ Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London: Macmillan, 1909. P.20-22. Pieejams: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=1327526> [aplūkots: 12.05.2012.]

atpazīstams ar kritiku, kuru izteica par Perikla īstenoto, viņaprāt, neefektīvo politiku.¹⁶⁹ Šī bija jauna, politisko ambīciju pildīta politiķa standarta metode, lai iekļūtu politiskajā apritē. Kleons bija naidīgi noskaņots pret Spartu un tās sabiedrotajiem. Politiski viņš izvēlējās vieglākās metodes pat tad, ja tās bija brutālas un prasīja lielākos upurus; viņa galvenais mērķis bija saglabāt Atēnu vadošās pozīcijas visā Grieķijā.¹⁷⁰

Plūtarchs Nīkija biogrāfijā par Kleonu saka:

„Arī Atēnām Nīkijs ar to bija ļoti kaitējis, jo Kleons tagad kļuva tik varens un neciešami iedomīgs, ka nodarīja atēniešiem un arī pašam Nīkijam daudz ļauna. Oratoru tribīnē Kleons neievēroja atturību un savaldību. Viņš bija pirmais runātājs tautas sapulcē, kas kļiedza, svieda nost apmetni, sita sev pa gurniem, runādams skraidīja pa tribīni. Viņa piemēram sekoja citi oratori. Šī izlaidība un cieņas trūkums pret savu uzdevumu drīz radīja lielu jucekli.” (*Plut. Nic. 8.3.*) (Tulk. G. Lukstiņš)

Līdzīgi izsakās arī Aristotelis:

„Tas bija Kleons, kurš vairāk par visiem citiem spēja uzpirkt cilvēkus ar savu impulsīvo uzvedību. Viņš bija pirmais, kurš no runātāju postamenta kļiedza un lamājās, noģērba apmetni, lai runātu ar tautu, kamēr citi savu vēstījumu nodeva mierīgi [...]” (*Aristot. Ath. Pol. 28.3.*) (Trans. Sir Frederic G. Kenyon)

Šo jaunā politiķa īpašību nepamanītu neatstāj arī Aristofāns, kurš komēdijā „Lapsenes” saka, ka Kleons kļiedz kā cūka, kuru cep uz uguns (*Aristoph. Vesp. 34-36*). Arī „Jātniekos” ir atsauce uz Kleona balsi un prasto izteikšanās veidu:

„Tas smiekla darbs! Ko darījis, to dari vēl.
Tu duļķo ūdeni, valsts lietas visas jauc
Cik varēdams, bet tautai pieglaimo arvien
Ar saldiem vārdiņiem, kas vienmēr krājumā.
Tev ir it viss, kas demagogam vajadzīgs:
Balss stipra, zemas cilts, tu tirgū uzaudzis,
Ir viss, ko vajag tev, lai būtu valdnieks īsts.” (*Aristoph. Equit. 213-219*)

(Tulk. A. Ģiezens)

Diez vai Aristofāna pārspīlējumi par Kleona uzvedību ir pārsteidzoši, jo acīmredzams, ka komēdiju autors neizjuta ne mazākās simpātijas pret Kleonu.

¹⁶⁹ Skat. 1.1.nod.

¹⁷⁰ Doak, R.S., Taylor, M., Palmer, R.G. *Thucydides: Ancient Greek Historian*. Minneapolis: Compass Point Books, 2006. P.67.

Turklāt, svarīgi uzsvērt, ka, lai gan Aristofāns bija kritiski noskaņots pret metodēm, kādas Kleons izmantoja savas politikās karjeras veidošanā un īstenošanā, tomēr Aristofāns, tik pat lielā mērā kā pašu Kleonu, vainoja arī tautu, kura pakļāvās demagoga glaimiem un ļāvās apvārdošanai:

„Jau sāku stāstīt es. Mums abiem kungs ir Dēms,
Īsts ņurdoņa, jau vecs, jo karstgalvīgs un rupjš,
Dēms Piknietis tā vārds, uz pupām īsti kārs,
Jau diezgan kurls. Viņš pagājušā mēnesī
Sev nopērk vergu Paflagonu, āmini,
Šo blēdi slīpēto, visnelietīgāko.
Kad vecā dzīves veidu labi vērojis,
Šis ādu Paflagons pie kunga metas klāt,
Viņš iesāk glaimot tam, pārlieku liela to,
Ar ādu strēmēlītēm apmāna un teic [..]” (*Aristoph. Equit. 40-49*) (Tulk. A.

Ģiezens)

Ir ļoti svarīgi, ka, par spīti savai nepatīkai pret Kleonu, Aristofāns tomēr spēja raudzīties uz problēmu arī no citas puses. Var noprast, ka tauta jeb Dēms „Jātniekos”, ir nozīmīgs un spēcīgs faktors politisko notikumu kārtības regulēšanā, taču ne īpaši gudrs klausītājs, kurš notic katra gudra glaimotāja runām un ļaujas tā pamācībām un savērtajām intrigām. Jātniekos ir vēl kāda zīmīga frāze:

„Pār visām šīm tu būsi valdnieks varenais,
Pār ostu, tirgus laukumu un Pniksu pat!
Prom trieksi padomes un lieksi stratēģus,
Tos spaidīsi, pats Pritanejā dzīrosi.” (*Aristoph. Equit. 164-167*) (Tulk. A.

Ģiezens)

Šis vēlējums norāda gan Kleona ambīcijas, gan tautas muļķību. Šādā veidā Aristofāns norāda, cik tālu Kleons ies, ja tauta to pieļaus.

Dažas no tām demagogu īpašībām, kurām Aristofāns uzbrūk visvairāk ir zaglība, korupcija¹⁷¹ un pārdrošība, gaidot, kad valsts atalgos viņus par visiem pakalpojumiem. Komēdijā „Jātnieki” šis parādās ainā, kad Paflagonietis saka:

„Viņu apsūdzu, Zevs liecinieks! Ar tukšu vēderu

¹⁷¹ Uz Kleona zaglību, kukuļošanu Aristofāns norāda vairakkārt (*Aristoph. Equit. 435-440; Equit. 1082-1083, 1198; Ach. 5-6*).

Pritanejā ierodas, ar pilnu – mājā atgriežas.”

Bet 1.vergs piebilst:

„Tiešām! Aizliegto viņš ārā nesa: zivis sālītās,

Maizi, gaļu; Periklam nekad tas prātā nenāca.” (*Aristoph. Equit.* 280-283)

(Tulk. A. Ģiezens)

Aristofāns neapstājas pie apolitiskiem pārmetumiem, viņš neļauj Kleonam aizmirst arī Pilas epizodi – ir zināms, ka Kleons piesavinājās Dēmostēna nopelnus Pilas operācijā 425.g.p.m.ē.¹⁷² Pats Dēmostēns parādās komēdijā verga lomā, sakot:

„Es biju izcepis sev Spartas pīrāgu,

Viņš nelietīgi lien man klāt, no rokām rauj

Man ārā cepumu un kungam priekšā liek.” (*Aristoph. Equit.* 55-58) (Tulk.

A. Ģiezens)

Šādā veidā Aristofāns uz skatuves apstrīd Kleona pretenzijas uz Dēmostēna paveiktajiem darbiem, atklājot Kleona patieso darbu Paflagonieša tēlā.¹⁷³ Nedaudz vēlāk viņš norāda, ka Kleona viena kāja ir Pilā, otra – tautas sapulcē, ka viņš ir visur, bet viņa prāts nodarbināts ar zagšanu (*Aristoph. Equit.* 74-80). Ar vēl vairākām atsaucēm uz notikumiem Pilā (*Aristoph. Equit.* 741-745; *Equit.* 702-703; *Equit.* 1166-1170), Aristofāns faktiski norāda, ka Kleona popularitāte tautas vidū ir Pilas notikumu nopelns.¹⁷⁴

Komēdijās, īpaši „Jātniekos”, uzbrukumi Kleonam ir tik nopietni, ka grūti iedomāties, ka viņš būtu mierīgi sēdējis publikā un tos noklausījies. Vairākās komēdijās rodamas atsauces, kurās apšaubīta Kleona izcelsme: „Vai cēlies tu no smalkajiem? Dievs liecinieks! No ļaudīm prastiem gan!” (*Aristoph. Equit.* 185-187) un „[...] neatkāpsies no smirdošās ādas smakas un dubļos esošas sirds draudiem” (*Aristoph. Pax.* 753), jāpiezīmē, ka viņš bija cēlies no turīgas ādmiņu dzimtas (*Schol. Aristoph. Equit.* 44), tomēr nav skaidrs, vai viņš pats kādreiz ar šo darbu nodarbojās.¹⁷⁵ Un, iespējams, tas, ka komēdijā „Jātnieki” Kleona tēlu iemiesojošais personāžs ir vergs, kas smalki norāda uz pilsonības un izcelsmes jautājumu, Kleonu

¹⁷² Thornton, B.S. *Greek Ways: How the Greeks Created Western Civilization*. San Fransico: Encounter Books, 2002. P. 172-173.

¹⁷³ Schechter, J. *Satiric Impersonations: From Aristophanes to the Guerrilla Girls*. Illinois:SIU Press, 1994.P.11.

¹⁷⁴ Roisman, J. *The General Demosthenes and His Use of Military Surprise*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993. P.75.

¹⁷⁵ Connor, W.R. *The New Politicians Of Fifth-Century Athens*. Indianapolis: Hackett, 1992 P.151-155.

sadusmoja tik nopietni, ka pēc lugas izrādīšanas viņš pret Aristofānu cēla kādas apsūdzības (*Aristoph. Vesp. 1291*).

2.2. Tiesas

Labi zināms, ka Kleons guva lielu tautas atbalstu 425.g.p.m.ē., kad no viena līdz trijiem oboliem pacēla dienas samaksu tiesnešiem. Tā kā samaksa tika piemērota par dienas darbu nevis par katru iztiesāto gadījumu, demagogi pielika visas pūles, lai ierobežotu lietu skaitu dienā, uz kā rēķina strauji paaugstināja savu popularitāti.¹⁷⁶ Iepriekš pieminēts, ka maksa par tiesnešu darbu tika piemērota jau Perikla laikā, lai laucinieki, kuri bija aizņēmti dienas darbos, nezaudētu izpeļņu, bet tiesas sēdēs tiktu pārstāvēts ne vien turīgākais, bet arī nabadzīgākais pilsoņu slānis (*Aristot. Ath. Pol. 27. 3-5; Aristot. Pol. 1274a*).¹⁷⁷ Turklāt, tiesu sistēma Atēnās tika veidota kā grūti korumpējama un ietekmējama, tomēr Peleponēsas karš jūtami pazemināja tiesas uzticības garantu – tiesības uz taisnu, godīgu tiesu. Tiesa vairākumā sastāvēja no gados vecākiem vīriem, jo jaunie bija devušies karot, turklāt – vecie vīri nebija apmierināti, ka tiek atrauti no savām saimniecībām un ka tiem jāiztiek no trīs obolu algas, līdz ar to pētnieki uzsver, ka daudziem šī samaksa bija kas līdzvērtīgs vecuma pensijai vai pabalstiem.¹⁷⁸ Paceļot algu, Kleons situāciju no vienas galējības ieveda citā, jo tiesa pēc samaksas paaugstināšanas, kļuva par pievilcīgu pilsoņa pienākumu pildīšanas vietu mazāk turīgajiem pilsoņiem, savukārt turīgākie tiesās vairs nepiedalījās, jo uzskatīja to par laika izšķērdēšanu. Turklāt – turīgie un mazāk turīgie savā starpā sāka naidoties.¹⁷⁹ Kleons bija pirmais politiķis, kurš nebija cēlies no turīgas, senas aristokrātu dzimtas, līdz ar to viņš guva lielu atbalstu no sev līdzīgajiem¹⁸⁰, kas lieliski parādās komēdijā „Vardes”, kur divas nabadzīgas sievas piesauc Kleonu kā savu glābēju un taisnības pieprasītāju: „Ej tu un Kleonu par

¹⁷⁶ Markle, M.M. Jury Pay and Assambly Pay at Athens. In: Rhodes, J. (ed.) *Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P.95.

¹⁷⁷ Skat. 1.1.nod.

¹⁷⁸ Piemēram, Adkins. A.W.H. *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece*. London: Chatto & Windus, 1972. P. 120; Robinson, C.A. *Athens in the Age of Pericles*. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1959. P.33.

¹⁷⁹ Markle, M.M. Jury Pay and Assambly Pay at Athens. In: Rhodes, J. (ed.) *Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 102.

¹⁸⁰ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. New York: Barnes & Noble Books, 1974. P. 237.

aizstāvi man sauc!” (*Aristoph. Ranae* 569) Aristofāns saskatīja tiesas nozīmību demagogu aprindās un tās analīzei pamatā pievērsās komēdijā „Lapsenes”.¹⁸¹

Pirmkārt, demagogi tiek parādīti kā sabiedrības bojāšanās vaininieki: „Lapsenēs” darbojošies personāži – Filokleons jeb „Kleona draugs” ir apsēsts ar tiesām, bet viņa dēls Bdelikleons jeb „Kleona ienaidnieks” cenšas tēvu atbrīvot no šīs apsēstības. Kamēr Kleons, kā jau vairakkārt norādīts, Aristofāna uztverē ir visa demagoģijas ļaunuma iemiesojums, Filokleons dēlam saka, ka nav neviena cita, kurš par viņiem parūpēsies, izņemot Kleonu, kurš viņam darījis vairāk laba, kā paša dēls (*Aristoph. Vesp.* 596-98). Kleons tiek parādīts kā tiesnešu, nabadzīgo¹⁸² aizstāvis un labdaris, turklāt, viņa tēls nereti sniedz tik daudz laba, ka tas kļūst par negatīvā ierosinātāju (*Aristoph. Vesp.* 197, 409; *Equit.* 896-898). Filokleonam ir ļauts brīvi izteikties par tiesnešu dzīvi, viņš jūtas kā karalis, izjūt prieku, kad apsūdzēto lomā nonākušie turīgie pilsoņi lūdzas (*Aristoph. Vesp.* 548-558), viņš uz turību raugās nievājoši (*Aristoph. Vesp.* 575) un nenes atbildību par savu rīcību (*Aristoph. Vesp.* 587).¹⁸³

Aristofāns arī pašiem tiesnešiem norāda, ka tiem ir nepareiza attieksme. Viņš vecos tiesnešus pielīdzina baram lapsēnu ar asiem dzeloņiem (*Aristoph. Vesp.* 223-229), kā arī pārspīlētā veidā parāda tiesāšanās māniju:

„Tiesāšana ir viņa izpriecās, un viņš čīkst,

Ja nesēž pirmajā rindā.

Viņš naktī neaizver acis ne uz mirkli, bet,

Ja iesnaužas uz brīdi,

Tad viņa prāts uzreiz lido pie klepsidras¹⁸⁴.” (*Aristoph. Vesp.* 89-92)

(Trans. D. Parker)

Bdelikleons saka, ka tiesneši patiesībā ir vergi, Atēnu ieņēmumi gadā ir divi tūkstoši talentu, no kuriem simtpiecdesmit tiesneši saņem algās, kas kopumā ir mazāk par vienu desmito daļu, jo pārējais aiziet kabatās tiem, kuri aizstāv masas intereses un vienmēr cīnās par tautu (*Aristoph. Vesp.* 656-667). Bdelikleons saka runu, kurā tieši nosaka tiesnešiem, ka viņi ir muļķi, kuri ļaujas tikt apmānīti no cilvēkiem, kuri sevi

¹⁸¹ Bonner, R.J. *Lawyers and Litigants in Ancient Athens: The Genesis of the Legal Profession*. New York; London: Ayer Publishing, 2000. P.83-84.

¹⁸² Tā Aristofāns norāda, ka tiesneši ir nabadzīgi.

¹⁸³ Allen, D.S. *The World of Prometheus: The Politics of Punishing in Democratic Athens*. Princeton: Princeton University Press, 2002. P.129-131.

¹⁸⁴ Ūdens pulkstenis, kurš mērīja laiku, kas atļauts runām tiesas sēžu laikā.

sauc par tautas draugiem. Viņš norāda, ka demagogiem ir izdevīgi, ka tiesneši ir nabadzīgi, jo tā viņi pazīst un atzīst vien tos, kuri tiesnešus baro. Atēnas ir bagātas, jo neskaitāmas pilsētas tām maksā nodevas, tāpēc, ja vien demagogiem tas būtu izdevīgi, viņi varētu nodrošināt tautai vien labāko, tomēr tā vietā, lai aptvertu situāciju, tiesneši seko tiem, kas maksā (*Aristoph. Vesp. 698-712*). Atsevišķi pētnieki gan norāda, ka Bdelikleons savus trīs obolus iztērē zivīm un gatavs tērēt vēl (*Aristoph. Vesp. 1127-1128*), tā parādot, ka tiesāšana ir viņa dzīvesveids, nevis maizes darbs, kas savukārt nozīmē, ka Aristofāns šādi atainojis tiesneša karikatūru nevis reālo situāciju.¹⁸⁵

Tādiem radikālajiem politiķiem kā Kleons, tiesās talkā nāca informatori jeb sikofanti, kuri tiesnešiem nodrošināja darbu, piegādājot informāciju par tiem, kas pārkāpj vai it kā pārkāpj likumus, tā pavairojot tiesas sēžu skaitu. Sikofanti šantažēja un izspieda no turīgākajiem pilsoņiem naudu, draudot ar izrēķināšanos tiesas sēdēs, un bieži savus draudus īstenoja. Svarīgi piezīmēt, ka Atēnās nebija oficiālu apsūdzētāju, Solona likumi ļāva katram pilsonim uzsākt tiesas darbus.¹⁸⁶ Un tā kā tiesnešus bija iespējams ietekmēt, šī jaunā „profesionālu nodevēju” darbība kļuva par lielisku ieroci tiesāšanā. Zināmā mērā, šādas tendences parādīšanās tiesas prāvās bija likumsakarīgs iznākums, jo godprātīga pilsoņa interesēs bija iet uz tiesu un aizstāvēt publiskās intereses. Tomēr vairākums apsūdzētāju nebija godprātīgi savu pienākumu izpildītāji, bet gan nodevēji.¹⁸⁷ Pats Kleons saka, ka šādi šantažētāji un informatori bija vajadzīgi, jo no bagāto un ietekmīgo pilsoņu puses vienmēr pastāvējusi sazvērestība pret vienkāršo tautu. „Jātņiekos” Kleons saka:

„Kāds savādnieks! Tu katru plāpu tagad gribi
uzklausīt!”

Par mani citu draugu sirsnīgāku neatradīsi.

Es vienīgais tev dumjus atklājis. Man acis
redzīgas.

Ja pilsētā kur dumpi nojaukšu, es skaļi ieķērcos.” (*Aristoph. Equit.860-863*)

(A. Ģiezens)

¹⁸⁵ Markle, M.M. Jury Pay and Assambly Pay at Athens. In: Rhodes, J. (ed.) *Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P.97.

¹⁸⁶ Bonner, R.J. *Lawyers and Litigants in Ancient Athens: The Genesis of the Legal Profession*. New York; London: Ayer Publishing, 2000.P.59-60.

¹⁸⁷ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.245.

„Lapsenēs” tauta dzied: „Apsūdzēts vīrs vakar izmuka, ar viltu izlikdamies mīlam Atēnas [..]” (*Aristoph. Vesp.281-282*) (Trans. D. Parker). Pamatā šādu informatoru upuri bija bagātie, mierīgi dzīvojošie pilsoņi, kuri līdz tam nebija bijuši tiesas sēdēs, līdz ar to bija viegli apmulsināmi, turklāt oratoru runas tendenciozi parāda simpātijas pret zemāku kārtu pilsoņiem.¹⁸⁸ Jāpiebilst, ka apsūdzības, kuras šādiem pilsoņiem tika uzrādītas, bieži bija nepamatotas, izdomātas un ļaunprātīgas.¹⁸⁹ Jau atkal „Lapsenēs” varam lasīt: „Šodien mēs tiesāsim vīru, kurš caur nodevību kļūva bagāts, viens no tiem, kurš atbrīvoja Trāķiju; mēs viņam sagatavosim bērnu urnu [..]” (*Aristoph. Vesp. 288-289*) (Trans. D. Parker)

Pilsoņu mantas konfiskācija bija ierasta prakse situācijās, kad aprūkās līdzekļi, lai izmaksātu dienas naudu tiesnešiem.¹⁹⁰ „Jātniekos” redzams, kā Kleons dedzīgi aizstāv šādas konfiskācijas: viņš ļoti labi zina, ka jāraugās pēc pilsoņiem, „kam būtu aitas galvas prāts, dižciltīgos, bagātos, kas dreb, kad tiesa viņus sauc” (*Aristoph. Equit.261-263*) (Tulk. A. Ģiezens). Tiesa bija kļuvusi par augstāko aprindu biedu un tas Aristofānu sarūgtināja visvairāk – tiesnešu zvērests¹⁹¹ pamatā aptvēra solījumu pildīt darbu tā kā to nosaka Atēnu likumi, bet, gadījumos, kad nav likuma, kas būtu precīzi piemērots konkrētai situācijai, tad godprātīgi izlemt spriedumu, vienādi uzklausot abas puses. Tomēr realitāte atšķīrās – bieži spriedums bija zināms jau pirms tiesas,¹⁹² kā saka Filokleons: „Es stingri nolēmu nedarīt neko no tā, ko zvērēju darīt” (*Aristoph. Vesp.560-61*) (Trans. D. Parker).

Negatīvajām tiesas īpašībām Aristofāns uzbruka visas savas karjeras garumā. Jau „Aharniešos” viņš nosaka: „Kā jau veci vīri, es zinu viņu vājības; viņi tikai cenšas satriekt apsūdzēto ar savu balsu spēku” (*Aristoph. Ach. 713-718*) (Tulk. J. Henderson). Dikaiopolids tiek apsūdzēts sikofanta aizvainošanā un, kad viņš atver savu tirgu, viņš tos padzen (*Aristoph. Ach. 559; 725-726*). Tad, kad informators ierodas tirgū un vēlas nomelnot Megārieti, viņš tiek izvadīts, kamēr Megārietis izsaucas: „Kas par mēri Atēnās!” (*Aristoph. Ach. 829*) (Trans. J. Henderson).

¹⁸⁸ Roisman, J. *The Rhetoric of Manhood: Masculinity in the Attic Orators*. Los Angeles; London: University of California Press, 2005. P. 124-129, 213.

¹⁸⁹ Ostwald, M. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. University of California Press: Berkeley; Los Angeles, London: 1989. P. 223.

¹⁹⁰ Turpat, P. 222.

¹⁹¹ Zvērests nav saglabājies pilnībā, bet to iespējams rekonstruēt no Demostēna darbiem: *Dem. 18.121; 19.132, 179, 239, 297; 20.118; 21.177, 212; 24.148, 175; 25.149-151*.

¹⁹² Powell, A. *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*. London: Routledge, 1988. P.309.

Aristofāns uzskata, ka tiesām tiek pievērsta pārāk liela uzmanība: Atēnas nav Atēnas, ja tajās nenotiek kāda tiesas sēde (*Aristoph. Nub. 207-208*), arī komēdijā „Miers” Hermess norāj atēniešus par to, ka tie visu savu laiku pavada tiesas sēdēs (*Aristoph. Pax 505*). Komēdijā „Putni” Eulipīds, nosaucot iemeslu, kādēļ pamet Atēnas, saka: „[...] Bet circeņi vīģes kokā čivina vien mēnesi vai divus, kamēr atēnieši palaiž vējā visu savu dzīvi dziedot spriedumus tiesās” (*Aristoph. Aves 39-41*) (Trans. J.P. Maine). Ir autori, kuri komēdiju „Putni” interpretē kā uzbrukumu neapdomātajām vajāšanām, kuras notika pirms Sicīlijas ekspedīcijas; ja Atēnas būtu bijušas brīvas no sikofantiem, tad paši Olimpa dievi būtu greizsirdīgi.¹⁹³ Jāatzīst, ka šajā komēdijā ir visnotaļ daudz atsauces uz tiesas sēdēm, tā, piemēram, kad Epops uzzina, ka viesi ir no Atēnām, viņš jautā: „Vai jūs esat tiesneši?” (*Aristoph. Aves 109*) (Trans. J.P. Maine), līdzīgi tiek parādīts, kā godīgi vīri kļūst par sikofantu uzbrukumu mērķiem (*Aristoph. Aves 285*).

Vēl vairākās Aristofāna komēdijās rodamas norādes uz tiesu muļķību. Tā, piemēram, komēdijā „Sievietes tautas sapulcē” sievietes apgalvo, ka nav informatores, neizraisa tiesas prāvas un norāda, ka viņu utopiskajā valstī vairs nav vietas sikofantiem un tiesas sēdēm (*Aristoph. Ekkl. 452-453, 562, 657*). Pat savā pēdējā komēdijā „Plūts”, Aristofāns iepazīstina ar informatora tēlu (*Aristoph. Plut. 850-950*), kurš pats sevi sauc par godīgu līdzcitnieku un labu pilsoni (*Aristoph. Plut. 900*), kurš pārstāv likumu uzstājoties kā prokurors tiesās, bet, ka ir izraidīts par iejaukšanos citu darīšanās un dzīvošanu uz citu rēķina. Galu galā viņš atzīst sakāvi, un aiziet draudot, ka izsauks dievu Plūtu, kurš atbildīgs par viņa ļauno likteni, pirms tiesa atzīs par vainīgu demokrātijas gāšanās bez tautas sapulces ziņas.

Spriežot pēc Aristofāna attieksmes pret tiesām, to norisi un tendencēm, var secināt, ka viņš vēlējās tiesas sēžu skaitu samazināšanu un samaksas atcelšanu par tiesnešu darbu. Viņš vēlējās neatkarīgu tiesu un spriedumus, bez runām. Esošajos apstākļos, Aristofāna ideja bija nerealizējama, jo tiesa bija politisks spēks un tās politiskais raksturs, vēl vairāk tuvināja Atēnu varenības norietu.¹⁹⁴ Galvenais saistošais demagoga un tiesneša elements bija jau daudzkārt aprunātā trīs obolu samaksa, par kuru bez īpašas piepūles varam saskatīt Aristofāna negatīvās emocijas. Tiesnešu atkarība no samaksas lieliski parādās ainā „Lapsenēs”, kurā zēns tēvam lūdz

¹⁹³ Harsh, P. W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944. P.290.

¹⁹⁴ Herman, G. *Morality And Behaviour in Democratic Athens: A Social History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P.136.

vīģes, bet tēvs atbild, ka par savu mazo tiesneša algu ir spiests pirkt maizi un malku, uz ko mazais zēns atbild ar pretjautājumu, kas notiktu, ja šajā dienā tiesas sēde nebūtu (*Aristoph. Vesp. 300-306*).

Šādi Aristofāns norāda, ka ir labi informēts par situācijas patieso dabu. Tomēr Ērenbergs norāda uz grieķu divu īpašību neizprotamo kontrastu – taupību un kāri uz naudu.¹⁹⁵ Tieši šī kāre uz naudu, demagogu stimulēta, Aristofānam, iespējams, tik ļoti nepatika. Ne par velti Aristofāns „Jātņiekos” raksta:

„Lai nu Hellada visa liec ceļus tā priekšā! Kāds
senlaiku orākuls vēstī:
„Pieci oboli algas viņš saņems ik dienas kā
tiesnesis arkadu zemē,
Ja vien izturēt spētu.” Es rūpēšos tomēr par viņu
un kopšu to labi,
Es nu gādāšu viņam vai taisnā, vai netaisnā ceļā
trīs obolus algai.” (*Aristoph. Equit. 797-800*)

(Tulk. A. Ģiezens)

Jāuzsver, ka tiesnesis „Lapsenēs” simboliski ir tas pats Dēms „Jātņiekos”. Tomēr, tad, kad Dēmu piekrāpj Cerbers (*Aristoph. Equit. 1030*) un tautas sapulcē viņš kļūst par pretstatu mājās esošajam cilvēkam (*Aristoph. Equit. 752-755*), kļūst saprotams, ka šīs īpašības var pielīdzināt tik pat labi arī tiesnesim. Līdzīgi, tiesnesim var pielīdzināt īpašības, kuras piešķirtas Dēmam jeb tautai, kuras apspriestas jau iepriekš. Aristofāns šādi norāda tautas un demagogu līdzatkarību vienam no otra, to samaitātību un muļķību, kura dzen postā polisu. Aristofāns liek saprast to, ko tauta neaptvēra – tā pati sev nodarīja lielu ļaunumu, pirmajā vietā liekot savtīgas personīgās intereses kopēja valsts labuma vietā.

2.3. Aristofāns un karš

Aristofāns bija Peleponēsas kara oponents visas savas karjeras laikā, bet ne paša kara dēļ – drīzāk tādēļ, ka viņš redzēja kara bezjēdzīgumu un to, ka tas Atēnām

¹⁹⁵ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. New York: Barnes & Noble Books, 1974. P.169.

nenesa nekā laba.¹⁹⁶ Karā cita zemnieki, pie kuriem, kā jau Aristofāna biogrāfijā noskaidrots, piederēja arī pats Aristofāns, līdz ar to uztvēra šo jautājumu ļoti saasināti. Kā vienu no lielākajiem ļaunumiem, ko karš izraisījis, Aristofāns norāda Atēnu sabiedroto pilsētu pieaugošās nodevu samaksas un šo pilsētu apspiešana Atēnu imperiālistu rokām – Kleons tiek atainots kā zaglīgs un šīs nodevas gaidošs slaists, kurš liek citiem doties šo samaksu ievākt (*Aristoph. Equit. 1070-1071*). Un tomēr šķiet, ka Aristofāns nav tik daudz pret šo politiku, kā pret to, ka nav saprotams, kur šī nauda tiek izlietota, viņš norāda, ka pirmkārt alga būtu jāmaksā kareivjiem un jūrniekiem, nevis tiem pilsoņiem, kuri paliek polisā „nosēdētiem dibeniem” (*Aristoph. Equit. 1366-1371*). Turklāt, redzams, ka Aristofāna prāt’, arguments, ka savienības pilsētu nodevas jāceļ, lai varētu pabarot pilsoņus (*Aristoph. Equit. 930-940*), neiztur kritiku, jo tikai viena desmitā daļa no ievāktās naudas tika izlietota šim mērķim. Tomēr, komēdijā „Aharnieši” uzbrūkot Lamaham, profesionālajam kareivim, viņu nosaucot par ambiciozu algotni (*Aristoph. Ach. 595-597*), Aristofāns nonāk pretrunās pats ar sevi, kas liek atskārst, ka šim jautājumam ir vairākas šķautnes – kad tās izkristalizējas, arī pretrunas vairs nešķiet tik nesaprotamas.

Skaidrojums rodams faktā, ka Lamahs ierindojas profesionālu kareivju skaitā, kuri kara laikā saņēma labas algas un tika iecelti labos amatos (*Aristoph. Ach. 602-606*). Aristofāns uzbruka tiem, kuriem karš bija izdevīgs personīga labuma dēļ. Lamahs saka, ka viņš gatavs ierosināt karu ar Peleponēsiešiem gan uz zemes, gan jūras (*Aristoph. Ach. 620-623*). Viņam miers ir nīstams un tam iestājoties, viņš kļūst nekam nederīgs (*Aristoph. Pax. 473-474*). Vēl, bez algotņiem, labumu no kara guva arī bruņu meistari un kara ekipējuma darinātāji, kuri miera laikā izputēja (*Aristoph. Pax 447, 480*).¹⁹⁷ Tātad – Aristofāns skaidri norāda, kāda ir sabiedrības daļa, kura atbalsta karu.

Līdzās algotņiem, ierindojas arī īstenie Spartas nīdēji - patriotiskie atēnieši – pārsvarā vecāka gada gājuma kara veterāni, kuriem karš bija patiesa un dziļa naida izpausme, nevis iedzīvošanās labklājībā. Iedzīvotāju kārta, kurai kara esamība nesa vislielākos zaudējumus, bija zemnieki. „Aharniešos” paši Aharnieši ir zemnieki, kuri kara sākuma etapā bija spiesti pārcelties uz dzīvi pilsētā, kamēr viņu saimniecības postīja spartieši. Viņi bija gatavi cīnīties pret spartiešiem, bet Perikla politika tika

¹⁹⁶ Turpat, P.50.

¹⁹⁷ Henderson, J. *Aristophanes: Essays in Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P.14.

būvēta no aizsardzības pozīcijām, kas šādas darbības neatbalstīja (*Thuc. Hist. II, 65.7*).¹⁹⁸ Dzīvojot pilsētā, zemnieki apmeklēja tautas sapulces, kas demagogiem pavēra lielisku veidu, kā pārliecināt lētticīgos zemniekus par savu taisnību, ka Sparta ir vainojama kara izraisīšana un ka karš ir jāturpina par katru cenu (*Aristoph. Ach. 370-373*). Dikaiopolids tiek saukts par nodevēju, tāpēc, ka noslēdza mieru, kamēr zemnieki gribēja karu turpināt, lai ar dubultu bardzību atriebtu izpostītās zemes. „Nožēlojamais! Tu nes miera līgumu, kad ienaidnieks mums tikko izgriezis visus vīnogulājus!” (*Aristoph. Ach. 179-183*) (Trans. J.P. Maine)

Konkrētajā situācijā bija vien divi varianti – noslēgt mieru vai karot vēl ilgāk, tā iedzīvojoties vēl lielākās problēmās. Faktiski Aristofāns izvēlas mieru, tomēr nerodas iespāids, ka tā iestāšanās būtu vajadzīga par katru cenu. Viņš ne bez piepūles izdala kara negatīvo pusi un miera pozitīvos aspektus. Tā kā zemnieki no kara bija cietuši visvairāk, tad miera iestāšanās tieši šai sabiedrības daļai nozīmēja pozitīvas pārmaiņas. Tomēr tieši šī pati sabiedrības daļa vēlējās, lai karš turpinātos – lauki un apstādījumi bija izpostīti un tas bija jātriebj. Dikaiopolids „Aharniešos” izpostītos laukus izmanto kā argumentu nepieciešamībai pēc miera, jo lauki taču bija jāatjauno, dzīvei ir jāturpinās (*Aristoph. Ach. 986-987; 995-999*). Viņš atceras, cik laimīgs bija, pirms tika piespiests dzīvei pilsētā (*Aristoph. Ach. 32-33*).

Kā miera pozitīvos aspektus Aristofāns nosauc mīlas priekus (*Aristoph. Ach. 1052*), svētkus (*Aristoph. Ach. 201-202*). Komēdija „Miers” bija pēdējā Aristofāna komēdija, kurā ar sentimentālām vērtībām tiek parādītas miera priekšrocības, kas norāda, ka tieši zemnieki bija tie, kuri visvairāk atbalstīja Nīkaja mieru 421.g.p.m.ē.¹⁹⁹ Katrā gadījumā, „Miers” parāda, ka tieši zemnieki ir tie, kuri gatavi darīt visu, lai tikai mieru izglābtu (*Aristoph. Pax 511*).

Pēc Pīlas notikumiem, zemnieki sāka atgriezties laukos, tomēr skaits nav bijis liels, jo „Jātniekos” Kleonam adresēts:

„Tev gan nerūp pavisam, Zevs liecinieks man, lai
viņš valdītu arkadu ļaudis,
Tik lai spētu tu laupīt un pilsētas spaidīt, un
kukuļus pieņemt, lai tauta
Kara burzmā un putekļu virpuļos neredz, cik

¹⁹⁸ LeBow, R. *The Tragic Vision of Politics: Ethics, Interests and Orders*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 71.

¹⁹⁹ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P. 90.

riebīga rīcība tava!
Tauta, badu un trūkumu ciezdama, skatās ar
atplestu muti pēc algas.
Ja nu atgrieztos viņa uz laukiem un uzsāktu
mierīgu darbu no jauna [...]” (*Aristoph. Equit. 802-805*)

(Tulk. A. Ģiezens)

Aristofāns uzskatīja, ka Kleons ļoti lielā mērā bija atbildīgs par kara turpināšanos, turklāt viņš atklāti saka, ka Kleona atbalstītāji ir tādi paši ādmiņi un tirgotāji kā viņš pats (*Aristoph. Equit. 852-854*), tā norādot uz radikālās demokrātijas atbalstītāju sociālo piederību zemākajām un nabadzīgākajām kārtām. Arī komēdijā „Miers”, kura uzvesta īsi pēc Kleona nāves, Aristofāns apgalvo, ka viņš nerimstoši cīnījies aizvestu cilvēkus no Kleona un ka pilsētai ir labāk, jo nelaimju cēlonis ir miris (*Aristoph. Ach. 266*). Pastāv viedoklis, ka Kleons negribēja pieļaut miera iestāšanos, jo tādā veidā viņa nelietīgās darbības būtu vieglāk identificējamās.²⁰⁰

Iespējams, ka Aristofāns tiešām ticēja, ka Perikls ir kara vaininieks. Tā, piemēram, „Aharniešos” viņš saka, ka Lakadeimonieši nemaz nav problēmas cēlonis (*Aristoph. Ach. 310*), viņš nespēj aizmirst to, ka tika pārkāpts Megariešu edikts un Aristofānam nedeļa mieru nežēlīgā blokāde, kādai pilsētniekus pakļāva Perikls (*Aristoph. Ach. 751; Pax 246-247*). Aristofāns turpina tematu ar triviālām norādēm uz Aspazijas, Perikla mīļotās, vainu kara izraisīšanā (*Aristoph. Ach. 524-527*). Arī „Mierā” redzam, ka dzirksteli kara sākumam piešķīlušī notikumi Megarā (*Aristoph. Pax 605-614*).²⁰¹ Aristofāns skaidri norāda, ka pie kara vainojami arī demagogi – tiesas sēdes un nauda dažādos veidos bija ilgā kara iesākuma cēlonis un tieši demagogi bija tie, kas šo ļaunumu iedibināja, un tieši tiesas bija tās, kas atņēma zemniekiem spēju pieņemt patstāvīgus lēmumus, tā vietā pakļaujoties demagoģijai (*Aristoph. Pax 619-624, 632-648*).²⁰²

Tautas sapulcē prātu nenodarbināja ar miera apcerēšanu, zināms, ka bija pilsoņi, kurus no tās izslēdza par priekšlikumu izteikšanu, kuri bija saistīti ar miera noslēgšanu (*Aristoph. Ach. 26-27, Lys. 13-15*). Pēc jau iepriekš apspriestās Pilas epizodes sekoja piedāvājumi miera noslēgšanai, tomēr tautas sapulcei prātu

²⁰⁰ Dorey, T. A. Aristophanes and Cleon. *Greece & Rome*, Second Series, Vol. 3, No. 2, 1956, P.133.

²⁰¹ Van Antwerp Fine, J. *The Ancient Greeks: A Critical History*. Harvard: Harvard University Press, 1983. P. 445-447.

²⁰² Turpat, P.481.

nodarbināja citas domas (*Aristoph. Pax 679*), jo Kleons par savu pastāvīgo darbu bija padarījis plānu uzvarēt karā un pabarot tautu, tomēr tā vietā, lai segtu augstās kara izmaksas, viņš nodarbojās ar naudas izspiešanu no sabiedrotajām pilsētām.²⁰³

Uz naudas vērtību tika likts nopietns uzsvars un ilgtermiņā tam bija visnotaļ graužoņas sekas. Nav šaubu, ka viens no argumentiem, kāpēc karš jāturpina, bija:

„Vai tagad miers mums vajadzīgs? Tu muļķi tāds!

Vai nav tie jutuši, ka zivis lētas mums?

Nav miers mums vajadzīgs! Lai karš vēl tupinās!” (*Aristoph. Equit. 670-673*)
(Tulk. A. Ģiezens)

Un vēl ļaunāk kļuva tad, kad atēnieši ļoti negribīgi apmeklēja tautas sapulces, jo par to nesaņēma samaksu, kas nepaliek Aristofāna nepamanīts (*Aristoph. Ach. 19-22, 170-173*). Samaksa tika ieviesta, sākumā kā apmaksātas teātra izrādes, vēlāk – ikdienas samaksa, lai pilsoņi sāktu apmeklēt tautas sapulces.²⁰⁴ „Vardēs” Aristofāns norāda, ka šī nauda lietderīgāk būtu tērējama kuģu būvē, nevis tiesnešu uzturēšanai, kas polisai nes vien nabadzību:

„Kad stipra flote būs tiem glābiņš vienīgais,

Kad bagātība tiem par nabadzību kļūs.” (*Aristoph. Ranae 1465-1466*)

(Tulk. A. Ģiezens)

Arī „Līsisratē” tiek norādīta naudas degradējošā daba:

„Vai tad naudas dēļ mēs karu sākam?

Tik naudas dēļ izceļas kari un jukas!” (*Aristoph. Lys. 488-490*) (Tulk. A. Ģiezens)

Jau pašā sākumā Aristofāns spēj skaidri formulēt to, kādam jābūt noslēgtajam. Jau „Aharniešos” viņš norāda, ka piecu gadu pamiers ir sagatavošanās tālākajam karam, desmit gadu miers – dod iespēju veidot militāras savienības, bet trīsdesmit gadu kara aizliegums uz zemes un jūrā ir labs un stabils miers (*Aristoph. Ach. 194-200*). Visi līgumi attiecīgajā laikā bija divpusēji un katrs līgums – pamiers vai miera līgums – tika parakstīts, lai iedibinātu mieru un padarītu brīvu satiksmi un tirdzniecību.²⁰⁵ Tomēr miera ekonomiskās priekšrocības tika skatītas no personīgā skatu punkta, šāds skatījums no valstiskā viedokļa kļuva aktuāls vien 403.g.p.m.ē.,

²⁰³ Harsh, P. W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944. P.286.

²⁰⁴ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P. 227.

²⁰⁵ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.235.

kad situācija kļuva akūta.²⁰⁶ Tomēr Aristofāns, tāpat kā viņa laika biedri filozofi, uz visu kara situāciju un tā iespējamajām sekām raudzījās plašāk.

Jau no paša sākuma Aristofāns norāda, ka viņam nepatīk tendence, kad cilvēki ļauj oratoru runām aizdarīt acis.²⁰⁷ Par to viņš runā „Jātniekos”, kad norāda uz Faeksa daiļrunību, kas viņu paglāba no nāves (*Aristoph. Equit. 1377-1380*). Aristofāns domā, ka Atēnās ir krietni par daudz oratoru (*Aristoph. Thesm. 529-530*), turklāt neuzskata, ka viņi pelnījuši komplimentus par savām spējām:

„Klusumu! Lai visi cieš klusi! Skatieties, kā viņa spļaudās!

Gluži kā orators pirms runas; šķiet, ka viņai ir daudz sakāmā.” (*Aristoph. Thesm. 381-81*) (Trans. J. Henderson)

Kā vēl kādu demagogu slikto īpašību Aristofāns nosauc atēniešu aizdomu pilno dabu, īpaši bailes no tirāniem. Šīs bailes prasmīgi izmantoja demagogi, lai saglabātu politisko varenību. Šis aspekts gan tiks apskatīts vēlāk, sakarā ar Aristofāna uzskatiem par oligarhiju.

Demagogu iespaidā, Atēnu demokrātija ar laiku kļuva par valsti, kurā valsts norises netika regulētas ar konkrētiem likumiem, bet gan ar ne īpaši labi pārdomātu tautas sapulces rīkojumu spēku, kas tika pieņemti ar balsojumu palīdzību.²⁰⁸ Aristofānam šī sistēma nepatika, viņš uzskatīja, ka šī ir Atēnu tradīciju nonievāšana un neapdomīga jaunu inovāciju ieviešana (*Aristoph. Eccl. 571-587*). Vēl ātrāk kā rīkojumi tika pieņemti, tie tika aizmirsi ievērot. Aristofāns komēdijā „Sievietes tautas sapulcē” min vairākus piemērus: sāls cenu samazināšana, bronzas monētu ieviešana Dekaleju situācijas dēļ, un īpašumu nodokļa paaugstināšana. Aristofāns ticēja, ka daudzi šādi lēmumi bija muļķīgi un tuvredzīgi, tomēr atzina, ka vairums situāciju beidzās atēniešiem labvēlīgi (*Aristoph. Nub. 587-589*).

²⁰⁶ Turpat, P. 219.

²⁰⁷ Hesk, J. *Deception and Democracy in Classical Athens*. Cambridge; New York [etc.]: Cambridge University Press, 2000. P.270-271.

²⁰⁸ Ostwald, M. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. University of California Press: Berkeley; Los Angeles, London: 1989. P.203-204.

2.4. Aristofāns – antidemokrāts?

Viss iepriekš aprakstītais ved līdz vienam slēdzienam, ka Aristofāns bija noskaņots pret demokrātiju. Tomēr jautājums, kas paliek atklāts – cik ļoti pret noskaņots viņš bija? Merijs norāda, ka Aristofāns organiski necieta demokrātiju, viņš uz to raudzījās kā uz negodīguma, vulgaritātes un juku personifikāciju.²⁰⁹ Ehrenbergs norāda, ka neviens no Aristofāna laika svarīgākajiem dzejniekiem vai rakstniekiem neaizstāvēja pēc-Perikla laika demokrātiju.²¹⁰ Un ir jāatzīst, ka demokrātijas forma tiešām bija trūkumu pilna. Aristofāns jūta, ka, ja pārvaldes formu īsti nav iespējams mainīt, tad atsevišķus tās elementus gan ir. Iespējams, ka Aristofāns būtu piekritis radikālajiem demokrātiem Perikla iesāktās politikas turpināšanu, tomēr problēma radās aspektā, ka viņš uzskatīja, ka Atēnu sabiedrotie tiek apspiesti pārāk skarbi.²¹¹ Jau iepriekš norādījām, ka Aristofāns sāpīgi uztvēra Atēnu nodarījumus Megarās 425.g.p.m.ē., kas nebija sabiedrotie, līdzīgi viņš jutās arī par Milosas notikumiem 415.g.p.m.ē. (*Aristoph. Aves 186*) Un tomēr Aristofāns pauda lepnumu, ka ir tik varenas polisas pilsonis - viņš par Milētiešiem runā kā par nodevējiem un komēdijā „Plūts” divas reizes atkārtoti teicienu: „Bija laiks, kad Milētieši bija drosmīgi.” (*Aristoph. Plut. 1002, 1075*) (Trans. J. Henderson). Galvenais Aristofāna mērķis bija apkarot Atēnu pagrimumu, nevis kavēt to varenību.²¹²

Aristofāns kā persona ir jāuztver gan kā ideālists, gan reālists, un attiecībā pret demokrātiju, viņš bija reālists. Tieši tāpēc viņš ne vien kritizēja demokrātiju, bet sniedza konkrētus priekšlikumus, kuri varētu to uzlabot. Pret karu viņš bija noskaņots pēc ideālistiskiem principiem, bet uztvēra to gluži reālistiski, un spēja akceptēt tā gaitu un notikumus, neatkāpjoties no pārliecības, ka vienīgais nopietnais un ilglaicīgais tā risinājums ir miera noslēgšana.

Aristofāns uzskatīja, ka karā jārikojas ar prātu, apdomīgi. Tā, piemēram, Boiotiju viņš uzskatīja par nopietnu draudu un ticēja, ka Atēnām jāsakauj šī pretiniece, lai vairs nebūtu jābaidās no tās atriebības. „Aharņiešos” rakstīts, par zemnieku, kurš dzīvo robeždēvē un sūdzas par to, ka Beotieši sagrābuši viņa mājas (*Aristoph. Ach. 1018-1023*). Lai arī šādai dižai uzvarai būtu vajadzīgi nopietni spēki,

²⁰⁹ Merry, W.W. (ed.) Notes. In: Aristophanes. *Wasps*. 2.ed. Oxford: Clarendon Press, 1893. P. ix.

²¹⁰ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.247.

²¹¹ Merry, W.W. (ed.) Notes. In: Aristophanes. *Wasps*. 2.ed. Oxford: Clarendon Press, 1893. P.ix.

²¹² Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.35.

Aristofāns turējās pie saviem uzskatiem un bija pret to, ka varētu tikt nolīgti trāķiešu algotņi, lai beotiešus uzvarētu, īpaši tāpēc, ka paši atēniešu karavīri nesaņēma pienācīgu samaksu. Bez tam, trāķieši sevi nebija parādījuši kā uzticīgus sabiedrotos, ko „Mierā” redzam apspēlētu mirklī, kas Trigaeus ir iepriecināts, kad uzzina, ka Spartai ar trāķiešiem ir līdzīga pieredze (*Aristoph. Pax. 283-286*).

Aristofānam bija ierosinājumi, kuri attiecās uz sauszemes operāciju komandēšanu. Komēdijās viņš norāda uz armijas un tās ģenerāļu deģenerāciju, ja salīdzina ar to, kāda tā kādreiz bijusi, tomēr par floti Aristofāns šādas piezīmes neizsaka, ko Hendersons skaidro ar faktu, ka pēc uzvaras, ko Atēnām spēja sniegt vien flote, neviens par jūrniekiem jokot neuzdrīkstējās, jo uzvara Aristofānam, patriotiskam atēnietim, bija svēta.²¹³ Nav pamata šo viedokli apšaubīt, turklāt tam par labu spēlē arī „Mierā” izteiktais mājiens, ka atēniešiem jāpauzē pretim jūrai, ja viņi tiešām grib miera atjaunošanu (*Aristoph. Pax. 506-507*).

Labi saprotot to, ka Aristofāns bija demokrātijas kritiķis, svarīgi secināt, vai viņa kritika tiešām bija pamatota. Un tā kā radikālais demokrāts, demagogs Kleons un viņa īstenotā politika bija tā, kura izpelnījās vislielāko Aristofāna kritiku, šī jautājuma atbilde rodama tieši Aristofāna kritikā par Kleonu. Šajā sakarā Merijs norāda, ka apsūdzības, kuras Aristofāns izvirza pret Kleonu, pēc savas dabas ir tādas pašas, kādas demagogi izvirzīja pret saviem oponentiem, līdz ar to Aristofāns ne tik daudz pārspīlē Kleona lomu, cik izveido paradoksālu situāciju, pret Kleonu izmantojot viņa paša demagoģijas ieročus. Desinieks, kurš izvirzīja visnotaļ paradoksālas apsūdzības, ir tāds pats „Kleons”, kurš apsūdz citu amata brāli jeb citu „Kleonu” paša metodēm. Lieliski tas redzams „Jātņiekos”, kur Kleons aizstāv mieru kā pēdējo risinājumu (*Aristoph. Equit. 642-669*).²¹⁴

Līdz noteiktai robežai, Aristofāna uzbrukumi Kleonam bija pamatoti, jo Kleons bija vulgārs, pašpārlicināts, bet pēc nāves atstājis lielu bagātību, kuru diez vai nopelnīja godīgi.²¹⁵ Nauda un mantkārība mainīja demokrātiju un Kleonu uzskatīja par tā visa aizsācēju. Aristotelis pareizi secina, ka Kleons bija pirmais, kurš izprata tās

²¹³ Henderson, B.W. The great war between Athens and Sparta: a companion to the military history of Thucydides. Macmillan & Co, 1927. P.123.

²¹⁴ Merry, W.W. (ed.) Notes. In: Aristophanes. Knights. 2nd ed. Oxford: Clanderon Press, 1895.P. 6., 8., 11-12.

Pieejams: <http://archive.org/stream/knights00arisuoft#page/57/mode/1up> [aplūkots:14.05.2012.]

²¹⁵ Henderson, B.W. The great war between Athens and Sparta: a companion to the military history of Thucydides. P.176.

instinktīvās vēlmes un, šos instinktus apmierinot, uzpirka tautu (*Aristot. Ath. Pol.* 28. 3).

Kleonam par labu jāatzīst, ka viņa politika bija atklāta un tika atklāti praktizēta – viņš nemēģināja noliegt, ka, viņaprāt', klasiskā, mērenā demokrātija nav spējīga vadīt impēriju ar daudziem sabiedrotajiem un pakļautajām polisām, jo ir pārāk sentimentāla un cilvēcīga, viņš uzskatīja, ka šajā situācijā, impērijas pārvaldīšanai nepieciešams terors un bardzība, kas arī tika īstenots.²¹⁶ Un, par spīti tam, ka Aristofānam šī bardzība nepatika, nav noliedzams, ka ne gluži šis aspekts kalpoja par pamatu uzbrukumiem Kleona politikai, kas būtu izvērties pretēji, ja nežēlīgās politikas dēļ būtu uzliesmojis kāds sašutums tautas vidū.²¹⁷ Turklāt, jau minēts, ka pie Atēnu neveiksmēm, Aristofāns vainoja ne vien Kleonu, bet arī pašu tautu, to saucot par viegli maldināmu un apkrāpjamu, tomēr šādas Aristofāna frāzes zaudē nozīmību, kad Tukidīds atstāsta Kleona runu, kurā viņš saka: „Jūs esat glaimu verdzībā un sēžat kā klausītāji sofistu sarīkojumā, nevis kā valsts padomnieki,” (*Thuc. Hist.* 3.38.7.) tādēļ būtu nepareizi teikt, ka viņš tautai teica tikai to, kas tai bija tīkams, kā to uzsver Aristofāns.

Tas, ka Aristofāns uzbruka demokrātijai, nav apšaubāms. Droši apgalvojams arī tas, ka šie uzbrukumi bija visnotaļ pamatoti. Lai arī atsevišķus secinājumus par Aristofāna politiskajiem uzskatiem būtu iespējams izdarīt jau tagad, svarīgi ir iepazīt arī Aristofāna uzskatus par otru politisko sistēmu – oligarhiju, kura veidoja demokrātijas opozīciju Atēnās. Bez ieskata tajā, secinājumi par Aristofāna anti-demokrātiskajiem uzskatiem un to nopietnību būs vien minējumi.

²¹⁶ Henderson, B.W. The great war between Athens and Sparta: a companion to the military history of Thucydides. P.177.

²¹⁷ Merry, W.W. (ed.) Notes. In: Aristophanes. *Knights*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1895.P. 7.

3. ARISTOFĀNS UN OLIGARHIJA

Par Aristofāna uzskatiem un saistību ar oligarhiem kas ir oligarhi vispār ir dažādi viedokļi, kuri turpmāk tiks aplūkoti, tomēr viegli novērot, ka pati komēdijas iedaba neļauj kādu no tiem pieņemt kā pilnībā pareizu. Šķiet, ka bieži saistībā ar Aristofānu un oligarhiju rodas pārpratumi tādēļ, ka pētnieki cenšas apvienot visas zināmās politiskās detaļas ar dažām specifiskām un ne vienmēr politiskām detaļām, kuras nebūt nav tik nozīmīgas, kā sākotnēji liekas, aizmirstot pievienot cilvēcisko faktoru. Iespējams, ka turpinājumā, kāda no šīm detaļām izkristalizēsies.

Viens no ierastiem sarežģījumiem izriet no vecā Solona likuma, kurš liedz pilsonim atturēties no partijas politikas (*Ath. Pol.* 7.3-7.4). Tātad, Aristofāns bija vai nu demokrāts vai nu oligarhs. Tomēr kopš Solona laika Atēnu politika piedzīvoja pārmaiņas un, lai arī mērenie politiķi Atēnās bija gluži vai ārpus likuma, fakts nemainās – šādi mērenie politiķi bija visnotaļ liels skaits; arī pats Solons tāds bija.²¹⁸

3.1. Oligarhija

Atēnieši visas valsts pārvaldes sistēmas iedalīja demokrātijās un oligarhijās. Arī Tukidīds Peleponēsas karu uztvēra kā cīņu starp demokrātiju un oligarhiju - sacensību starp brīvo tautas valdību Atēnās un stingro, militāro Spartas aristokrātiju (*Thuc. Hist. III.82.1*). Atēnās likumsakarīgo evolūciju, kurai būtu jāved no aristokrātijas un tirānijas uz oligarhiju, iztraucēja Solona un Kleistēna veicinātais demokrātijas uzplaukums. Sākuma stadijā demokrātija pēc dabas bija visnotaļ aristokrātiska, jo lielā mērā kalpoja vecās aristokrātijas interesēm. Rezultātā tā bija tāda pārvaldības forma, ar kādu bija apmierināti Tukidīds, Platons un Aristotelis.²¹⁹ Tā kā Grieķijā konstitucionālās tendences sliecās intensificēt vai nu oligarhisku, vai demokrātisku pārvaldi, tad Atēnās, kā jau zināms, demokrātija ņēma virsroku. Ar flotes palīdzību, Temistokls politikā iesaistīja zemāku klašu pilsoņus, bet Perikla valdības laikā vecā

²¹⁸ Lewis, D., Moore, K. *The Origins of Globalization*. Oxon; New York: Taylor & Francis, 2009. P. 130-131; Ehrenberg, V. *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC*. Oxon, New York: Taylor & Francis, 2010. P.56-59.

²¹⁹ Sīkāk par politisko formu un avotiem runā: Yunis, H. *Taming Democracy: Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. Ithaca: Cornell University Press, 1996. P. 22-26.

aristokrātija, pēc īsas atjaunatnes Tukidīda²²⁰ laikā, pavisam zaudēja savu ietekmi ostracisma kārtā 443.g.p.m.ē.²²¹ Formāli oligarhijas politiskā ierobežotība pārtapa demokrātiskā vienlīdzībā Perikla vadībā, tomēr realitātē cīņa starp demokrātiem un oligarhiem turpinājās vēl ilgi.

Oligarhija burtiski nozīmē „nedaudzu cilvēku vara”, arī aristokrātija nozīmēja ko līdzīgu tomēr, ja aristokrāti balstījās uz personīgajiem nopelniem un tradīcijām, tad oligarhi par pamatu uzskatīja bagātību (*Plat. Leg. VIII 550c -551b*) – viņi uzskatīja, ka, tā kā viņi maksā valstij lielus nodokļus, viņiem no tās jāgūst lielāka uzticība.²²² Ja tirdzniecības apsīkums, kurš nesa peļņu, būtu apsīcis, tad vecā oligarhija vēl varbūt spētu noturēt pozīcijas uz tradīciju pamata, bet problēma radās tajā brīdī, kad bagātība kļuva par faktoru, kurš nodrošināja piederību aprindām. Un tad, kad vecā aristokrātija nosodīja naudas pārspīlēto nozīmi, oligarhija vairs nespēja no savām aprindām izslēgt bagātos amatniekus un tirgotājus. Lai vai kā, tomēr zināms – kā oligarhi, tā aristokrāti ar nicinājumu izturējās pret vienkāršo tautu. Viņi uzskatīja, ka ir morāli pārāki (*Ps. Xen. Ath. Pol. 1.5-7*). Oligarhi no vecās aristokrātijas pārņēma arī atsevišķus politiskās pārlicības stūrakmeņus. Svarīgi atzīmēt, ka šo morālo statūtu izmantošana konstitucionālo formu apzīmēšanai radīja sajukumu grieķu politiskajā terminoloģijā, jo katra partija sev un saviem pretiniekiem izvēlējās tādus apzīmējumus, kuri izcēla pašu priekšrocības.²²³

Zināmā mērā oligarhija bija vecās aristokrātijas deģenerācijas rezultāt, kuru radīja sociālās un ekonomiskās pārmaiņas, kā arī demokrātijas politiskās perspektīvas. Tomēr oligarhi bija ambiciozi un uzņēmīgi, nebaidījās no pārmaiņām, kas bija pretstats vecajai aristokrātijai, kuri bija ļoti konservatīvi, lēni un uzmanīgi.²²⁴

Nīkijs bija viens no vecajiem aristokrātiem, kurš Atēnu politikā darbojās samērā ilgu laiku, un bija viens no tiem, kurš balstījās uz tradīciju stiprā pamata. Nīkijs bija spējīgs novērst daudzas demokrātijas sākumposma kļūdas, tomēr viņam nepiemita Perikla politiķa talanta, kas ļautu ieviest ilgtspējīgu pārvaldību, turklāt – oligarhi

²²⁰ Ne vēsturnieks – oligarhu līderis, kurš attiecīgajā laikā šķita vienīgais, kurš būtu spējīgs pārvaldīt Atēnas.

²²¹ Ehrenberg, V. *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC*. Oxon, New York: Taylor & Francis, 2010. P. 188.

²²² Bevir, M.(ed.)*Encyclopedia of Political Theory*. London, Singapore [..]etc.: SAGE, 2010. P. 984-985.

²²³ Whibley, L. *Greek Oligarchies: Their Character and Organisation*. London: Methuen & Co, 1896. P.35-44. Pieejams: <http://archive.org/details/greekoligarchie01whibgoog> [aplūkots: 19.05.2012.]

²²⁴ Donovan, J. etc. *People, Power, and Politics: An Introduction to Political Science*. 3.ed. Lanham: Rowman & Littlefield, 1993. P.46.

nebija apmierināti ar Nīkija darbību. Oligarhu partijas reālais spēks koncentrējās dažu vīru rokās, kuri turējās atstatus un gaidīja izdevīgu brīdi politiskajai rīcībai. Tiek uzskatīts, ka viens no šādiem „atstatus” oligarhiem sarakstīja politisko pamfletu, kuru pazīst kā „Atēnu konstitūciju”, kurā viņš ironiski parāda savas pretenzijas pret demokrātisko konstitūciju. Viņš sūdzas, ka prastajai tautai tiek dota priekšrocības pār aristokrātiem un apgalvo, ka tajā atrodams ļaunums, haoss un vienaldzība.

Pamatojoties uz viņa teikto, viss, ko cilvēki vēlas ir vara un brīvība, viņiem nerūp, cik nepareiza ir politiskā pārvalde. Šis pamflets labi parāda vispārējo oligarhu attieksmi.²²⁵

Paši oligarhi dalījās vairākās frakcijās jeb slepenās apvienībās. Labi redzami šajās apvienībās bija tādi vīri kā Antifons, Frīnihs un Peisandrs, kuri kļuva par oligarhiem vēlāk kara laikā, bet publiski turpināja uzdoties par demokrātiem. Svarīgākais šo apvienību mērķis bija kopīgi aizsargāties no tiesām. Jau iepriekš tika parādīts, kādēļ šāda aizsardzība bija vajadzīga.²²⁶ Šajā brīdī līdz intrigām pret demokrātiju atlika mazs solis. Nepagāja ilgs laiks, līdz viņi skaitījās visefektīvākā opozīcija Atēnu valdībai. Ekstrēmie oligarhi bija nodevēji, kuri pat bija gatavi padoties Spartai, lai atgūtu savas neapstrīdamās privilēģijas, no kurām galvenā – būt vienīgajam vadošajam spēkam Atēnās. Šī mērķa sasniegšanai viņi pina intrigas ar antidemokrātiskajām frakcijām dažādās Atēnu pakļautajās un sabiedrotajās polisās un reizēm pat ar Spartu (*Thuc. Hist. 6.27; Hist. 60.1; Hist. 61.1; Hist. 8.90-91;*).²²⁷ Jānorāda, ka augstākajos slāņos bija tendences atdarināt spartiešus izturēšanās, runas un ģērbšanās veidā, arī pievērsties līdzīgi askētiskam dzīvesveidam, kādu tie piekopa (*Plat. Leg. IV.706-707*).

Bija arī citi, ne tik galēji pārliecināti oligarhi. Šī cīņa starp galējiem un mērenajiem oligarhiem turpinājās vēl ilgi, īpaši oligarhu revolūcijas laikā 411.g.p.m.ē. Analizējot Aristofāna attiecības ar oligarhiem, svarīgi atcerēties, ka oligarhu starpā arī bija viedokļu atšķirības. Turklāt, šīs atšķirības izpaudās dažādi, attiecīgi – lai arī daži oligarhi ļoti atgādināja vecos aristokrātus, lielākā daļa no tiem uzskatīja, ka Nīkija

²²⁵ Aranda, T. *Democracy and Revolution: The Athenian Political System and the Anglo-American Constitutional Struggle*. Chicago: University of Illinois, 2008; P.41-42; Rhodes, J.P. *A History of the Classical Greek World: 478 - 323 BC*. 2.ed. Chichester: John Wiley & Sons, 2011.P.113-114.

²²⁶ Skat. 2.2.apakšnodaļu.

²²⁷ Calhoun, G. M. *Athenian Clubs in Politics and Litigation*. New York: Ayer Publishing, 1970. P.144-145.

neveiksmīgās darbības principi būtu jāatdzīvina.²²⁸ Inovācijas tika vairāk vai mazāk brīvi pieļautas atkarībā no tā, cik lielā mērā modernās filozofijas, izglītības, sociālās un ekonomiskās tendences ietekmēja pašu oligarhu. Arī vecums bija svarīgs faktors.

3.2. Aristofāns un oligarhi

Jauno aristokrātu starpā vissvarīgākie piederēja jātņieku²²⁹ rindām, kas veidoja noteiktu klasi, ne tikai militāru, kā varētu spriest pēc nosaukuma, bet arī sociālu, politisku un finansiālu. Tā kā viņi sociāli piederēja pie vienas klases, pašsaprotams, ka viņi pārņēma oligarhu politisko attieksmi. Bet viņu vecuma vīriešiem bija dabīgi ne tik nopietni skatīties uz politiku un pieņemt dažādas inovācijas, pret kurām viņu tēvi būtu izturējušies ar piesardzību. Mēs varam pieņemt, ka Aristofāns šos jaunos aristokrātus uzskatīja par radniecīgiem ne tikai tāpēc, ka viņu sociālās aprindas bija vislabāk izglītotas, tādējādi jaunajam komēdiju autoram sniedzot intelektuāli piemērotu vidi, bet arī tāpēc, ka šāds dzīvesveids viņam vajadzētu būt patikušam, ko varam noprast pēc viņa radīto komēdiju dabas. Jaunajiem aristokrātiem patika izpriecās, tie jutās brīvi savā garā un runās.²³⁰ Iespējams, ka biedrošanās ar šādiem vīriem, bija tā, kas ietekmēja Aristofāna daiļradi, tāpēc interesanti izpētīt, kā komediogrāfs veidoja kontaktus ar aristokrātiem.

Komēdijā „Jātņieki” Aristofāns saka: „Taču turējās viņš viens uz skatuves droši gan izsvilpts, gan uzslavu guvis” (*Aristot. Equit. 540*) (Tulk. A. Ģiezens), tādēļ ir pamats domāt, ka savu karjeru viņš uzsāka kā aktieris. Aristofāna komēdijās atsevišķas detaļas ir tik specifiskas un tik precīzi aprakstītas, ka tas liek domāt, ka viņš pats tās kādreiz bija izdzīvojis, vai vismaz bijis tādu cilvēku sabiedrībā, kas to bija darījuši. Tajā laikā visticamāk nebija tādu komēdijas speciālistu, bet bija samērā liels ar komēdiju saistīto cilvēku loks. Nav šaubu, ka tieši caur šo komiķu pasauli, Aristofāns iepazinās ar aristokrātiem.²³¹ Tomēr, nav izslēgts, ka sīri pats Aristofāns

²²⁸ Calhoun, G. M. *Athenian Clubs in Politics and Litigation*. New York: Ayer Publishing, 1970. P. 19-22; Whibley, L. *Greek Oligarchies: Their Character and Organisation*. London: Methuen & Co, 1896. P.95.

²²⁹ Jaunie Atēnu aristokrāti, lielie zemes īpašnieki, kuri kalpoja atēniešu karaspēkā jātņiekos.

²³⁰ Ostwald, M. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. University of California Press: Berkeley; Los Angeles, London: 1989. P.230-237.

²³¹ Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London: Maximilian & Co, 1909. P.12. Pieejams: <http://archive.org/stream/aristophanespoli00croiuoft#page/n7/mode/2up> [Skat. 16.05.2012.]

bija aristokrāts, kurš šajās aprindās bija iesaistīts jau kopš dzimšanas un ta bija viņa dabiskā vide.

Jaunie aristokrāti apvienību sanāksmēs dzirdēja visas jaunākās politiskās teorijas un viedokļus. Turpmākā dabiskā rīcība bija nedaudz pārspīlēt jauniegūtās ziņas, kas ar laiku pārvērtās tenkās, kurām komediogrāfi pievienoja saturu un pārvērtā komēdijās, kuras izrādīja publiski. Patiesībā, šādas baumas publiski varēja atkārtot tikai zem komēdijas maskas.²³² Tomēr, nebūtu pareizi bez ierunām pieņemt, ka Aristofāna komēdija vai komēdijas vispār bija oligarhijas rupors, kā arī to, ka, tā kā komēdija sākās no baumām, kuras sākās oligarhu apvienībās. Tik pat labi komēdiju autoriem varēja būt izdevīgi atturēties no šādiem uzbrukumiem bagātajiem oligarhiem, kaut vai tikai tāpēc, lai neizraisītu šo oligarhu nelabvēlību, kas varēja izpausties dažādos veidos. Bez tam, Aristofānam varēja būt nepieciešama patronāža, lai nodrošinātu rekomendācijas arhontam, kurš apmaksāja komēdiju koru izdevumus.²³³ Bet jāatzīst, ka Aristofāns savās komēdijās demonstrēja neatkarīgu viedokli par politiku. No visām komēdijām, kuras ir saglabājušās, teju visās ir manāmas antidemokrātiskas iezīmes, bet, kur tās nevar piedēvēt viņa politiskajam skatījumam, kurš Aristofānam varētu būt neatkarīgs no piederības partijai, tās var piedēvēt viņa jaunībai, tendencei pārspīlēt, kā arī jaunības nesavaldībai. Nedrīkst aizmirst, ka Aristofāns bija gluži jauns, kad viņš sarakstīja komēdiju „Miers”, pēdējo no viņa izteikti politiskajām lugām. Vadoties pēc viņa vēlākajām komēdijām, ir liela iespēja nepareizi interpretēt Aristofāna jau nobriedušo politisko nostāju. Iespējams, ka visvieglākais veids, kā identificēt Aristofāna nostāju, ir apskatīt dažus oligarhijas principus un salīdzināt tos ar Aristofāna politiskajiem paziņojumiem un norādēm.

Divi galvenie principi, uz kuriem balstījās Aristoteļa konstitūcija, bija politiskā darbība bez algas un tiesību ierobežojumi. Zemākajām sabiedrības klasēm vajadzēja liegt jebkādas politiskās tiesības un varu koncentrēt Tautas sapulces rokās, kurai būtu tiesības ievēlēt izpildorgānu (*Aristot. Ath. Pol. 29.5; 30.1.*).²³⁴ Bet zināms, ka tad, kad šos principus 411. gada revolūcijā pārbaudīja praksē, divas galvenās apvienības – ekstrēmisti un mērenie – nespēja atrast kopsaucēju. Šīs nesaskaņas palīdzēja atjaunot

²³² Harriott, R.M. *Aristophanes, Poet & Dramatist*. Kent; Sydney: Taylor & Francis, 1986. P.57-58; Markovits, E. *The Politics of Sincerity: Plato, Frank Speech, and Democratic Judgment*. Philadelphia: Pennsylvania State University Press, 2008. P. 59-61.

²³³ Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London: Maximilian&Co, 1909. P.18-19.

²³⁴ Ostwald, M. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. University of California Press: Berkeley; Los Angeles, London: 1989. P.374.

demokrātiju ne vien 411.g.p.ē., bet arī pēc trīsdesmit vīru tirānijas. Šie notikumi ir jāpatur prātā, pētot Aristofāna uzskatus par oligarhiju.

Jāatzīst, ka oligarhiem uz īsu brīdi izdevās ņemt virsroku Atēnās tādēļ, ka zināmā mērā demokrātija pati tiem palīdzēja, jo krīzes laikā pēc sakāves Sirakūzās, (413.g.p.m.ē.) atēniešiem likās, ka tiem nepieciešams mazāks un nemainīgāks pārvaldes orgāns kā Piecsimt vīru padome, lai vadītu pilsētas ikdienu, tādēļ tika radīta desmit vecāko probūlu padome (*Diod. 12.75.4*).²³⁵ Probūliem, starp tiem Sofoklam²³⁶ un Teramēnam, tika uzticēts sagatavot priekšlikumus un piedāvājumus, kurus iesniegt apspriešanai Piecsimt vīru padomei vai Tautas sapulcei. Saprotams, ka maģistrāts pēc būtības bija oligarhisks (*Thuc. Hist. 8.1.3*). „Līsistratē” Probūls parādās Līsistrates priekšā kā pats savu uzskatu pārstāvis (*Aristoph. Lys. 387-398, 403-430*), nevis citu uzskatu paudējs. Aristofāna viedokli par viņu varam noprast pēc iespaida, ko viņš rada – Probūls neizrāda nekādu iniciatīvu, kamēr Līsistrate nenorāda rīcības virzienu.²³⁷ Arī iepriekš „Aharniešos” Aristofāns ļauj Megārietim izteikt dažas ne pārāk glaimojošas piezīmes par probūliem Megārā (*Aristoph. Ach. 754-756*). Liekas, ka Aristofāns piekrita tiem, kuri uzskatīja, ka probūli bija pārāk veci lai veiktu ko noderīgu un ka tiem bija jābūt jaunākiem vīriem.²³⁸ Bet, pat pieņemot, ka Aristofāns nebija pozitīvi noskaņots pret probūliem, fakts, ka viņi atbalstīja sākotnēju reformu kustību Atēnās, nepierāda to, ka Aristofāns bija pret oligarhiem kā tādiem. Daudzi citi, ieskaitot mērenos oligarhus un intelektuāļus, arī atbalstīja šo kustību. Pat demagogs Peisandrs,²³⁹ bija gatavs pievienoties oligarhiem, kad redzēja tuvojamies revolūciju.

Trīsdesmit vīru padome – desmit probūli un divdesmit politiķi – izveidoja jauno valdību. Demokrātijas nodrošinātās konstitucionālās tiesības tika likvidētas, ienākumi tikai novirzīti kara vajadzībām, aktīvā pilsoniskā līdzdalība tika limitēta līdz pieciem tūkstošiem – tiem, kuri varēja kalpot valstij bez atlīdzības; kā arī – tika izveidota četršimt vīru padome. Pēc izgāšanās Samosā, četršimt vīru padome pārņēma visu varu

²³⁵ Ostwald, M. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. P.338-343.

²³⁶ Visticamāk, ka traģēdiju autoram (497. vai 496. g. p.m.ē. – 406. g. p.m.ē.)

²³⁷ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.46.

²³⁸ Jameson, M.H. Sophocles and the Four Hundred. *Historia* 20, 1971. P. 545. Pēc: Ostwald, M. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. University of California Press: Berkeley; Los Angeles, London: 1989. P.341.

²³⁹ Aristofāns „Līsistratē” izrāda savu nepatiku pret Peisandru: „Tikai tāpēc, lai Peisandrs un amata vīri jo vairāk var ieraust sev mantas, visur ķildas tie rada ik dienas [...]” (*Aristoph. Lys. 490-491*), tomēr autors nenorāda, pie kādas kustības – demokrātiem vai oligarhiem Peisandrs pieder.

un vairs nesusauca Tautas sapulci (403.g.p.m.ē.). Četrsimt vīru padomes darbs bija izgāšanās, Atēnieši sajuta atvieglojumu, kad Teramēnam izdevās atjaunot Tautas sapulces darbību. Turklāt svarīgi pieminēt, ka mērenie oligarhi pretstatā galējiem, nejuta nekādas šaubas, ka būtu jānotiek vēlēšanām. Viņi uzskatīja, ka pati polisa būtu jāvada īpaši izglītotiem cilvēkiem, kuri varētu turēt varu turīgākās sabiedrības ietvaros, no pārvaldes sistēmas izslēdzot nabadzīgākos slāņus, tomēr pārstāvēt arī šo nabadzīgāko slāņu intereses.²⁴⁰

Doma, ka pie varas vajadzētu būt īpaši izglītotiem cilvēkiem, rada jaunu jautājumu – kāda izglītība padarītu cilvēkus īpaši kompetentus un kādu efektu jaunā Aristofāna laika izglītība atstātu uz aristokrātiskajiem standartiem? Daži no oligarhiem bija noskaņoti pret sofistu jauno mācību un pastāvēja uz tradīciju nemainīgumu. Patiesībā, oligarhi centās sev palīdzēt, piesaucot tradīcijas un pārbaudītas vērtības. Oligarhi nodibināja valdību, izliekoties, ka atjauno veco, Perikla laika demokrātiju. Bet vairāki oligarhi, pārsvarā gados jaunie, jau bija jaunās mācības iespaidoti. Un Aristofāns, kurš pie tiem piederēja, noteikti bija pārņēmis daudzas jaunās idejas, kas tobrīd nāca modē.²⁴¹ Tas pierādāms gluži vienkārši - izlasot kādu no Aristofāna komēdijām. Viņa delikātā apiešanās ar Taisnību un Netaisnību komēdijā „Mākoņi” kā arī viņa literārais kriticisms „Vardēs” noteikti parāda, ka viņš ir pārņēmis vērtīgāko daļu no jaunās sofistu mācības. Tomēr šī darba kontekstā nav svarīgi, vai Aristofāns guva labumu no jaunās mācības, bet gan saprast, cik lielā mērā Aristofāns šo jauno mācību atbalstīja un attiecīgi, cik lielā mērā viņš apzinājās šīs mācības ietekmi uz Atēniešiem.

Sofistu mācības parādīšanās demokrātijas uzplaukuma laikā pilnībā izmainīja aristokrātu izglītības procesu. Mīlestība pret valsti, ģimeni, likumiem un dieviem bija kļuvusi par tradīciju, kuru līdz tam bija apguvuši visi aristokrāti. Jaunā zinātniskā zinātkāre lika apšaubīt šīs tradīcijas un šāda ļoti strauja morālās stājas atslābināšanās šokēja vecos, konservatīvos aristokrātus.²⁴² Viņi kļuva liecinieki tam, ka cilvēku instinktīvā cieņa pret tradīcijām, uz kuru aristokrātija tik ļoti paļāvās un lielā mērā tieši tās dēļ pastāvēja, tika vājināta; viņi arī redzēja, ka jaunie oligarhi savā

²⁴⁰ Welbank, F.W., Charlesworth, M.P., Boardman, J. *The Cambridge Ancient History*. Vol. 5. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. P. 339.

²⁴¹ Ostwald, M. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. University of California Press: Berkeley; Los Angeles, London: 1989. P. 258

²⁴² Cubberley, E.P. *The History of Education*. Whitefish: Kessinger Publishing, 2004. P.36-38.

aizņemtībā, lai atgūtu kādreizējo aristokrātijas politisko varu, šo faktoru neņēma vērā, tādēļ ņēma iniciatīvu savās rokās un centās novilcināt neapturamo: 433.g.p.m.ē. „Diopeits iesniedza Tautas sapulcei ierosinājumu, ka pie atbildības jāsauc visi, kas neatzīst dievus un upurus vai arī māca par debesu parādībām” (*Plut. Per. 32*) (Tulk. G. Lukstiņš). Galējiem oligarhiem zinātne un bezdievība bija kļuvuši par sinonīmiem. Savukārt, oratora māksla, kura bija kļuvusi praktiski par vienīgo veidu, kā sagatavoties karjerai politikā un kuru pasniedza sofistī, Krītijs aizliedza.²⁴³ Tādējādi kļūst redzams, ka aristokrātijas konservatīvā daļa nostājās pret jauno mācību.

Jautājums, kurš kļūst aktuāls ir un uz kuru turpmākajā darba gaitā jārod atbilde ir, vai Aristofāns nostājas ziņā piederēja šai konservatīvajai aristokrātu daļai, vai arī viņš pieņēma jaunāko un plašāk domājošo aristokrātu viedokli?

3.3. Aristofāns un oligarhija

Historiogrāfijā bieži tiek uzskatīts, ka Aristofāns bija seno tradīciju veicinātājs. Tā, piemēram, Mauriss Kroisē norāda, ka nebija otra tāda vecā kaluma atēnieša, kāds bija Aristofāns. Kroisē uzskata, ka pret Eiripīdu, Sokrātu, Lamahu un Kleonu vērstie apvainojumi bija Aristofāna prettrieciens jaunajām kustībām un to izpausmēm sabiedrībā.²⁴⁴ Viņš Aristofānu pieskaita pie tradīciju kopējiem, kurš aizstāv savu politiku pret tiem, kuri Aristofāna uztverē nodara tai ļaunu. Tomēr vispārējais priekšstats par komēdijām neļauj piekrist Kroisē viedoklim. Tas gan nenozīmē, ka Aristofāna komēdijām nebija konkrēts uzdevums (jāatceras, ka komēdija no traģēdijas bija pārņēmusi tās izglītojošo funkciju), tomēr diez vai Aristofāns par tādu uzstādīja vecās kārtības atjaunošanu. Turklāt, loģiski būtu, ja Aristofāns, kurš aizstāv senās tradīcijas, līdzīgi attiektos arī pret vecāko paaudzi, tomēr Arnolds Gomms ļoti trāpīgi norāda, ka „izlasot komēdijas, viena lieta kļūst skaidra: vecākā paaudze, kur vien tā parādās, un pat tad, kad to apraksta kā drosmīgos Maratonas kaujas karavīrus, allaž tiek parādīta kā vai nu pretējā pusē atrodošās vai pati kalpo kā pretējā puse, kurai Aristofāns uzbrūk.”²⁴⁵ „Aharniešos” veco koris ir pret pamieru ar Spartu, „Jātniekos” Kleons sauc vecos hēliastus palīgā (*Aristoph. Equit. 255-257*), kamēr Aristofāna

²⁴³ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.25.

²⁴⁴ Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London:Maximilian&Co, 1909.P.26-27.

²⁴⁵ Gomme, A.W. *Aristophanes and Politics*. *The Classical Review*, Vol. 52, No. 3, 1938, P.99.

draugi ir jātnieki jeb jaunie aristokrāti, „Mākoņos” Feidipids ir pret sistēmu, kuru atbalsta viņa tēvs Strepsiads, „Lapsenēs” jaunā paaudze atklāj vecās paaudzes muļķību, „Līsistratē” vecie vīri atbalsta karu, tomēr jaunās idejas aizstāvji beigās triumfē, tomēr tas nenotiek tādēļ, ka vecie vīri piekāptos, bet gan tādēļ, ka Līsistrates plāns gūst panākumus.²⁴⁶

Jau iepriekš, apskatot Aristofāna biogrāfiju, tika norādīts, ka Aristofāns, lai arī bija Atēnu pilsonis, bija nācis no netālu esošā Kidatēnu dēma, kas nozīmē, ka principā nebija pilsētnieks. Viņa mīlestība pret laukiem un zemniecības aizstāvēšanas iezīmes komēdijās liek noprast, ka viņš pats bijis piederīgs pie zemniecības aristokrātijas slāņa. Ir svarīgi norādīt, ka jaunās tendences izglītībā atstāja lielu iespaidu uz demokrātijas ne-aristokrātisko daļu²⁴⁷ un tās nepareiza pielietošana radīja tādus politiķus kā Kleons, kaut pats Kleons bija pret jauno kustību (*Thuc. Hist. 3.38.4*).²⁴⁸ Vecā kaluma konservatīvie aristokrāti, kāds bija arī Nīkijs, kļuva vien par tradīciju reprezentatīvo daļu, jo jaunā veida izglītība veicināja patiesas cieņas zudumu pret tradīcijām, tie, kas pie tām turējās bija jau minētā zemniecības aristokrātija. Tomēr daudzi aristokrāti saprata, ka viņu kārta izzudīs, ja vien tie nepieņems drastiskus mērus. Viņi arī aptvēra, ka nespēs cīnīties par tradīciju stiprināšanu un atjaunošanos, jo starp viņiem un jaunās kustības pārstāvjiem nebija starpnieka. Tādēļ daudzi bagātie aristokrāti sponsorēja sofistus, un demokrātiem atdarīja ar viņu pašu metodēm. Tā Viktors Ehrenbergs trāpīgi norāda, ka Aristofāns, kurš pret demokrātijas stāvokļa pasliktināšanos un šī stāvokļa izraisītājiem cīnījās, pats bija demagogs.²⁴⁹ Tieši tādēļ daudzi aristokrāti nebija Aristofāna aizstāvamo sarakstā. Bija arī tādi aristokrāti, kuri nepakļāvās jaunajām tendencēm, bet tik pat labi to varēja arī darīt, jo viņu efektivitāte tagad bija nenozīmīga. Demokrātija pašā pamatā nebija nekas vairāk kā masa neizglītotu zemnieku bez vadoņa, kurš viņus vadītu un morāli atbalstītu (*Ps. Xen. Const. Ath. 1.5-8*).

Aristofāns bija pārāk izglītots un gudrs, lai vēlētos seno tradīciju atjaunošanos, jo saprata, ka tas ir noiets etaps, kura atjaunošanās iepriekšējā formā reāli nebūtu iespējama, jo jaunās tendences un progress jau bija sabiedrībā ienesušas

²⁴⁶ Gomme, A.W. Aristophanes and Politics. *The Classical Review*, Vol. 52, No. 3, 1938, P.99-100.

²⁴⁷ Tiem, kuri nepiederēja pie zemniecības aristokrātijas.

²⁴⁸ Karavites, P. *Capitulations and Greek Interstate Relations: The Reflection of Humanistic Ideals in Political Events*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982. P.60.

²⁴⁹ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.260.

neatgriezeniskas pārmaiņas. Ticamāks šķiet variants, ka Aristofāns bija priekšā savam laikam – viņš saskatīja iespēju, ka jaunā kustība spēs veidot jaunas, labākas tradīcijas, kā vecā paaudze spēja. Aristofāns šajā pārmaiņu laikā sajuta tādus progresu aspektus, kādus vecā aristokrātu paaudze nesaskatīja – viņi nesaprata, ka senās tradīcijas izzušana var nest arī kaut ko labu, ne tikai Atēnu morālo un materiālo vērtību izzušanu.

3.4. Aristofāns un jaunās kustības izpausmes

Piekrist viedoklim, ka Aristofāns bija pret jaunajām idejām, intelektuālo progresu ir nepareizi²⁵⁰, jo komēdijas parāda gluži citu ainu. Tas kā viņš aizstāv jaunatni „Lapsenēs”, norāda uz nepieciešamību mainīt skatu punktu attiecībā par šo jautājumu. Apmācības metodes, pašas izglītības daba un politikas ētiskā daba bija mainījušās.²⁵¹ Ja Aristofāns tiešām pārstāv konservatīvu un neelastīgu aristokrātijas daļu, tad nav izskaidrojama viņa tieksme tverties pie gudrākā un iepazīstināt ar jaunajām idejām (*Aristoph. Vesp. 1048-1049; Nub. 546-547; Ekkl. 1154-1156*). Turklāt, Aristofāns šķiet sarūgtināts, kad publika ar nepietiekamu sajūsmu uzņēma viņa „Mākoņi” pirmo versiju, otrajā versijā, kura saglabājusies līdz mūsdienām, viņš publikai saka, ka viņam licies, ka tā ir viņa labākā komēdija, kuru rakstījis „labas gaumes publikai” (*Aristoph. Nub. 519-538*).

Tieši „Mākoņi” vislabāk redzama jaunās sofistu domas pievilcība Aristofāna acīs, par spīti tam, ka „Mākoņi” nostājas pret sofistu kustību. Tas lieliski parādās, kad Taisnībai saka Netaisnībai:

„Tava vaina tik tā,

Ka uz skolu neviens nu vairs nevēlas iet.

Drīz vien zinās to Atēnu tauta,

Ko tu iemāci vienkāršiem ļaudīm.” (*Aristoph. Nub. 918-920*) (Tulk. A.

„Ģiezens)

²⁵⁰ Šādu viedokli pārstāv: Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London: Maximilian & Co, 1909. P.99; Harsh, P. W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944. P. 280-281; Starkie W. JM. Introduction. In: *Aristophanes. The Acharnians*. London: Macmillan; 1909. P. xiii, xvi–xvii, xx.

²⁵¹ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. New York: Barnes & Noble Books, 1974. P.154.

Aristofāns ļoti labi parāda, ka saprot, cik daudz ļauna jaunās izglītības ļaunprātīga izmantošana var nodarīt. Viņš izsmej neizglītos un pauž nožēlu par ļaunumu, kuru tiem nodara nepareizi izglītotie.²⁵²

Par spīti it kā Netaisnības atklāšanai, tās argumenti galu galā ir spēcīgāki par Taisnības. Netaisnības teiktais nav bezjēdzīgas runas un Aristofāns pats to apzinājās vislabāk. Visa komēdija rada pārdomātas ironijas iespaidu.²⁵³ Īpaši tad, kad netaisnība saka: „[...] Jo pirmā biju es, kas nostājās pret likumiem” (*Aristoph. Nub. 1041*) (Tulk. A. Ģiezens). Komēdijā neizskan pārlicība par to, ka likumiem, kuru Netaisnība pārkāpusi, būtu jāpaliek tādiem, kādi tie ir. Pat pretēji – vecā izglītība ir padarīta par visnotaļ smieklīgu, vecmodīgu, prastu un par sevi pastāvēt nespējīgu

Viktors Ērenbergs izdarījis novērojumus, kuri liecina, ka Aristofāna uzbrukumi Sokrātam nav tik nopietni kā, piemēram, pret Kleonu. Viņš uzskata, ka uzbrukumi nebija tik smagi, jo atēnieši bija vairāk ieinteresēti politikā, kā kultūrā.²⁵⁴ Leo Štrauss norāda, ka Aristofāns nebija Sokrāta ienaidnieks, drīzāk draugs, kuru pārņēmusi skaudība uz Sokrāta prāta spējām.²⁵⁵ Lai kādi būtu Aristofāna motīvi, personīgi vai saistīti ar komēdijas veismīgumu, jāatzīst, ka sofistus skarošai komēdijas tēmai bija jābūt veismīgas komēdijas atslēgai, jo jau daudzkārt pieminētās jaunās izglītības pamatā bija sofistu mācība, bez kuras veismīgu karjeru nespēja izveidot neviens politiķis. Kā jau minēts – pirmo „Mākoņu” variantu publika uzņēma ļoti vēsi, kas nozīmē, ka Aristofāns šo tēmu skāra nedaudz pāragri, kad tā vēl nebija pietiekami aktuāla, tomēr šis aspekts ir mazāk nozīmīgs kā tas, ka centrālais apsmiekla objekts tajā ir filozofs Sokrāts.

Filozofa attēlojams šajā lugā uzskatāms par senāko, taču ne precīzāko, jo diez vai satīrisku komēdiju iespējams uzskatīt par drošu liecību par viņa patieso dabu, turklāt Aristofāna attēlotais Sokrāts (*Aristoph. Nub. 101ff, 835ff, 360ff*), nesaskan ar to tēlu, kuru aprakstījuši Sokrāta skolnieki Ksenofons un Platons, kuri nerāda Sokrātu nemazgājušos un nekoptu, bet gan pieticīgu un pēc dabas neglītu (*Plat. Phaed. 117b; Plat. Symp. 215a-b; Plat. Symp. 203c-d; Xen. Symp. II.19.1; Xen. Symp. V.7.4 u.c.*). Tāpat ir zināms, ka Sokrāts nenoliedza dievus, kā tas tiek parādīts lugā, bet gan

²⁵² Turpat, P.208.

²⁵³ Ziolkowski, E. From Clouds to Corsair: Kierkegaard, Aristophanes, and the Problem of Socrates. In: Perkins, R.L. (ed.) *The Concept of Irony*. Macon: Mercer University Press, 2001. P.193-196.

²⁵⁴ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.37.

²⁵⁵ Strauss, Leo. *Socrates and Aristophanes*. Chicago; London: University of Chicago Press, 1996. P.5.

interpretēja tos, kas tika tulkota kā bezdievība. No tā secināms, ka Aristofāns ironizējis par Sokrāta darbību, un tēla paspilgtināšanai padarījis tādu, kādu to attēlo šajā lugā.²⁵⁶ Tas varētu būt pamatojams Sokrāta mācību, kas daļai sabiedrības, tai, kura uzskatījusi filozofu par sofistu, bija nepieņemami. Šīs sabiedrības negācijas pret sofistiem, kā arī paša Sokrāta dzīvesveids, radīja pret viņu krietni negatīvāku attieksmi, kā tas būtu, ja viņš būtu bijis vien fiziski neglīts jaunās kustības pārstāvis.²⁵⁷ Nav ticams, ka Aristofāns, būdams vispusīgi izglītots atēnietis, nebūtu zinājis, ka Sokrāts nav sofists. Visticamāk, ka viņš tā Sokrātu tēlojis tieši sabiedrības viedokļa vadīts, taču tai sofistu mācība nelikās pievilcīga, lai gan atēnieši iesaistījās diskusijās ar Sokrātu, savukārt Sokrāts tiem labprāt atbildēja. Džefrijs Hendersons ļoti kodolīgi noformulē Sokrāta tēlu „Mākoņos” – sofists, ateists un jaunatnes samaitātājs.²⁵⁸ Par tautas nelabvēlīgo attieksmi savā aizstāvēšanās runā, arī pats Sokrāts izsakās, ka ne jau Sokrāta oficiālie apsūdzētāji, bet gan apmelojumi un tautas nelabvēlīgā attieksme esot viņu pazudinājuši (*Plat. Apol. 28a*). To apstiprina arī Lāertas Diogena sacītais, ka tie, kurus Sokrāts vārdu kaujās uzvarējis, ne vienmēr likušies mierā – viņi ne tikai apvainojuši Sokrātu, bet arī situši viņu un vazājuši aiz matiem (*Diog. Laert. II,21*). Iespējams, ka Sokrāta atpazīstamā personība bija tā, kas pamudināja Aristofānu tieši viņu nostādīt kā centrālo personāžu – tas nodrošinātu lugai panākumus, tomēr diez vai būtu pareizi uzskatīt, ka starp Aristofānu un Sokrātu bija personīgas dabas nesaskaņas. Svarīgais pierādījums, kurš norāda uz abu dižgaru draudzību ir fakts, ka Platons, kurš bija Sokrāta skolnieks, šo skolotāja karikatūru ņēma ļaunā, tomēr Aristofānam piešķīra visnotaļ pozitīvu raksturojumu „Dzīrēs”.²⁵⁹

Līdzīgi kā Sokrāts bija jaunās filozofiskās kustības svarīgākā figūra, Eiripīds bija svarīgākais jaunās tragēdijas autors, tādēļ kļūstot par personāžu Aristofāna komēdijās. Nav šaubu, ka viņa daiļradi Aristofāns pazina gluži labi, jo viņš citē un atsaucas uz Eiripīda darbiem visnotaļ bieži (*Aristoph. Equit. 813ff; Plut. 601; Aves 1244-1245; Thesm. 275-276*). Eiripīds ir darbojošās persona divās Aristofāna komēdijās – „Tesmoforiju svinētājas” un „Vardes”, tomēr tajās komēdijās, kurās viņš

²⁵⁶ Vander Waerdt, P.A. Socrates in the Clouds. In: Vander Waerdt, P.A. (ed.) *The Socratic Movement*. New York: Cornwell University Press, 1994. P.58-60.

²⁵⁷ Wilson, E. R. *The death of Socrates*. London: Profile Books, 2007. P. 73.

²⁵⁸ Henderson, J. Introductory Note. In: Aristophanes. *Clouds. Wasps. Peace*. Cambridge: Harvard University Press, 1998. P.5.

²⁵⁹ Strauss, Leo. *Socrates and Aristophanes*. Chicago; London: University of Chicago Press, 1996. P.5.

nav personāžs, gandrīz katrā no tām, tiek minēts vai nu Eiripīda uzskats par māti, viņa raksturojums, viņa attieksme pret sievietēm (*Aristoph. Ach. 393-489; Equit 17ff, Nub. 1371-1372; Vesp. 1414; Pax 148-148; Lys 283*). Filips Haršs uzskata, ka Aristofāns bija aizspriedumains un ar nolūku Eiripīda tēlu padarīja sliktāku un ka iespējams tieši tas piespieda Eiripīdu pamest Atēnas un doties uz Maķedoniju.²⁶⁰ To labi parāda „Lapsenēs” teiktais: „Eiripīds nekad nav gana iedomības pilns” (*Aristoph. Vesp. 61*).

Turklāt, sāncensība Aishīla un Eiripīda starpā un Aishīla uzvara komēdijā „Vardēs” varētu norādīt uz to, ka Eiripīds un Aishīls ir līdzvērtīgi literārajā jomā, bet morāles ziņā un godprātībā Aishīls ir pārāks. Mauriss Kroisē saka, ka Aishīls reprezentē Maratonas kaujas laikus, labos Atēnu laikus, kas Aristofānam ir sirdij tuvākais Atēnu varenības periods.²⁶¹ Tomēr iespējams, ka attiecībā pret Eiripīdu nemaz nebija Aristofāna nekādu uzskatu valstiski-idejisko uzskatu izpausme, bet gan cilvēciskais faktors – Aristofāna greizsirdība uz Eiripīda popularitāti un iespēja pievērst uzmanību saviem darbiem, viņam uzbrūkot. Kratīna komēdijas fragmentā lasāms, ka aptuveni laikā, kad tika uzvesti „Aharnieši” Aristofānu sauca par „Eiripidaristofānu” (*Crat. 307*), kas varētu norādīt uz Aristofāna literāro gaumi,²⁶² līdz ar to parādot idejas par cilvēciskā faktora pārākuma pareizību. Tomēr ticamāk, ka Aristofāna un Eiripīda uzskati bija atšķirīgi un Aristofāns šajā apstākļi saskatīja izdevību paust savu viedokli par tragēdiju autoru.

Uzskatos par demokrātiju Eiripīds bija atšķirīgās domās, kā Sokrāts un Aristofāns. Kā jau iepriekš novērots, Aristofāns demokrātijā saskatīja daudz nepilnību, kas iepriekš izteikto domu par Eiripīda, Aristofāna uztverē nepareizajiem politiskajiem uzskatiem. Tomēr Arnolds Gommē visnotaļ zīmīgi norāda, ka Aristofāns pirmkārt bija izcils dramaturgs un viņa poliskā nostāja ir mazsvarīga.²⁶³ Tomēr labi saskatāms, ka viņš bija norūpējies par jauno izglītības praksi Atēnās, kas pašā pamatā bija saistīta ar politiku un tās kultūru. Eishīls „Vardēs” saka:

„Taču pilsonim katram, kas skata šo drāmu, sirds

²⁶⁰ Harsh, P. W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944. P. 305-306, 297.

²⁶¹ Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London: Maximilian & Co, 1909. P.151-155. Pieejams: <http://archive.org/stream/aristophanespoli00croiuoft#page/n7/mode/2up> [Skat. 11.05.2012.]

²⁶² Harsh, P. W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944. P. 479.

²⁶³ Gomme, A.W. *Aristophanes and Politics*. *The Classical Review*, Vol. 52, No. 3, 1938, P.106.

Pildās ar kareivja degsmi.” (*Aristoph. Ranae 1021-1022*)

(Tulk. A. Ģiezens)

Tomēr jau iepriekš šajā darbā tika nonākts pie secinājuma, ka Aristofānam nepatika karš, viņš uzskatīja, ka cilvēks ir pietiekami gudra būtne, lai iztiktu bez fiziskas izrēķināšanās (*Aristoph. Ranae 1056-1095*).

Tas, ka Aristofāns dzēlīgi izteicās par oratoriem un to skolotājiem, tomēr nenorāda, ka viņš bija jaunās izglītības, jauno tendenču pretinieks. Tas pret ko viņš nostājās bija negodīgā politiķu daļa, kura bija izglītota, taču savas spējas un zināšanas izmantoja nevis labiem, bet gan zemiskiem mērķiem – lai pakļautu citus savām iegribām. Tas arī varētu izskaidrot, kāpēc Aristofāns ne īpaši iecietīgi izturējās pret neizglītotajiem lauciniekiem, kuri viegli pakļāvās jau iepriekš aprakstītajai politiķu grupai. Īstās atšķirības starp izglītotajiem un neizglītotajiem Aristofāns parāda *Strepsiada* tēlā, kurš apprecējis sievu no citas kārtas. Vecā aristokrātija parādīta kā vecās izglītības tradīcijas apguvusi, ar karotāju garu apveltīta, vecmodīga un smieklīga un tomēr – tai bija vienkāršo, ne pārāk gudro atbalsts. Viņi bija pazīstami ar jaunajām zinātnēm, tomēr tās spītīgi noliedza.²⁶⁴ Viņu attieksme lieliski parādās *Plūtā*: „Tu mani nepārliecināsi pat tad, ja pārliecināsi” (*Aristoph. Plut. 600*).

Vēl kāda jaunās izglītības daļa – attieksme pret reliģiju – norāda uz Aristofāna attieksmi pret „jauno”. Šajā jomā var novērot gan to, ka vecās ticības atsevišķas daļas Aristofāns izsmej, gan arī atsevišķus uzbrukumus uz jauninājumiem šajā jomā, kuri, Aristofāna prāt’, tomēr nebija labāki kā vecie.

Atēnu izglīto to iedzīvotāju vidū pret vecajiem ticējumiem bieži bija neapmierinātība. Piemēram, atēnieši bija patiesi šokēti, kad 415.g.p.m.ē. nezināmi ļaundari Atēnu tirgus laukumā sakropļoja tirdzniecības dieva Hermeja attēlus.²⁶⁵ Uz to Aristofāns norāda arī komēdijā „*Līsistrate*”:

„Ja jums vēl prāts, sev metiet virsū apmetņus,

Lai Hermu kropļotājs jūs neieraudzītu!” (*Aristoph. Lys. 1093-1094*)

(Trans. J. Henderson)

Kleonims, kurš par Hermeja figūru apgānītāju atrašanu piesolīja atlīdzību un sakūdīja pūli, bija viens no Aristofāna uzbrukuma mērķiem Aristofāna kerjeras laikā.

²⁶⁴ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. New York: Barnes & Noble Books, 1974. P.210.

²⁶⁵ Garner, R. *Law and Society in Classical Athens*. Kent; New South Wales: Routledge, 1987. P.50.-51.

Savukārt Kinēsija veikto Hekates svētnīcas apgānīšanu, Aristofāns savās komēdijā min vismaz divas reizes:

„Un kas piegāna Hekates templi, kaut kikliskiem

Koriem pats radījis dziesmas.” (*Aristoph. Ranae 366*)

(Tulk. A. Ģiezens)

Kā arī:

„Saki, kas ir tas dzeltenais pār tevi?

Vai Kinēsijs tevi tā notraipījis?” (*Aristoph. Ekkl. 329-330*) (Trans. J. Henderson)

Tomēr nevienā brīdī Aristofāns neizrāda savu personīgi attieksmi pret šādām rīcībām, viņš neuzbrūk neticībai kā tādai, drīzāk izsaka spriedumu par to, ka tādas situācijas ir bijušas. Hekate bija mēness, soda, atmaksas un dažādu nakts burvestību dieve, tādēļ ar Hekates svētnīcām saistījās māņticība, kura intelektuāļu vidū raisīja izsmieklus (*Plat. Leg. XI, 916c*).²⁶⁶

Šķiet, ka Aristofāns pret jaunajiem kultiem izjuta tādas pašas emocijas, kā pret vecajām māņticībām, īpaši „Putnos”:

„Barbaru dievi, kuri mirst no bada, kliez kā ilīrieši,

Un draud Zevam, ka izrēķināsies,

Ja viņš neatvērs tirgu,

Kurā pārdod savu upuru locekļus.” (*Aristoph. Aves 1520-1524*) (Trans. W. Arrowsmith)

Tomēr, Aristofāns nav ateists, jo viņš tomēr liek gan Sokrātam (*Aristoph. Nub. 264ff*), gan Eiripidam izskatīties visnotaļ muļķīgi, kad tie piesauc savas jaunās dievības. Tā, piemēram, Eiripīds ”Vardēs”:

Eiripīds: „Ir citi dievi tie, kam raidu lūgšanas.

Dionīss: Vai īpatnēji, paša radīti?

Eiripīds: Tā gan!

Dionīss: Tad ej un savus īpatnējos dievus lūdz!

Eiripīds: Ai, Ēter, uzturs mans, un mēles lokanums,

Ai, saprāts mans un nāsis, pēdu dzinējas,

²⁶⁶ Robertson, N. *Religion and Reconciliation in Greek Cities: The Sacred Laws of Selinus and Cyrene*. Oxford; New York [...] etc.: Oxford University Press, 2009. P.360.

Liec pretinieka domas krietni atspēkot!” (*Aristoph. Ranae* 889-894)

(Tulk. A. Ģiezens)

Pašās beigās komēdijā „Mākoņi” Aristofāns norāda uz Sokrāta ateismu, sakot:

„Tā gan! Kas lika jums šeit dievus noķengāt?

Kas lika vērot jums, kur tronis Selēnei?

Tiem dzenies pakaļ, sit un cērt! Tu zini to,

Šis izdzimums te daudzkārt dievus zaimoja!” (*Aristoph. Nub.* 1508-1511)

(Tulk. A. Ģiezens)

Saistībā ar reliģiskajiem festivāliem un zinātni, svarīgi pieminēt Aristofāna piebildi „Mākoņos”:

„Arī citus labumus tā sniedz, bet viņas dienas jūs

Nevērojat noteikti un juku jukām sajaucat.” (*Aristoph. Nub.* 616-617)

(Tulk. A. Ģiezens)

Aristofāns norāda uz kalendāra maiņu²⁶⁷, kura notika Atēnās un kura traucēja svinēt svētkus pēc senajām tradīcijām, kas norāda uz Aristofāna pietāti pret tradicionālo reliģiju.

Pēc visa iepriekš apskatītā, jāsecina, ka Aristofāns nebija pret jauno izglītībā vai zinātnē. Viņš pauda nožēlu par inteliģences trūkumu, kuru novēroja Atēnu sabiedrībā, tomēr bija lepns un patriotisks atēnietis, kurš apzinājās, ka Atēnu varenība nevar un nevarēs pastāvēt uz veco tradīciju pamata – jaunās zinātnes, izglītības un politiskās teorijas bija mainījušas pasauli. Aristofāns jaunajā kustībā saskatīja ne vien iepriekšējo tradīciju sairšanu, bet arī iespēju jaunu tradīciju radīšanai, uz kuru pamata Atēnas varētu atgūt varenību. Jāsaka, ka ir ļoti ticams, ka Aristofāns piederēja jaunajai, moderni izglītotajai aristokrātu sabiedrībai, kuri pret jaunajām vēsmām sabiedrībā, izturējās līdzīgi kā slavenais komediogrāfs.

²⁶⁷ Murray, J. Notes. In: Aristophanes. *The clouds of Aristophanes: with notes critical and explanatory, adapted to the use of schools and universities*. London: Collingwood, 1838. P.60.
Pieejams: http://books.google.lv/books?id=rrdDAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [aplūkots: 15.04.2012.]

3.5. Aristofāns – oligarhs?

Runājot par Aristofāna politisko kritiku, svarīgi aizskart tēmu par Aristofāna politisko piederību. Ir visnotaļ daudz dažādu norāžu, kuras var uztvert kā pierādījumu tam, ka Aristofāns bija oligarhijas piekritējs un savas komēdijas rakstīja tieši kalpojot šīs partijas interesēm. Kā būtiskākā no norādēm ir fakts, ka Aristofāns atklāti nopel demokrātijas partijas darbību, īpaši demagoga Kleona, un šī fakta konstatēšana vien, vairāku zinātnieku prāt', pierāda faktu, ka komēdiju autors darbojās oligarhu interesēs.²⁶⁸ Visi šie uzstādījumi izriet pēc loģikas ķēdes, ka, ja Kleons bija ļoti noskaņots pret oligarhiem (*Aristoph. Equit. 876ff, 235ff, 361*), bet Aristofāns bija pret Kleonu, tātad viņš bija politiskais Kleona pretinieks jeb oligarhijas piekritējs, kas pašā pamatā ir kļūdaini, jo nekādā veidā nepierāda, ka Aristofāns bija oligarhs. Arī fakts, ka komēdiju autori bieži bija atkarīgi no bagāto pilsoņu labvēlības, lai komēdijas uzvestu, bet bagātie visbiežāk bija oligarhi, komediogrāfi, ieskaitot arī Aristofānu, kā izglītojošo motīvu savā daiļradē bija spiesti pasniegt tieši oligarhu viedokli un līdz ar to paši piederējuši oligarhijai.²⁶⁹

Tomēr tādi Aristofāna pētnieki kā Arnolds Gommē pastāv uz viedokli, ka nav pareizi jaukt Aristofāna politiskos uzskatus un viņa radošo darbību.²⁷⁰ Gommē viedoklim piekrīt arī Malkolms Hīts, kurš uzskata, ka fakts, ka pati vecātiskā komēdija pēc dabas bija politiska, tomēr nenozīmē, ka tā reāli bija kāda politiskā spēka ideoloģiskais ierocis.²⁷¹ Līdzīgu domu izsaka arī Stefens Halivels uzskata, ka ir nepareizi Aristofāna komēdijas lasīt no politiskā skatu punkta, aizmirstot par cilvēcisko faktoru.²⁷²

Iepriekš aprakstītie viedokļi norāda, ka ir ārkārtīgi sarežģīti Aristofāna politiskos uzskatus konkretizēt un definēt. Zināmā mērā ir taisnība, ka, lai komēdiju uzvešana un paša autora karjera būtu veiksmīgas, bija nepieciešami sponsori, kuri prasīja pretim kādu labumu, kas pilnīgi iespējams izpaudās komēdijas saturā. Taču

²⁶⁸ Šādu viedokli pauž: De Ste Croix, G. *The Origins of the Peloponnesian War*. Ithaca: Cornell University Press, 1972. P.371, 356; Henderson, J. Introduction. In: *Aristophanes*. Vol. I. Cambridge: Harvard University Press. 1998. P.14; Hadas, M. Introduction. In: *Aristophanes. The Complete Plays of Aristophanes*. New York: Bantam Skylark Book, 1988, P.7-9. u.c.

²⁶⁹ Hadas, M. Introduction. In: *Aristophanes. The Complete Plays of Aristophanes*. New York: Bantam Skylark Book, 1988, P.7-8.

²⁷⁰ Gomme, A.W. *Aristophanes and Politics*. *The Classical Review*, Vol. 52, No. 3, 1938, P.102-103.

²⁷¹ Heath, M. *Political Comedy in Aristophanes*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1987. P.42.

²⁷² Halliwell S. *Aristophanic Satire*. *Yearbook of English Studies*, Vol.14, 1984. P.6-20.

pret šo argumentu lieliski nostrādā pašu komēdiju saturs – pat tad, ja pieņemam, ka koris komēdijā „Jātnieki” (*Aristoph. Equit. 565ff*), kuru visbiežāk izmanto, lai pierādītu Aristofāna oligarhisko nostāju, tiešām uz kaut ko norāda, tad jāsaprot, ka pats saturs rāda vien kora nostāju pret Kleonu, kurš Aristofāna dzēlības izpelnījās arī citās komēdijās. Viktors Ērenbergs pareizi norāda, ka koris nebija oligarhi, bet gan Aristofāna idejas atbalsta grupa, kura bija tikpat naidīgi noskaņota pret Kleonu, kā pats Aristofāns.²⁷³ Aristofāns galu galā pats uz to norāda, sakot: „Mūsu naidniekus ienīst viņš gluži kā mēs un nebīstas taisnību runāt” (*Aristoph. Equit. 510*).

Kā Aristofāna oligarhiskās pārliecības indikators var kalpot arī viņa noraidošā attieksme pret tiesām. Jau iepriekš minēts, ka no tiesas varas visvairāk cieta tieši turīgie oligarhi. Tomēr noraidošu attieksmi uzskatīt par politisku indikatoru tomēr nav gluži pamatoti, jo šāda tiesu prakse izglītotam cilvēkam, neatkarīgi no politiskās piederības, nešķistu pieņemama. Šajā sakarā Valters Merijs ļoti trāpīgi norāda, ka ir iespējams, ka Aristofāns tiesu darbus, par spīti pārspīlējumiem, nemaz neattēloja tik atšķirīgi no īstenības.²⁷⁴ Līdz ar to, pieņemt, ka Aristofāna attieksme pret tiesām būtu viņa oligarhiskās piederības rādītājs, nedrīkst. Līdzīgi – cilvēciskais motīvs apgāž arī viedokli, ka Aristofāna saudzība pret sabiedroto pilsētām un polisām, ir oligarhiskās piederības rādītājs, jo tā viņš izrāda savu solidaritāti ar šo sabiedroto oligarhijas partijām. Grūti teikt, vai Aristofāns bija humānists, tomēr diez vai uzskats, ka cilvēku apspiešana ir nepareiza, vienmēr liecina par politisko piederību. Turklāt, jau iepriekš tika norādīts, ka Aristofāns pat nebija tik negatīvi noskaņots pret apspiešanām, kas šajās pakļautajās zemēs notika, kā pret faktu, ka tur ievāktie līdzekļi netiek izlietoti pareizajiem mērķiem.²⁷⁵

Arī Aristofāna pretestība karam un vēlme pēc miera varētu norādīt uz piederību oligarhijai. Tomēr jāatceras, ka Aristofāns par mieru nesmejas tā, kā par citām jomām.²⁷⁶ Viņš arī nevēlējās pazemojošu zaudējumu karā. Viņa lielākās raizes sagādāja kara izmaksas – labi redzams, ka viņš uzskatīja, ka paaugstinātie nodokļi bagātajiem cilvēkiem bija negodīgi (*Aristoph. Equit. 925-926*). Ņemot vērā, ka lieli nodokļi bija jāmaksā ne vien aristokrātiem, bet arī bagātajiem iebraucējiem,

²⁷³ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P. 36-37.

²⁷⁴ Merry, W.W. (ed.) Notes. In: Aristophanes. *Wasps*. 2.ed. Oxford: Clarendon Press, 1893. P. xi.

Pieejams: http://openlibrary.org/books/OL24336481M/The_wasps [aplūkots: 17.05.2012.]

²⁷⁵ Turpat, P. ix.

²⁷⁶ Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. P.221.

pieņēmums, ka, aizstāvot bagātos, Aristofāns aizstāvēja tieši oligarhus, nav pilnīgi droši ticams, jo iespējams, ka viņš aizstāvēja tieši iebraucējus.²⁷⁷ Turklāt, atsevišķās epizodēs Aristofāns bagātos neaizstāv, tā, piemēram, Eishils „Vardēs” saka:

„Ļaunums tāpēc ir tāds, ka neviens vairs no
bagātiem negrib būt triērarhs valstij
Bet tas, uzvilciet ubaga skrandas, tik gaužas, jo
Žēli, ka viņu spiež trūkums” (*Aristoph. Ranae 1065-1066*)

(Tulk. A. Ģiezens)

Iepriekš aplūkotā Aristofāna un oligarhijas saistība nav ieguvusi kādu konkrēti definējamu formu. Nav droši apgalvojams, ka Aristofāns būtu oligarhijas pārstāvis, tomēr, ņemot vērā faktu, ka viņš nebija noskaņots pret jaunajām zinātnes, izglītības un politikas mācībām, nozīmē to, ka viņu nebūtu pareizi pieskaitīt pie vecās, tradicionālās oligarhu daļas. Pat tad, ja viņa uzskati kādā mērā bija vairāk radniecīgi tieši oligarhijai, tie neatbilda pašu oligarhu prasībām, kuras paredzēja jaunās kustības noliegšanu. Tādēļ vispareizāk viņu būtu pieskaitīt pie jaunās aristokrātu paaudzes, kuras politiskā nosliece bija mērena, nevis radikāla, kāda piemita, piemēram, Nīkijam no aristokrātu puses vai Kleonam no demokrātu puses. Tas gan nenozīmē, ka Aristofāns nebija pret demokrātiju – viņš bija diezgan galējs demokrātijas pretinieks, jo viņa uztverē tā bija neizglītota pūļa vara, tomēr nekas viņa komēdijās neliecina par uzskatu, ka demokrātijas iznīcināšana un seno tradīciju atgūšana būtu reāls rīcības plāns, līdzīgi uzskata arī Gilberts Mjurejs, kurš saka, ka Aristofāns bija godīgu tradīciju un manieru glabātājs, kurš bija mērens savos uzskatos.²⁷⁸ Aristofāns, kā jau iepriekš minēts, uzskatīja, ka Atēnas var kļūt varenas arī uz jauna tradīciju pamata.

²⁷⁷ Turpat, P. 226.

²⁷⁸ Murray, G. *Aristophanes and the War Party*. London: George Allen and Unwin, 1919. P. 7–8, 18, 38, 28.

SECINĀJUMI

Aristofāna komēdijas nav pētāmas atrauti no reālajiem notikumiem Atēnās 4.un 5.gs.p.m.ē. Lai arī sižetiskie risinājumi, kādus piedāvā Aristofāns, ir fantastisku notikumu pilni, tajos rodamas atsauces uz reālām personībām un to darbību.

Aristofāns bija demokrātijas kritiķis visas savas karjeras garumā, tātad viņa uzskatus raksturo konsekvence. Lai arī komēdiju tematika pašā pamatā mainās, tādi pret-demokrātiski uzskati kā kara neļēdzība, sabiedrības degradācija demokrātijas dēļ ieskanas praktiski katrā komēdijā.

Ārpolitika Aristofānu interesē tikai tik ilgi, kamēr eksistē arī iekšpolitikas problēmas. Ar demokrātijas atjaunošanu 403.g.p.m.ē. šīs problēmas vairāk vai mazāk tika atrisinātas. Politiskie jautājumi tika aizvietoti ar ekonomiskajiem, bet politis kā sabiedrības vienotības gars tika aizvietots ar individuālismu. Tieši šīs tendences noteica Aristofāna komēdiju tematikas maiņu pēdējās divās viņa radītajās komēdijās, kurās iezīmējas vidējās komēdijas pazīmes gan formā, gan tematikā.

Aristofāna komēdiju idejiskais pamats nav veco laiku aristokrātijas ideāls, tāpat tas nav sofistu vai demokrātu idejiskais ideāls. Aristofāns savās komēdijās apvieno tās tendences, kuras, viņaprāt, var atjaunot Atēnu kādreizējo varenību un tieši tas kalpo par komēdijas idejisko pamatu. Aristofāns lieliski saprot, ka vecās tradīcijas ir bezspēcīgas pret jaunajām tendencēm, ka tās jau ir mainījušas Atēnu sabiedrību pašā pamatā. Sapratne par pagātnes neatgriezeniskumu, Aristofānam liek domāt progresīvi un meklēt sabiedrības atjaunošanās ceļus jaunajās kustībās, progresīvā ceļā.

Aristofāns pēc savas pārliecības bija pret politikas apmaksāšanu, vēl vairāk viņš necieta plaši izplatīto korupciju Atēnās – kolīdz politika kļuva par apmaksātu profesiju, publiskā dzīve tika pakļauta korupcijai.

Aristofāna politiskie uzskati noteikti bija vērsti pret demokrātiju kā pūļa varu. Vecātiskā komēdija, kura pašā pamatā bija politiska, bija Aristofāna metode kā ironijas veidā izteikt savu neapmierinātību ar notiekošo Atēnu politikā.

Aristofāna skarbie izteikumi par demokrātiju un tās līderi Kleonu, bija pamats vairākām tiesas prāvām, tomēr Aristofāns tika attaisnots, kas potencionāli var norādīt uz Aristofāna politisko piederību oligarhiem, kuru aizstāvība izskaidrotu vieglās sankcijas pret Aristofānu. Šīs situācijas risinājums var norādīt arī uz Atēnu patiesi

demokrātisko dabu, kura strīdu izšķīra objektīvi nevis sliecoties par labu Kleonam, kurš bija demokrātijas līderis.

Būtisks aspekts Aristofāna komēdiju pētniecībā ir paša autora subjektīvais skatījums uz notikumiem, kas tēlojumu komēdijās padarīja tādu, kāds tas izvērst. Arī avoti, kuri tapuši Aristofāna laikā vai par Aristofāna laiku, pamatā ir subjektīvi, kas pētniecības pieejai par galveno aspektu izvirza cilvēcisko un psiholoģisko skatījumu uz avotiem un to vērtējumu no šīm pozīcijām.

Darbā uzstādītais mērķis – atklāt Aristofāna politiskos uzskatus – ir sasniegts, jo darba gaitā ir skaidri atklājies Aristofāna pret demokrātiju un tās izpausmēm Atēnu sabiedrībā kopumā negatīvais vērtējums, kas ļauj pieņemt, ka Aristofāns nebija demokrātijas piekritējs uz uzskatīja, ka pūļa varai Atēnās nav nākotnes.

Attiecībā pret oligarhiju, ir konstatējams, ka Aristofāns bija atsevišķu oligarhijas uzskatu piekritējs – tā, piemēram, viņš iebilda pret karu, pret kuru nostājās arī oligarhi, līdzīgi saskanēja Aristofāna un oligarhijas viedoklis par tiesu sistēmas negodīgumu. Arī tauta, kuru demokrātijā bija pie varas, Aristofāna un oligarhu prāt', bija neizglītots pūlis, kura politiskās spējas ir apšaubāmas, bet tā funkcionēšana pašā pamatā balstīta uz nepareizas idejas. Tomēr Aristofāna un oligarhijas uzskatu starpā bija arī būtiskas atšķirības – Aristofāns nemēģināja atjaunot pagājušo laiku varenību uz senu un viņa sapratnē neefektīvu tradīciju pamata tieši pretēji – viņš saskatīja potencionālu jaunajās mācībās, kuras oligarhija noliedza un mēģināja izskaust no sabiedrības. Viss iepriekš minētais norāda, ka Aristofāna politiskie uzskati verētu tikt formulēti kā progresīva jeb moderna oligarha domas.

Šīs tēmas turpmākās izpētes gaita varētu aptvert plašākas hronoloģiskās robežas, lai uzskatāmi parādītu ne vien pašu komēdijās ietverto ideju evolūciju, bet arī, līdz ar komēdiju pētītu sabiedrības domas attīstību. Sengrieķu dramaturģija ir plaši pētīts temats, tomēr salīdzinoši neliela vēsturnieku daļa tam pievēršas kā sociālās vēstures pamatavotam.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Izmantoto avotu saraksts

1. Aristofāns. **Aharnieši**. Aristophanes. The Acharnians and three other plays of Aristophanes. London: J.M. Dent & Co, 1924/ trans. J.P. Maine. Pieejams: <http://ia700802.us.archive.org/30/items/acharnianstwooth00aris/acharnianstwooth00aris.pdf> [aplūkots: 13.04.2012.]; Aristophanes. *Acharnians, Knights*. Vol.1.London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 1998/ trans. J. Henderson; Aristophanes. The Complete Plays. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
2. Aristofāns. **Jātnieki**. Aristofāns. *Komēdijas*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960 /tulk. A. Ģiezens.; The Acharnians and three other plays of Aristophanes. London: J.M. Dent & Co, 1924/ trans. J.P. Maine. Pieejams: <http://ia700802.us.archive.org/30/items/acharnianstwooth00aris/acharnianstwooth00aris.pdf> [aplūkots: 13.04.2012.]; Aristophanes. *Acharnians, Knights*. Vol.1.London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 1998/ trans. J. Henderson; Aristophanes. The Complete Plays. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
3. Aristofāns. **Lapsenes**. Aristophanes. *Three Comedies: The Birds, The Clouds, and The Wasps*. Michigan: University of Michigan Press, 1969 /trans. D. Parker; Aristophanes. *Clouds, Wasps, Peace*. Vol.2. London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 1998/ trans. J. Henderson; Aristophanes. The Complete Plays. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
4. Aristofāns. **Līsistrate**. Aristofāns. *Komēdijas*. II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960 / tulk. A. Ģiezens; Aristophanes. *Birds, Lysistrata, Women at the Thesmophoria*. Vol.3. London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 2000/ trans. J. Henderson; Aristophanes. The Complete Plays. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
5. Aristofāns. **Mākoņi**. Aristofāns. *Komēdijas*. I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960 /tulk. A. Ģiezens; Aristophanes. *Clouds*. Oxford: Oxford

- University Press, 1970/ trans. J.K. Dover; Aristophanes. *Clouds, Wasps, Peace*. Vol.2. London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 1998/ trans. J. Henderson; Aristophanes. *The Complete Plays*. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
6. Aristofāns. **Miers**. Aristophanes. *Three Comedies: The Birds, The Clouds, and The Wasps*. Michigan: University of Michigan Press, 1969/ trans. W. Arrowsmith; Aristophanes. *Clouds, Wasps, Peace*. Vol.2. London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 1998/ trans. J. Henderson; Aristophanes. *The Complete Plays*. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
 7. Aristofāns. **Plūts**. *The Greek Classics: Aristophanes - Eleven Plays*. I.ed. El Paso: Norte Press, 2006/ trans. The Athenian Society; Aristophanes. *Frogs, Assemblywomen, Wealth*. Vol.4. London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 2002/ trans. J. Henderson; Aristophanes. *The Complete Plays*. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
 8. Aristofāns. **Putni**. Aristophanes. *Three Comedies: The Birds, The Clouds, and The Wasps*. Michigan: University of Michigan Press, 1969/ trans. W. Arrowsmith; *The Acharnians and three other plays of Aristophanes*. London: J.M. Dent & Co, 1924/ trans. J.P. Maine. Pieejams: <http://ia700802.us.archive.org/30/items/acharnianstwooth00aris/acharnianstwooth00aris.pdf> [aplūkots: 13.04.2012.]; Aristophanes. *Birds, Lysistrata, Women at the Thesmophoria*. Vol.3. London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 2000/ trans. J. Henderson; Aristophanes. *The Complete Plays*. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
 9. Aristofāns. **Sievietes tautas sapulcē**. *The Greek Classics: Aristophanes - Eleven Plays*. I.ed. El Paso: Norte Press, 2006/ trans. The Athenian Society; Aristophanes. *Frogs, Assemblywomen, Wealth*. Vol.4. London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 2002/ trans. J. Henderson; Aristophanes. *The Complete Plays*. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
 10. Aristofāns. **Tesmoforiju svinētājas**. *The Greek Classics: Aristophanes - Eleven Plays*. I.ed. El Paso: Norte Press, 2006/ trans. The Athenian Society; Aristophanes. *Birds, Lysistrata, Women at the Thesmophoria*. Vol.3. London;

- Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 2000/ trans. J. Henderson;
Aristophanes. *The Complete Plays*. London, Toronto [...] etc.:New American
Library, 2005/ trans. P. Roche.
11. Aristofāns. **Vardes**. Aristofāns. *Komēdijas*. II. Rīga: Latvijas Valsts
izdevniecība, 1960/ tulk. A. Ģiezens; Aristophanes. *Frogs, Assemblywomen,
Wealth*. Vol.4. London; Harvard, Cambridge: Loeb Classical Library, 2002/
trans. J. Henderson; Aristophanes. *The Complete Plays*. London, Toronto [...] etc.:New American Library, 2005/ trans. P. Roche.
 12. Aristotelis. *Poētika*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1959/ tulk. A. Ģiezens.
 13. Aristotle. *Politics*. Kitchener: Batoche Books, 1999/ trans. B. Jowett. Pieejams:
<http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/aristotle/Politics.pdf> [aplūkots:
02.05.2012.]
 14. Aristotle. *Rhetorics*. Oxford: Clarendon Press, 1924/ trans. W. Rhyse Roberts.
 15. Aristotle. *The Athenian Constitution*. London; New York [...]etc.: Penguin
Books, 2002/ trans. Sir Frederic G. Kenyon. Pieejams:
<http://ebooks.adelaide.edu.au/a/aristotle/athenian/> [aplūkots: 15.05.2012]
 16. Isocrates. *The orations and epistles of Isocrates*. London: T. Waller, 1752/
trans. J. Dinsdale. Pieejams: [http://books.google.lv/books?id=-
30NAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&c
ad=0#v=onepage&q&f=false](http://books.google.lv/books?id=-30NAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&ad=0#v=onepage&q&f=false) [aplūkots: 13.04.2012.]
 17. Ksenofons. *Atmiņas par Sokratu*. Rīga: Zinātne, 2005/ tulk. Ā. Feldhūns,
2005.
 18. Ksenofons. *Dzīres*. Rīga: Zinātne, 2005./ tulk. Ā. Feldhūns.
Pieejams:[http://books.google.lv/books?id=cfALAAAAYAAJ&printsec=frontc
over&hl=lv#v=onepage&q&f=false](http://books.google.lv/books?id=cfALAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=lv#v=onepage&q&f=false) [aplūkots: 14.05.2012.]
 19. Platons. Apoloģija. Grām: Platons. Sokrāta prāva. Rīga: Zinātne, 1997/ Ā.
Felhūns.
 20. Platons. Faidrs. Grām.: Platons. *Dialogi un vēstules*. Rīga: Zinātne, 1999/ tulk.
Ābrams Felhūns.
 21. Platons. *Menons. Dzīres*. Rīga: Zvaigzne, 1980./ tulk. G.Lukstiņš.
 22. Platons. *Valsts*. Rīga: Zvaigzne, 1982./ tulk. G.Lukstiņš.
 23. Plūtārhs. *Hellāda no Perikla līdz Aleksandram*. Rīga: Liesma, 1978/ tulk. G.
Lukstiņš.

24. The 'Old Oligarch'. *The Constitution of the Athenians attributed to Xenophon*. Oxford: Aris & Phillips, 2008/ trans. J. L. Marr, P. J. Rhodes.
25. Tukidīds. **Peleponēsas kara vēsture**. Thucydides. *The History of the Peloponnesian War*. New York: Dover, 2004/ trans. R. Crawley. Pieejams: <http://classics.mit.edu/Thucydides/pelopwar.html> [aplūkots: 10.04.2012.]; Thucydides. *The History of the Peloponnesian War*. London: Jones & Co, 1855/ trans. W. Smith.
26. Xenophon. *Hellenica*. London; New York: Wiliamm Heinemann; G.P. Putnam's sons, 1918/ trans. C.L. Brownson. Pieejams: <http://ia600208.us.archive.org/12/items/xenophonwithengl01xenouoft/xenophonwithengl01xenouoft.pdf> [aplūkots: 10.05.2012.]
27. Диоген Лаэртский. *О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов*, 2-е изд., Москва: Мысль, 1986/ перевод М.Д. Гаспаров.

Izmantotās literatūras saraksts

1. Adkins. A.W.H. *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece*. London: Chatto & Windus.
2. Allen, D.S. *The World of Prometheus: The Politics of Punishing in Democratic Athens*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
3. Aranda, T. *Democracy and Revolution: The Athenian Political System and the Anglo-American Constitutional Struggle*. Chicago: University of Illinois, 2008.
4. Arrowsmith, W. Notes. In: Aristophanes. *Three Comedies: The Birds, The Clouds, and The Wasps*. Michigan: University of Michigan Press, 1969.
5. Avdijeva, V., Bokščaņina, A., Pikuss N. (red.) *Senās Grieķijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1979.
6. Badian, E. Xenophon the Athenian. In: Tuplin, C. *Xenophon and His World: Papers from a Conference Held in Liverpool in July 1999*. *Xenophon and His World*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2004. P.33-55.
7. Barrett, D. Introduction. In *Aristophanes: The Frogs and Other Plays*. Penguin Classics 1964.

8. Bevir, M.(ed.)*Encyclopedia of Political Theory*. London, Singapore [..]etc.: SAGE, 2010.
9. Bloom, H. (ed.) *Comprehensive research and study guide Bloom's mayor dramatists: Aristophanes*. Santa Barbara: Chelsea House Publishers, 2002.
10. Bonner, R.J. *Lawyers and Litigants in Ancient Athens: The Genesis of the Legal Profession*. New York; London: Ayer Publishing, 2000.
11. Calhoun, G. M. *Athenian Clubs in Politics and Litigation*. New York: Ayer Publishing, 1970.
12. Calhoun, G. M. *Classical Philology*, 1911, Vol. 6, No. 1, P. 111-113. Rec. par. grām. Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London: Macmillan, 1909.
13. Cartledge, P. *Aristophanes and his Theatre of the Absurd*. Bristol; London: Bristol Classical Press 1990.
14. Connor, W.R. *The New Politicians Of Fifth-Century Athens*. Indianapolis: Hackett, 1992.
15. Cornford, M. F. *The Origin of Attic Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
16. Croiset, M. *Aristophanes and the Political Parties at Athens*. London: Macmillan, 1909. P.220. Pieejams: <http://archive.org/stream/aristophanespoli00croiuoft#page/n7/mode/2up> [Skat. 11.05.2012.]
17. Cubberley, E.P. *The History of Education*. Whitefish: Kessinger Publishing, 2004.
18. De Mele, W. (ed.) General introduction. Plautus. *Amphitryon. The Comedy of Asses. The Pot of Gold. The Two Bacchises. The Captives*. Harvard: Harvard University Press, 2011.
19. De Souza, Ph. *The Peloponnesian War, 431-404 BC*. Colchester: Osprey Publishing, 2002.
20. De Ste Croix, G. *The Origins of the Peloponnesian War*. Ithaca: Cornell University Press, 1972.
21. Doak, R.S., Taylor, M., Palmer, R.G. *Thucydides: Ancient Greek Historian*. Minneapolis: Compass Point Books, 2006.

22. Donovan, J. etc. *People, Power, and Politics: An Introduction to Political Science*. 3.ed. Lanham: Rowman & Littlefield, 1993.
23. Dorey, T. A. Aristophanes and Cleon. *Greece & Rome*, Second Series, Vol. 3, No. 2, 1956. P.132-139.
24. Dover, K.J. *Aristophanic Comedy*. Berkeley; Los Angeles: The University of California Press, 1972.
25. Dover, K.J. (ed) Introduction. Aristophanes. *Clouds*. Oxford: Oxford University Press, 1970.
26. Ehrenberg, V. From Solon to Socrates: *Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC*. New York: Taylor and Francis, 1968.
27. Ehrenberg, V. *The People of Aristophanes: a Sociology of Old Attic Comedy*. New York: Barnes & Noble Books, 1974.
28. Euben, J.P., Wallach, J.R. *Athenian Political Thought and the Reconstruction of American Democracy*. New York: Cornell University Press, 1994.
29. Feldhūns, Ā. Aristofāns. Grām: Aristofāns. *Komēdijas*, I. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1960.
30. Feldhūns, Ā. *Ksenofonta citādās dzīres*. Grām.: Ksenofonts. Dzīres. Rīga: Zinātne, 2005.
31. Finley, M.I. Athenian Demagogues. In: Rhodes, J. (ed.) *Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P.163-185.
32. Ford J.H. (ed.) *The Greek Classics: Aristophanes - Eleven Plays*. I.ed. El Paso: Norte Press, 2006.
33. Forrest W. G. Aristophanes' "Acharnians". *Journal of the Classical Association of Canada* . Vol. 17, No. 1, 1963, P. 1-12.
34. Gagarin, M. *Early Greek Law*. London; Los Angeles: University of California Press: 1989.
35. Garner, R. *Law and Society in Classical Athens*. Kent; New South Wales: Routledge, 1987.
36. Gomme, A.W. Aristophanes and Politics. *The Classical Review*, Vol. 52, No. 3, 1938. P. 97-109.
37. Gruber, W.E. *Comic Theaters: Studies in Performance and Audience Response*. Athens: University of Georgia Press, 2011.

38. Guthrie, W. K. C. *Socrates*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
39. Hadas, M. Introduction. In: Aristophanes. *The Complete Plays of Aristophanes*. New York: Bantam Skylark Book. 1988.
40. Halliwell, S. Aristophanic Satire. *Yearbook of English Studies*, Vol.14, 1984. P.6-20.
41. Hammond. M. Introduction. Thucydides. *History of Peloponnesian War*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. ix-liv.
42. Hammond. M. Introduction. Thucydides. *History of Peloponnesian War*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
43. Hansen, M.H. *Three Studies in Athenian Demography*. Copenhagen: Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, 1988.
44. Harriott, R.M. *Aristophanes, Poet & Dramatist*. Kent; Sydney: Taylor & Francis, 1986.
45. Harsh, P.W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944.
46. Hart, M.L. *The Art of Ancient Greek Theater*. Los Angeles: Getty Publications, 2010.
47. Heath, M. *Political Comedy in Aristophanes*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1987.
48. Henderson, B.W. *The great war between Athens and Sparta: a companion to the military history of Thucydides*. Macmillan & Co, 1927.
49. Henderson, J. (ed.) *Three Plays by Aristophanes: Staging Women*. 2.ed. Oxon: Routledge, 2010.
50. Henderson, J. *Aristophanes: Essays in Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
51. Herman, G. *Morality And Behaviour in Democratic Athens: A Social History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
52. Hesk, J. *Deception and Democracy in Classical Athens*. Cambridge; New York [etc.]: Cambridge University Press, 2000.
53. Hughes, A. *Performing Greek Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

54. Jones N.F. *The Associations of Classical Athens: The Response to Democracy*. New York: Oxford, 1999.
55. Kagan, D. *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*. New York: Cornell University Press, 1991.
56. Karavites, P. *Capitulations and Greek Interstate Relations: The Reflection of Humanistic Ideals in Political Events*. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982.
57. Kennedy, R.F. *Athena's Justice: Athena, Athens and the Concept of Justice in Greek Tragedy*. New York: Peter Lang Publishing, 2009.
58. Kenyon, F.G. Introduction. Aristotle. *Aristotle on The Constitution Of Athens*. Whitefish: Kessinger Publishing, 2004. P.vii – xlvi.
59. LeBow, R. *The Tragic Vision of Politics: Ethics, Interests and Orders*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
60. Lewis, D., Moore, K. *The Origins of Globalization*. Oxon; New York: Taylor & Francis, 2009.
61. M. S. Silk. Ancient Drama. *The Classical Review*. New Series, Vol. 18, No. 2, 1968. P. 182-184. Rec.par.grām.: Harsh, P.W. *A Handbook of Classical Drama*. Stanford: Stanford University Press, 1944.
62. MacDowell, D. Introduction. In *Aristophanes: Wasps*. Oxford: Oxford University Press, 1971.
63. MacDowell, D.M. Aristophanes and Kallistratos. *The Classical Quarterly, New Series*, 1982, Vol. 32, No. 1. P. 21-26.
64. Maine, J.P. Introduction. In: Aristophanes. *The Acharnians and three other plays of Aristophanes*. London: J.M. Dent & Co, 1924. P.vii-xii.
65. Marianetti, M. C. (ed.) Introduction. In: Aristophanes. *The Clouds: An Annotated Translation*. Lanham; London: University Press of America, 1997. P.1-11.
66. Markle, M.M. Jury Pay and Assambly Pay at Athens. In: Rhodes, J. (ed.) *Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P.95-132.
67. Markovits, E. *The Politics of Sincerity: Plato, Frank Speech, and Democratic Judgment*. Philadelphia: Pennsylvania State University Press, 2008.

68. Merry, W.W. (ed.) Notes. In: Aristophanes. *Knights*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1895. Pieejams: http://openlibrary.org/books/OL24336508M/The_Knights [aplūkots: 27.04.2007.]
69. Merry, W.W. (ed.) Notes. In: Aristophanes. *Wasps*. 2.ed. Oxford: Clarendon Press, 1893. Pieejams: http://openlibrary.org/books/OL24336481M/The_wasps [aplūkots: 25.04.2012.]
70. Moore, J.M. *Aristotle and Xenophon on Democracy and Oligarchy*. Los Angeles; London: University of California Press, 1975.
71. Murphy, C.T. Aristophanes, Athens and Attica. *The Classical Journal*, Vol. 59, No.7, 1964. P. 306-323.
72. Murray, G. *Aristophanes and the War Party*. London: George Allen and Unwin, 1919. Pieejams: <http://archive.org/details/aristophaneswarp00murriala> [aplūkots: 15.15.2012.]
73. Murray, J. Notes. In: Aristophanes. *The clouds of Aristophanes: with notes critical and explanatory, adapted to the use of schools and universities*. London: Collingwood, 1838. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=rrdDAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [aplūkots: 10.05.2012.]
74. Nelson, M. Aristophanes: The Complete Plays (Review). *Mouseion: Journal of the Classical Association of Canada*, Volume 9, Number 1, 2009, P. 85-89.
75. O'Regan, D. *Rhetoric, Comedy and the Violence of Language in Aristophanes' Cloud*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1992.
76. O'Sullivan, L. *The Regime of Demetrius of Phalerum in Athens, 317-307 BCE: A Philosopher in Politics*. Leiden; Boston: Brill, 2009.
77. Ober, J. *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton: Princeton University Press, 1991.
78. Ober, J. *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
79. Osborne, R. *Athens And Athenian Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

80. Osborne, R. J.L. Marr - P.J. Rhodes: The 'Old Oligarch'. ExClass, Nr. 13, 2009, P. 239-243. Rec.par.grām.: The 'Old Oligarch'. *The Constitution of the Athenians attributed to Xenophon*. Oxford: Aris & Phillips, 2008. P.178.
81. Ostwald, M. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. University of California Press: Barkeley; Los Angeles, London: 1989.
82. Phillipson, C. *Trial of Socrates*. London: Stevens, 1928.
83. Powell, A. Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC. New York: Routledge, 1988.
84. Powell, A. *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*. London: Routledge, 1988.
85. Rhodes, J.P. *A History of the Classical Greek World: 478 - 323 BC*. 2.ed. Chichester: John Wiley & Sons, 2011.
86. Rhodes, P.J. *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. New York: Clarendon Press, 1993.
87. Rhodes. P.J. *The Athenian Boule*. Oxford: The Clarendon Press, 1972.
88. Robertson, N. *Religion and Reconciliation in Greek Cities: The Sacred Laws of Selinus and Cyrene*. Oxford; New York [...] etc.:Oxford University Press, 2009.
89. Robinson, C.A. *Athens in the Age of Pericles*. Oklahoma: University of Oklahoma Press,1959.
90. Roisman, J. *The General Demosthenes and His Use of Military Surprise*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993.
91. Roisman, J. *The Rhetoric of Manhood: Masculinity in the Attic Orators*. Los Angeles; London: University of California Press, 2005.
92. Ruden, S. Preface. In: Aristophanes. *Lysistrata*. Indianapolis: Hackett, 2003.P.v-x
93. Schechter, J. *Satiric Impersonations: From Aristophanes to the Guerrilla Girls*. Illinois:SIU Press, 1994.
94. Segal, E. *The Death of Comedy*. Harvard: Harvard University Press, 2001.
95. Sinclair, R.K. *Democracy and Participation in Athens*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

96. Skrastiņa, I. Aristofana aizkulises jeb neķītrais Aristofans. Grām.: Lāms. O., Rūmniece, I. (sast.) *Hellēņu mantojums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008.
97. Sommerstein, A. H. *Greek Drama and Dramatists*. London: Routledge, 2003
98. Sommerstein, A.K. Introduction. Aristophanes *Ecclesiazusae*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
99. Starkie W. JM. Introduction. In: Aristophanes. *The Acharnians*. London: Macmillan; 1909. P. viii-lxxviii.
100. Stephen, T.C. *Pericles: A Sourcebook and Reader*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 2009.
101. Storey, I. C. Introduction. In book: Meineck, P. (ed.) *Aristophanes I: Clouds, Wasps, Birds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 1998. viii-xxxviii.
102. Storey, I. C. Introduction: Aristophanes. In book: Aristophanes. *Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing, 2000. P. vii-xlii.
103. Strauss, B. S. *Athens After the Peloponnesian War: Class, Faction and Policy 403-386 BC*. Worcester: Billing&Sons, 1986.
104. Strauss, Leo. *Socrates and Aristophanes*. Chicago; London: University of Chicago Press, 1996.
105. Thorley, J. *Athenian Democracy*. 2.ed. New York: Routledge, 1996.
106. Thornton, B.S. *Greek Ways: How the Greeks Created Western Civilization*. San Fransico: Encounter Books, 2002.
107. Thornton, B.S. *Greek Ways: How the Greeks Created Western Civilization*. San Fransico: Encounter Books, 2002.
108. Tritle, L. A. *A New History of the Peloponnesian War*. Chichester: John Wiley & Sons, 2010.
109. Van Antwerp Fine, J. *The Ancient Greeks: A Critical History*. Harvard: Harvard University Press, 1983.
110. Van Hook, L. Was Athens in the Age of Pericles Aristocratic? *The Classical Journal*, Vol.14, No. 8, 1919. P.472- 497.
111. Vander Waerdt, P.A. Socrates in the Clouds. In: Vander Waerdt, P.A. (ed.) *The Socratic Movement*. New York: Cornell University Press, 1994. P.48-87.

112. Von Fritz, K., Kapp, E. Introduction. Aristotle. *Constitution of Athens and Related Texts*. New York: Hafner Publishing, 1974. P. 3-67.
113. Warner, R. Introduction. Plutarch. *Fall of The Roman Republic: Six Lives by Plutarch*. New York: Penguin Books, 1972.
114. Welbank, F.W., Charlesworth, M.P., Boardman, J. *The Cambridge Ancient History*. Vol. 5. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
115. Whibley, L. *Greek Oligarchies: Their Character and Organisation*. London: Methuen & Co, 1896.
116. Wilson, E. R. *The Death of Socrates*. London: Profile Books, 2007.
117. Wohl, V. *Love Among the Ruins: The Erotics of Democracy in Classical Athens*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
118. Woodruff, P., Gagarin, M. *Early Greek Political Thought from Homer to the Sophists*. Cambridge; New York[...] etc.: Cambridge University Press, 1995.
119. Yunis, H. *Taming Democracy: Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. Ithaca: Cornell University Press, 1996.
120. Zagorin, P. *Thucydides: an Introduction for the Common Reader*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
121. Ziolkowski, E. From Clouds to Corsair: Kierkegaard, Aristophanes, and the Problem of Socrates. In: Perkins, R.L. (ed.) *The Concept of Irony*. Macon: Mercer University Press, 2001. P. 193- 234.
122. Головня, В.В. *Аристофан*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1955.
123. Дэвис К. Дж. *Демократия и классическая Греция*. Москва: РОССПЭН, 2004.
124. Иловайский Д. И. *Древняя история. Средние века. Новая история*. Москва: Современник, 1996.
125. Карпюк С.Г. *Общество, политика и идеология классических Афин*. Москва: ИВИ РАН, 2003.
126. , А. Ф. *Античная литература*. Москва: Асар, 2001.
127. Паневин К.В. (сост.) *История древней Греции*. Санкт –Петербург: Полигон, 1999.

128. Радциг, С. И. *История древнегреческой литературы*. Москва: Высшая школа, 1977.
129. Соболевский, А. И. *Аристофан и его время*. Москва: Лабиринт, 2001.
130. Тронский, И. М. *История античной литературы*. Москва: Высшая школа, 1983.
131. Федоров, Н. А., Мирошенкова В. И. (Сос.) *Античная литература Греции: Антология*. Часть II. Москва: Высшая школа, 1989.
132. Ярхо, В.Н. *Аристофан*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1954.